

Інновації в дошкільній і початковій освіті

Науковий журнал

№ 1, 2024

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Галина Кіт, кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Тетяна Коваль, кандидат педагогічних наук, доцент, декан
факультету дошкільної і початкової освіти імені
Валентини Волошиної, Вінницький державний
педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
Вінниця, Україна

Мацей Танась, доктор хабілітований, професор Академії
спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської,
Варшава, Республіка Польща

Інна Осадченко, доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України; Білостоцький державний
університет, Республіка Польща

Людмила Іщенко, доктор педагогічних наук, професор,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Тетяна Васютіна, доктор педагогічних наук, професор,
Український державний університет імені Михайла
Драгоманова, Київ, Україна

Мачинська Наталія Ігорівна, доктор педагогічних наук,
професор, Львівський національний університету імені
Івана Франка, Львів, Україна

Анна Млинарчук-Соколовська, доктор габілітований, доцент,
Білостоцький державний університет, Республіка Польща

Алла Василюк, доктор педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Іван Коновальчук, доктор педагогічних наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана
Франка, Житомир, Україна

Вікторія Ушмарова, доктор педагогічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, Харків, Україна

Олена Колосова, кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Тетяна Кривошея, кандидат педагогічних наук, доцент,
завдувач кафедри дошкільної освіти, Вінницький
державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського, Вінниця, Україна

Наталія Олійник, кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Леся Старовойт, кандидат педагогічних наук, доцент,
завдувач кафедри мистецьких дисциплін дошкільної і
початкової освіти, Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Вікторія Імбер, кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Наталія Пахальчук, кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Надія Комарівська, кандидат філологічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Ірина Барановська, кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Олександра Шикиринська, кандидат педагогічних наук,
доцент, Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

Катерина Колеснік, доктор філософії, доцент, Вінницький
державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського, Вінниця, Україна

Інна Стахова, доктор філософії, доцент, Вінницький
державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського, Вінниця, Україна

Юлія Бондар, доктор філософії, Вінницький державний
педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
Вінниця, Україна

Зареєстровано Національною радою з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 2634 від 29.08.2024 року, Протокол № 23, Ідентифікатор медіа - R40-05472)

Засновник і видавець: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Рік заснування: 2024

Публікується двічі на рік

Адреса редакції: 21100, м. Вінниця, вул. К. Острозького, 32

Email: ido@vspu.edu.ua

https://vspu.net/ido

Innovations in Preschool and Primary Education

Academic Journal

No 1, 2024

UDC 37.016:7(06)

Recommended for publication by the decision of the Academic Council of Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University

EDITOR-IN-CHIEF

Halyna Kit, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Tetiana Koval, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Valentina Voloshyna Faculty of Preschool and Primary Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Maciej Tanaś, Doctor Habilitatus, Professor at the Maria Grzegorzewska Academy of Special Education, Warsaw, Poland

Inna Osadchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; Bialystok State University, Poland

Liudmyla Ishchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Tetiana Vasiutina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine

Nataliia Machynska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Anna Mlynarczuk-Sokolowska, Doctor Habilitatus, Associate Professor, Bialystok State University, Poland

Alla Vasyliuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Ivan Konovalchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine

Viktoriia Ushmarova, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

Olena Kolosova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Tetiana Kryvosheia, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Preschool Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Natalia Oliinyk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Lesia Starovoit, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Art Disciplines of Preschool and Primary Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Viktoriia Imber, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Nataliia Pakhalchuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Nadiia Komarivska, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Iryna Baranovska, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Oleksandra Shykyrynska, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Kateryna Kolesnik, PhD, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Inna Stakhova, PhD, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Yuliia Bondar, PhD, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Registered by the National Council on Television and Radio Broadcasting (Decision No. 2634 of 29.08.2024, Protocol No. 23, Media ID - R40-05472)

Founder and Publisher: Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Year of foundation: 2024

Published twice a year

Editorial Address: 32, Ostrozkyi str., Vinnytsia, 21100, Ukraine

Email: idpo@vspu.edu.ua

<https://intranet.vspu.edu.ua/idpo>

ЗМІСТ

Сучасні освітні практики у школі I ступеня

Алла Василюк, Людмила Любчак, Галина Кіт
Сучасні підходи до організації партнерської взаємодії між учнями початкової школи 7-16

Вікторія Імбер, Надія Комарівська
Формування комунікативної компетентності учнів початкових класів в умовах
змішаного навчання 17-24

Леся Старовойт
Творчий розвиток молодших школярів засобами художньої діяльності 25-32

Українське дошкілля: синергія вітчизняного досвіду і зарубіжних інновацій

Олександра Шикиринська, Катерина Мнишенко, Тетяна Петришина
Особливості формування стресостійкості дітей дошкільного віку 33-42

Наталія Тодосієнко, Орест Андрійців
Розвиток творчого самовираження дітей дошкільного віку засобами
альтернативних прийомів малювання 43-51

Інноваційні підходи до підготовки фахівців дошкільної і початкової освіти

Вікторія Ушмарова
Континуальність та суб'єктність як особливості формування готовності
вчителів початкових класів до роботи з обдарованими учнями 52-58

Юлія Бондар, Тетяна Коваль
Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості
молодших школярів 59-68

Інна Стахова, Наталія Казьмірчук, Наталія Франчук
Підготовка майбутніх учителів початкової школи до природничо-екологічної освіти учнів 69-76

Михайло Вацьо
Сучасні педагогічні технології підготовки майбутніх вихователів до музичного виховання
дітей дошкільного віку 77-84

CONTENTS

Modern educational practices in the primary school (Level I)

Alla Vasyliuk, Liudmila Liubchak, Halyna Kit

Modern approaches to the organization of partnership interaction between primary school pupils 7-16

Viktoriiia Imber, Nadiia Komarivska

Development of communicative competence of primary school children in conditions of blended education 17-24

Lesia Starovoit

Creative development of younger schoolchildren by means of artistic activity 25-32

Ukrainian preschool: synergy of domestic experience and foreign innovations

Oleksandra Shykyrynska, Kateryna Mnyshenko, Tetiana Petryshyna

Features of increasing stress resistance of preschool children 33-42

Nataliia Todosiienko, Orest Andriitsiv

Development of creative self-expression of preschool children using alternative drawing 43-51

Innovative approaches to training specialists in preschool and primary education

Viktoriiia Ushmarova

Continuity and subjectivity as features formation of primary school teachers' readiness to work with gifted students 52-58

Yuliia Bondar, Tetiana Koval

Preparation of the future teacher for the development of the intellectual endowment of younger school students 59-68

Inna Stakhova, Nataliia Kazmirchuk, Nataliia Franchuk

Preparation of future primary school teachers for nature and environmental education of students 69-76

Mykhailo Vatso

Modern pedagogical technologies for preparing future teachers for musical education of preschool children 77-84

СУЧАСНІ ОСВІТНІ ПРАКТИКИ У ШКОЛІ І СТУПЕНЯ

MODERN EDUCATIONAL PRACTICES IN THE PRIMARY SCHOOL (LEVEL I)

УДК 373.3:37:005

Сучасні підходи до організації партнерської взаємодії між учнями початкової школи

Алла Василюк , Людмила Любчак , Галина Кіт

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

У статті порушено проблему організації партнерської взаємодії між сучасними учнями початкової школи, як представниками покоління Альфа. Проаналізовано наукові праці з окресленої проблеми: сутність поняття «партнерська взаємодія» у філософському, психолого-соціологічному та педагогічному контекстах; вказані орієнтири для розрізнення моделей партнерської та традиційної взаємодії в школі. Особливу увагу приділено проблемі розвитку в учнів емоційного та соціального інтелекту як важливих чинників ефективної партнерської взаємодії.

Досліджено, що збагачення емоційної компетентності школярів сприяє усвідомленню та регуляції емоційних станів і поведінки, розвитку почуття емпатії та розуміння світу інших людей, формуванню комунікативних навичок і вміння вирішувати конфлікти, зниженню агресивності та антисоціальної поведінки. А також – що шкільний клас є важливою формальною групою, де відбувається соціалізація дитини завдяки взаємостосункам з однокласниками, емоційно насиченим та діяльнісно опосередкованим контактам і зв'язкам.

Для організації партнерської взаємодії необхідно підбирати найбільш ефективні засоби, не забуваючи, що важливими у комунікації «учень-учень» є взаєморозуміння, взаємодопомога, взаємозалежність та взаємодоповнюваність. Вказано, що під час уроків педагогу доцільно використовувати рольові ігри та спеціальні завдання, які сприятимуть опануванню прийомів міжособистісного спілкування. Учні отримують досвід взаємодії в змінних мікрогрупах та командах у класі, здатність до адекватної оцінки своїх здібностей та можливостей, вчаться визнавати внесок інших у спільну роботу, пов'язану із пошуком нової інформації, створенням дослідницьких проєктів.

Окреслено сучасні підходи та умови організації партнерської взаємодії, наведені конкретні приклади.

Ключові слова: педагогіка партнерства, партнерська взаємодія, молодші школярі, покоління Альфа

UDC 373.3:37:005

Modern approaches to the organization of partnership interaction between primary school pupils

Alla Vasyliuk , Liudmila Liubchak , Halyna Kit

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

The article touches upon the problem of organization of partnership between modern primary school students as representatives of the Alpha generation. Scientific works on the outlined problem are analyzed: the essence of the concept of «partner interaction» in the philosophical, psychological, sociological and pedagogical contexts; Guidelines for distinguishing between models of partnership and traditional interaction at school are indicated. Particular attention is paid to the problem of developing students' emotional and social intelligence as important factors of effective partnership.

It has been researched that the enrichment of emotional competence of schoolchildren contributes to the awareness and regulation of emotional states and behavior, the development of a sense of empathy and understanding of the world of other people, the formation of communication skills and the ability to resolve conflicts, the reduction of aggressiveness and antisocial behavior. And also, that the school class is an important formal group where the child's socialization takes place through relationships with classmates, emotionally rich and activity-mediated contacts and connections.

To organize partnerships, it is necessary to select the most effective means, not forgetting that mutual understanding, mutual assistance, interdependence and complementarity are important in the student-student relationship. It is indicated that during the lessons it is advisable for the teacher to use role-playing games and special tasks that will contribute to mastering the techniques of interpersonal communication. Students gain experience of interaction in variable micro-groups and teams in the classroom, learn to recognize the contribution of others to joint work, the ability to adequately assess their abilities and capabilities, their contribution to joint activities related to the search for new information, the creation of research projects. Modern approaches and conditions for the organization of partnership interaction are outlined, specific examples are given.

Keywords: partnership pedagogy, partnership interaction, younger schoolchildren, Alpha generation

Постановка проблеми. Нова українська школа (НУШ) функціонує на засадах педагогіки партнерства, що передбачає побудову взаємовигідного співробітництва між усіма учасниками освітнього процесу (вчителями, учнями та їх батьками, адміністрацією школи) для вирішення спільних завдань. Вихідними принципами такої взаємодії є рівноправність та взаємоповага, відповідальність й добровільне прийняття на себе певних обов'язків, а також спільна зацікавленість в освітніх результатах. У межах проголошеної особистісно-орієнтованої моделі освіти значна увага зосереджується на впровадженні інноваційних підходів до організації партнерської взаємодії, зокрема серед учнів початкової школи.

Аналіз попередніх досліджень. Основоположниками педагогіки партнерства / педагогіки співробітництва вважають учителів-новаторів 80-90-х років ХХ століття (Ш. Амонашвілі, І. Волкова, Є. Ільїна, С. Лисенкову, В. Шаталова, М. Щетініна, О. Захаренка та ін.), які з метою оптимізації педагогічного процесу втілювали інноваційні на той час підходи суб'єкт-суб'єктної взаємодії «вчитель – учні – батьки». Останнім часом науковий доробок збагатився такими напрямками досліджень, як: партнерські засади державно-громадського управління (О. Топузов, Л. Калініна, Н. Лісова, М. Малюга); взаємодія як форма партнерства з рівноправними автономними суб'єктами (Д. Епштейн, Л. По-пович, Б. Чижевський); психологічні аспекти партнерської взає-

модії в освіті (О. Онаць, О. Ко-ханова); підготовка учасників освітнього процесу до реалізації ідей партнерської взаємодії (А. Василюк, В. Ковальчук, Л. Любчак, О. Онаць, Г. Самойленко, А. Шляхтер та ін.); організація партнерського соціуму, соціальне партнерство школи й сім'ї (Н. Побірченко, Т. Кравченко, В. Кириченко та ін.); партнерська взаємодія у початковій школі (О. Банах, А. Вознюк, Г. Коло-моєць, А. Кондратьєва, О. Мельник та ін.).

Аналіз науково-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що партнерство в освіті базується на засадах особистісно-орієнтованого, компетентнісного, соціокультурного та діяльнісного підходів.

Мета статті: окреслити сучасні підходи та умови організації партнерської взаємодії між молодшими школярами як представниками покоління Альфа.

Виклад основного матеріалу. Зупинимося на загальній характеристиці сучасних учнів початкової школи, оскільки саме вони вважаються представниками нового, відмінного від попереднього, покоління. Їх ще називають дітьми смартфонів, Google babies або поколінням дзен. Австралійський дослідник теорії поколінь і футуролог Марк МакКріндл запропонував називати дітей, народжених після 2010 року, поколінням Альфа (англ. Generation Alpha), які від самого народження ростуть і розвиваються перед екранами електронних пристроїв. Як слушно зауважують дослідники теорії поколінь (М. МакКріндл, А. Фелл, С. Ба-керфілд), такого широкого доступу до інформації не мало жодне з попередніх поколінь. «Альфи» сприймають цифрову інформацію на такому ж рівні, як і в реальному житті [15].

На підставі результатів наукових досліджень Д. Тапскотта, М. МакКріндла, В. Штрауса та Н. Хоува окреслимо відмінні характерні риси генерації Альфа. Зокрема, сучасні діти до 90% вільного часу проводять перед екранами гаджетів (планшетів, мобільних телефонів, смарт-годинників) та емоційно до них прив'язані. В основному гаджети слугують їм для відеоігор, перегляду мультфільмів й відеороликів у YouTube та Tik Tok. Візуальний канал сприйняття інформації в них домінує над кінестетичним, аудіальним та дигітальним.

Науковці стверджують, що представникам цифрової популяції (англ. digital population) властива емоційна бідність через їх обмежену без-

посередню соціальну взаємодію з іншими людьми, заміна її онлайн спілкуванням у доступних сервісах. Вони блискавично сканують текстовий і графічний контент, поглинаючи рекордно велику кількість даних за добу (у порівнянні з попередніми поколіннями); писання текстів для них замінює мовлення (голосове розпізнавання «voice-recognition»); розвагами для них є електронні технології, соціальні мережі та потокове мультимедіа. «Альфи» швидко обробляють візуальну інформацію (переважно завдяки досвіду комп'ютерних гравців), при цьому мають низьку концентрацію уваги.

Для цих дітей не існує формальностей та субординації, авторитетами переважно є впливові люди в соціальних мережах, зокрема з YouTube і Tik Tok. Їм властиві врівноваженість, толерантність та реалістичний підхід до життя. Вони відрізняються мобільністю, з легкістю приймають рішення та швидко реалізують власні ідеї. Водночас вони є надзвичайно чутливими і вразливими [15; 17].

Австралійські та американські вчені запевняють, що діти покоління «Альфа» не підкоряться примусу, отож з ними слід вміти домовлятися. Вони потребують спонукання та обґрунтованої похвали, охоче навчаються, якщо розуміють, навіщо їм це потрібно. Пріоритетними є співпраця і партнерство. Для них важливими будуть самодисципліна, а не контроль і формальні правила. Тому педагоги мають володіти навичками ненасильницького спілкування, уміннями налагодження взаємодії з учнями, врахування їхніх особливостей та цінностей. Важливо підкреслювати сильні сторони вихованців, не критикувати за помилки, а схвалювати за вміння їх побачити, виправити і не повторювати. Дорослим важливо вчитися домовлятися й знаходити підходи для порозуміння з ними, а також сприяти активній партнерській взаємодії між самими дітьми, принаймні щоб мінімізувати їх конфлікти [14; 15].

Оскільки предметом нашого дослідження є партнерська взаємодія, то передусім зупинимося на аналізі самого феномену «взаємодія», який порізно трактується у вітчизняних і закордонних філософських, психолого-соціологічних та педагогічних наукових джерелах. Зокрема, як слушно зауважує С. Мешальський, взаємодія є «широким синтетичним поняттям з розмитими межами, що стосуються подій та явищ, які можна безпосередньо спостерігати, так і рис, явищ і прихованих про-

цесів – безпосередньо неспостережуваних або навіть емпірично невлених» [16].

У філософському контексті взаємодія є категорією, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє / впливає на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії / впливу з боку кожного з цих об'єктів. Це, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Фундаментальне значення категорії взаємодії зумовлене тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, саме наше існування і відчуття його реальності (нейлюзорності) ґрунтуються на різноманітних, передусім предметних взаємодіях, які людина здійснює і використовує як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття [5, с. 77-78].

Представники соціальної психології (Б. Андрійцев, О. Боковець, Н. Волянчук, О. Винославська, М. Кононець, О. Москаленко та ін.) вказують, що взаємодія між людьми – це суттєва особливість структури сумісної діяльності, її ознака відмінності від індивідуальної діяльності. Під взаємодією розуміють таку систему дій, за якої дії однієї людини чи групи осіб зумовлюють конкретні дії інших, а дії останніх, у свою чергу, визначають дії перших. Взаємодія між членами колективу диференціюється на різні види, серед яких:

1) предметно-спрямована (зміна предмета сумісної праці);

2) суб'єктно-спрямована (зміна характеристик суб'єкта, як індивідуального, так і колективного);

3) організаційно-спрямована (зміна організаційно-управлінських характеристик життєдіяльності групи, наприклад, форм організації спільної життєдіяльності, особливостей управління нею).

Кожен з учасників взаємодії у формі партнерства досягає мети завдяки спільним зусиллям, тобто індивідуальні цілі досягаються лише за умови здійснення цілей іншими учасниками взаємодії [11, с. 99-100].

У педагогіці взаємодію розглядають як систему певних дій, де кожна дія одного суб'єкта освітнього процесу зумовлює відповідні дії іншого для досягнення єдиної мети (що відображає їхні спільні ціннісні орієнтири). Освітній процес у школі є складною системою соціальних взаємодій, що відбуваються між самими учнями, а також між учнями та вчителями. Отже, важливою ознакою навчання є взаємодія як сукупність якісно різних ознак, які виконують функції умов навчання [7; 10].

Згідно концепції психологічного конструктивізму (Л. Виготського, Дж. Брунера), ефективне навчання відбувається в соціальному контексті під час обміну думками, вирішення проблем, обговорення значень та групових дискусій. Тобто там, де є можливість активного діалогу і де учень має відчуття власної автономії та впевненості в собі. Відтак, освітнє партнерство базується на досягненні спільної мети, на багатосторонніх відносинах, добровільності, рівноправності, допомозі та відповідальності, а також вимагає окреслення обов'язків, сфер і рамок співпраці.

Науковці-освітяни одностайні у поглядах, що партнерська взаємодія є таким співробітництвом, коли успіхи одних учасників спільної діяльності стимулюють більш продуктивну й цілеспрямовану діяльність інших. Коли учасники такої взаємодії виступають як паритетні, рівноправні (у міру своїх знань і можливостей) партнери. Передусім, важливими є їх доброзичливе ставлення та ефективна комунікація задля досягнення спільної мети, забезпечення права вільного вибору, горизонтальна модель співпраці (всі учасники освітнього процесу мають бути рівноправними), соціальне партнерство (добровільність визнання власних обов'язків та обов'язковість їх виконання) [7].

Психологи з університету Небраска-Лінкольн у 2000-х роках запропонували орієнтири для розрізнення моделей партнерської та традиційної взаємодії в школі [9], які представлені в табл. 1. Передусім, важливими є їх доброзичливе ставлення та ефективна комунікація задля досягнення спільної мети, забезпечення права вільного вибору, горизонтальна модель співпраці (всі учасники освітнього процесу мають бути рівноправними), соціальне партнерство (добровільність визнання власних обов'язків та обов'язковість їх виконання) [7].

Психологи з університету Небраска-Лінкольн у 2000-х роках запропонували орієнтири для розрізнення моделей партнерської та традиційної взаємодії в школі [9], які представлені в табл. 1.

Взаємодія з іншими – це соціальна складова емоційного інтелекту, яка включає емпатію як «збагнення, пізнання людиною внутрішнього світу інших, емоційно-чуттєве осягнення переживань іншої людини, інтелектуальне ... розуміння афектів іншого» [3, с. 51]. Особливо це важливо для представників покоління Альфа, оскільки сприяє покращенню їх комунікативних

Таблиця 1

Партнерська та традиційна взаємодії у школі

Партнерська взаємодія	Традиційна взаємодія
Чітке зобов'язання працювати разом, щоб сприяти заохоченню навчальних досягнень дитини	Підкреслюється виключна роль самої школи
Часте спілкування двосторонньої спрямованості	Комунікацію переважно ініціює школа, яка є проблемо-центричною
Заохочується культура розмаїття і визнається важливість внеску розмаїття у творення позитивного навчального середовища	«Один розмір для всіх». Культурні відмінності – те, що потрібно подолати
Спільно чітко означені ролі (з метою підтримки всіх учасників освітнього процесу)	Ролі сепаровані, властива значна дистанція для участі
Цілі для учня визначені спільно і можуть делегуватися	Ролі визначені школою, іноді – батьками
Плани спільно конструйовані зі згодою щодо ролей вчителя	Освітні плани визначені в односторонньому порядку

навичок, зменшуючи ризик виникнення стресів та ізоляції.

Таким чином, для організації ефективної партнерської взаємодії між учнями початкових класів важливо розвивати в них емоційний інтелект, що впливає на стиль поведінки. Обмеженість або відсутність емоційного інтелекту призводить до конфліктності між дітьми, руйнівної та деструктивної взаємодії, а також негативних соціально-педагогічних явищ, таких як булінг та мобінг в освітньому середовищі.

На жаль, кількість жертв булінгу та мобінгу щорічно зростає, проблема виходить за межі взаємин міжособистісного рівня й локального характеру, набуваючи соціального резонансу. За оцінками фахівців, сутнісною характеристикою названих явищ є те, що вони мають систематичні, регулярно повторювальні прояви у поведінці та ставленнях, які виходять за межі доброзичливих або соціально схвалюваних норм. Однак необхідно визнати той факт, що подекуди передумови для конфліктності та цькування у шкільному середовищі створюють самі деякі вчителі (з низькою педагогічною культурою та відсутнім педагогічним тактом). Зокрема, вони дозволяють собі систематично принижувати окремих учнів у присутності класу (наприклад, за неуспішність, демонстративну поведінку або особливу зовнішність). З їхньої подачі інколи

з'являються прізвиська, прискіпування й насміхання над такими учнями в колі ровесників. Але провина покладається й на тих учителів, які вдають, що не помічають прояви жорстокості у взаєминах між школярами і тим самим не усвідомлено їм потакають.

Отже, емоційний розвиток є істотним чинником для адаптації в соціальному середовищі й збереження психологічного здоров'я молодших школярів. Збагачення їх емоційної компетентності сприяє усвідомленню власних емоцій та регуляції емоційних станів і поведінки, розвитку почуття емпатії та розуміння світу інших людей, формуванню комунікативних навичок і вміння вирішувати конфлікти, а також – зниженню агресивності та антисоціальної поведінки, підвищенню лідерських якостей і навичок міжособистісної взаємодії [4].

Продуктивними методами розвитку емоційного інтелекту є арт-терапія (малюнкова терапія, музикотерапія, бібліотерапія, казкотерапія), психогімнастика, поведінкова терапія (тренінг релаксації, функціональний тренінг, імаго-метод) і дискусійні методи (групові дискусії, груповий самоаналіз і аналіз проблемних ситуацій). А також спеціальні педагогічні технології, наприклад: «Рожеві окуляри», «Ситуація успіху», «Вгадай емоцію» та ін.

«Рожеві окуляри». Учитель по черзі пропонує дітям через «рожеві окуляри» подивитися на сусіда та назвати лише хорошу рису його характеру чи емоцію, яку він відчуває до нього.

«Ситуація успіху». Шляхи створення ситуації успіху різні, вони залежать від груп молодших школярів, з якими працює вчитель. Використовують різноманітні прийоми, зокрема «невтручання» (максимальне надання учням самостійності у вирішенні проблеми або ситуації), а також «зараження» – прийом, який охоплює кілька етапів:

- 1) забезпечення позитивної єдності емоційного й інтелектуального фону колективу (зараження колективу інтелектуальними успіхами);
- 2) вибір потужного джерела інтелектуального носія;
- 3) створення ситуації змагання;
- 4) вибір адекватних стимулів змагання.

У процесі створення ситуації успіху здійснюється:

зняття страху допуститися помилки (допомагає перебороти невпевненість у власних силах);
авансування успішного результату;

прихований інструктаж дитини (у вигляді рекомендації, побажання) про способи і форми діяльності, що допомагає уникнути поразки;

мотивування (заради чого/ кого здійснюється ця діяльність, кому буде добре після виконання завдання);

персональна винятковість (визначається важливість зусиль дитини в діяльності, що здійснюється або здійснюватиметься. Наприклад: *Тільки ти міг би...*);

мобілізація активності (спонукання до виконання конкретних дій. Наприклад: *Ми дуже хочемо розпочати роботу..., так хочеться швидко побачити...*);

висока оцінка проміжного результату (Наприклад: *Найбільше мені сподобалось у твоїй роботі..., найбільше тобі вдалось...*).

Для організації партнерської взаємодії необхідно підбирати найбільш ефективні засоби, при цьому не забуваючи, що важливими у взаєминах «учень – учень» є взаєморозуміння, взаємодопомога, взаємозалежність та взаємодоповнюваність.

Зокрема, під час уроків педагогу доцільно використовувати рольові ігри та спеціальні завдання, які сприятимуть опануванню прийомами міжособистісного спілкування (наприклад, вчити вербальним та невербальним засобам комунікації). Приймаючи на себе різні за змістом і статусом

ролі, дитина постає перед необхідністю змінити свої установки, адже гра вимагає від неї перевірення, розуміння проявів почуттів іншої людини тощо. Таким чином, на думку дослідників [12], у молодших школярів употужнюється формування гуманного, ціннісного ставлення як до однолітків, так і до самих себе.

У молодших школярів спостерігаються два типи міжособистісних стосунків: ділові (взаємозалежності, відповідальності та контролю) та емоційні. Основу міжособистісних взаємин становлять двох-трьох особові неформальні мікрогрупи в межах учнівського колективу (які можуть відрізнятися взаємною прихильністю або взаємною відчуженістю), між партнерами у спілкуванні може виникати симпатія один до одного або антипатія. Тому так важливо для вчителя контролювати поведінку учнів, спостерігати за їх внутрішньогруповими та міжгруповими стосунками. Адже відомо, що позиція, яку займає дитина в оточенні однолітків, впливає на її розвиток, а взаємостосунки є важливим чинником її соціалізації.

Як бачимо, відповідальною є місія учителів, а також шкільних психологів, які мають, зокрема, створювати в учнівському колективі атмосферу довірливого спілкування, вчити вихованців шанобливого й толерантного ставлення один до одного. Особливо важливо вчити школярів працювати в групі та учнівському колективі, з готовністю надавати допомогу партнеру, але й не соромитися просити або приймати допомогу від інших.

Доцільними будуть використання таких завдань на заняттях, з допомогою яких учні можуть дізнатися про інтереси, звички, переваги та вдачу один одного; вправи для зняття психологічної напруги, тривожності та саморегуляції (з використанням музики, кольору, елементів арт-терапії та ін.); завдання, що підвищують самооцінку й упевненість у собі, відчуття власної цінності; вербалізація учнями свого емоційного стану та, навпаки, використання жестової, невербальної мови. Зокрема, учні отримують досвід взаємодії в змінних мікрогрупах та командах у класі, здатність до адекватної оцінки своїх здібностей та можливостей, вчать визнавати внесок інших у спільну роботу, пов'язану із пошуком нової інформації, створенням дослідницьких проектів тощо. Діти з вищим емоційним інтелектом краще розуміють та керують своїми емоціями, що знижує їх ступінь деструктивної поведінки та прояву агресивності [10].

Не менш важливим для взаємостосунків та співробітництва є розвиненість у партнерів соціального інтелекту, який включає пізнавальні, емоційні та поведінкові здібності. Згідно з концепцією Ж. Піаже, соціальний інтелект починає формуватися в дитини з появою здатності до адаптації та соціальної кооперації. Це вимагає переходу від концентрації на власній позиції (як єдино правильній) до децентрації – здатності звільнитися від зосередження на власних поглядах, усвідомлювати правоту інших людей.

Шкільний клас є важливою формальною групою, де відбувається соціалізація дитини завдяки міжособистісним стосункам з однокласниками, емоційно насиченим та діяльнісно опосередкованим контактам і зв'язкам. Важлива роль в організації ефективної партнерської взаємодії між учнями класу належить вчителю, який може створювати для цього відповідні умови, використовуючи різноманітне, зокрема й інтерактивне навчання.

Прикладом ефективної партнерської взаємодії є взаємонавчання. Під керівництвом вчителя учні об'єднуються в пари для самостійного виконання навчального завдання (усного, письмового або практичного) за визначений відрізок часу. У процесі навчальної взаємодії учні спільно аналізують отримані результати, пояснюють хід своїх думок або висловлюють сумніви, ставлять одне одному запитання. Відповідно, отримують швидкий зворотний зв'язок і мають можливість обговорити свої труднощі, що не завжди можливо під час колективної роботи на уроці. Робота в парах сприяє розвитку навичок спілкування, уміння висловлюватись, переконувати і вести дискусію, де учні не можуть ухилитися від виконання завдання [14].

Польська авторка М. Красуска-Бетюк в публікації «Взаємодія в шкільному класі з точки зору соціальних уявлень і міжособистісних очікувань» (*Interakcje w klasie szkolnej z perspektywy społecznych reprezentacji i oczekiwań interpersonalnych*) [13] описує різні приклади співпраці учнів. Зокрема, цікавим завданням-проектом, в основі якого лежить читання в парі, є *Book Talk* (активно практикується в канадських школах). Учні парами обирають однакові книги та читають їх упродовж кількох визначених тижнів. Напарники між собою визначають важливі моменти книги, про які розповідати будуть на презентації. Спільно створюють борд, домовляються про колірну гаму та малюнки, розподіляють між собою завдання. Потім відбувається

презентація книги з метою «реклами», зацікавлення нею інших учнів. Така робота вчить дітей бути ефективними та мобільними, працювати на спільний результат.

Іншим прикладом є створення «командного» навчання. Під час уроку вчитель розподіляє учнів на команди, дає завдання та проводить інструкцію з виконання роботи. Розподілення вчителем ролей в команді має особливе значення на перших етапах формування груп. Пізніше це можуть робити самі учні. Учитель може контролювати, організовувати, оцінювати роботу учнів, пропонувати учням різні варіанти рішення, бути наставником, джерелом інформації.

Після відведеного часу вчитель пропонує розповісти щось одне одному з теми, про яку вони щойно дізналися. Завдання вчителя – контроль над правильністю викладеного змісту та узагальнення отриманої учнями інформації наприкінці уроку. Такий спосіб організації занять дозволяє отримувати знання і водночас закріплювати їх, навчаючи інших. Під час виконання завдання учні навчаються слухати один одного, а також переконуються, наскільки легше групою збирати потрібну інформацію та складати загальну картину із визначеної теми.

Командне навчання передбачає:

- структуроване навчання на основі співпраці з нагородженням усіх членів команди за отримані успіхи в навчанні. При цьому загальні результати залежать від кожного члена команди, тобто має місце індивідуальна відповідальність;

- неформальні методи учіння у співпраці сконцентровані на динаміці соціальних відносин, проектах та дискусіях (а не на конкретному навчальному матеріалі чи знаннях) [13].

М. Красуска-Бетюк зазначає, що постійна зміна ролей зумовлює широту поглядів на світ, людей, вчинки, поведінку, дозволяє їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, створює умови для координації різних позицій, забезпечує ефективну взаємодію учнів під час пошуку рішень у навчальних ситуаціях.

Однак, як слушно зауважує Н. Бібік, в організації диференційованих і індивідуалізованих видів співпраці, які передбачають взаємодію «учень – учень», рідко беруться до уваги їх різні навчальні і комунікативні можливості, спрямованість завдань на розвиток певних соціальних якостей, необхідність їх ускладнення, потенціал для налагодження системи взаємин у дитячому

соціумі, які можуть стати результатом спільної діяльності в різних формах взаємодії учнів. На прикладі предмета «Я досліджую світ» авторка розробила різні види завдань, які передбачають виникнення ситуацій навчальної взаємодії, соціально й особистісно значущих для учнів. Н. Бібік підкреслює, що організація ситуацій спілкування, активних дій на основі узгодження позицій з іншими й накопичення вражень можуть підвести учнів до формулювання важливих життєвих правил, що стосуються умінь співпрацювати, співпереживати, узгоджувати свої дії, домовлятися та досягати бажаного результату [1].

Прикладом отримання корисного досвіду партнерської взаємодії між учнями в позаурочний час може слугувати ігрове середовище шкільного театру. Його особлива атмосфера викликає емоційну ідентифікацію «акторів» з персонажами; включає передачу повідомлень через жести, міміку та інші форми тілесної мови (для цього акторів вчать розуміти й відчувати ситуації); створює спільну естетику та почуття належності до спільноти. Отже, діти отримають додатковий цінний досвід та навички розуміння інших і власного «Я», розширюють світосприйняття.

Висновки. Партнерська взаємодія, уміння співпрацювати є однією з важливих навичок людини XXI століття. Учитися взаємодіяти та працювати задля спільної мети є особливо актуаль-

ним для представників покоління Альфа, якими є наші сучасні молодші школярі. Ефективність підготовки майбутніх перетворювачів суспільного життя, спроможних гнучко реагувати на сьогодення, проявляти неординарну пластичність мислення і поведінки, набутих знань і вмінь можлива передусім за умов конкретизації вимог щодо побудови розвивального освітнього середовища.

Слід зауважити, що ефективну партнерську взаємодію між усіма здобувачами освіти може організувати вчитель з високим рівнем професійної та загальнолюдської культури, який любить тих, кого навчає, і те, чому навчає.

У ситуації величезної комунікаційної активності учнів в інтернет-мережі вчитель виступає в ролі посередника між реальним світом та світом медіальним і віртуальним. Замість ретранслятора знань він все активніше виконує ролі коуча, тренера, фасилітатора чи тьютора. Отже, прогресивні зміни у шкільництві значною мірою залежать від особистості вчителя, його бажання змінюватися та організовувати освітній процес на засадах партнерства з використанням різних форм колективної, групової, ігрової, проектної і дослідницької діяльності, а також навчального діалогу (де учасники взаємодії виступають у ролі активних суб'єктів). Організація партнерської взаємодії має носити системний та цілеспрямований характер.

Список використаних джерел

1. Бібік Н. Соціалізація молодших школярів у взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2020. 104 с.
2. Василюк А. Формування готовності майбутніх вчителів початкової школи до організації педагогіки партнерства. *Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти*: мат. II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції з міжнародною участю (Бердянськ, 25-26.11.2021) / за ред. І. А. Барбашової, Л. Г. Ярошук. Бердянськ: БДПУ, 2021. С. 118-121.
3. Василюк А., Танась М. Педагогічний словник-лексикон (українсько-англо-польський). Київ-Варшава, 2013. 222 с.
4. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.Л. Гумецької. Харків: Віват, 2019. 512 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
6. Клименко А. О. Шляхи розвитку емоційного інтелекту учасників освітнього процесу. *ЛОГОΣ. ONLINE. Педагогічні науки*. 2020. № 15. С. 1-12. <https://eoi.citefactor.org/10.11232/2663-4139.15.30>
7. Ковальчук В.А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навч. посіб. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
8. Кулакова Л. Розвиток соціального інтелекту у дітей молодшого шкільного віку в умовах навчальної діяльності. *Психологія: реальність і перспективи*: збірник наукових праць РДГУ. 2020. Вип. 15. С. 97-102. <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i15.190>
9. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. URL: <https://shorturl.at/bnY89> (дата звернення: 01.01.2024).
10. Партнерська взаємодія школи та сім'ї як фактор оновлення сучасної освіти: науково-методичний збірник / ред. колегія: Н. Побірченко, Т. Гура, В. Ястребова. Запоріжжя: СТАТУС, 2018. 232 с.
11. Соціальна психологія: навч. посіб. / Н. Воляннюк, Г. Ложкін, О. Винославська, І. Блохіна, М. Кононець, О. Москаленко, О. Боковець, Б. Андрійцев. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
12. Holiuk O., Pakhalchuk N., Rodiuk N., Demchenko O., Kit G. Criteria and indicators of formation of humanistic and value attitude of primary schoolchildren towards themselves. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. Volume III, May 22th-23th, 2020. P. 198-211. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol3.4887>
13. Krasuska-Betiuk M. Interakcje w klasie szkolnej z perspektywy społecznych reprezentacji i oczekiwań interpersonalnych. *Studia z teorii wychowania*. 2015. № 3 (12), t. VI. S. 49-77.
14. Lorens R. Peer learning jako przykład efektywnego uczenia się partnerskiego. Serwis informacyjny «MAC - Rozwiązania dla edukacji od A do Z». URL <https://shorturl.at/owE01> (дата звернення: 09.01.2024).
15. McCrindle M., Fell A., Buckerfield S. Generation Alpha: Understanding Our Children and Helping Them Thrive. *Headline*, 2021. 368 p.
16. Mieszalski S. Odmiany interakcyjności kształcenia. *Ruch Pedagogiczny*, 2007. № 1/2. S. 5-12.
17. Tapscott D. *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2010. 540 s.

References

1. Bibik, N. (2020). *Sotsializatsiia molodshykh shkoliariv u vzaiemozviazku urochnoi ta pozaurochnoi diialnosti* [Socialization of younger schoolchildren in the interrelationship of curricular and extracurricular activities]: metodychnyi posibnyk. Kyiv: KONVI PRINT. [in Ukrainian].
2. Vasyliuk, A. (2021). Formuvannia hotovnosti maibutnikh vchyteliv pochatkovoii shkoly do orhanizatsii pedahohiky partnerstva [Formation of readiness of future elementary school teachers for the organization of partnership pedagogy]. *Psykhologo-pedahohichni suprovit fakhovoho zrostannia osobystosti v systemi neperervnoi profesiinoi osvity - Psychological and pedagogical support of the professional growth of the individual in the system of continuous professional education*: mat. II Vseukr. nauk.-prakt. internet-konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (Berdiansk, 25-26.11.2021) / za red. I. A. Barbashovoi, L. H. Yaroshchuk. Berdiansk: BDPU, 118-121. [in Ukrainian].
3. Vasyliuk, A., & Tanas, M. (2013). *Pedahohichni slovnyk-leksykon (ukrainsko-anhlo-polskyi)* [Pedagogical dictionary-lexicon (Ukrainian-English-Polish)]. Kyiv-Varshava. [in Ukrainian].
4. Houlman, D. (2019). *Emotsiinyi intelekt* [Emotional intelligence] / Per. z anhl. S.L. Humetskoii. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian].

5. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary] (2002). NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody; [redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in.]. Kyiv: Abrys. [in Ukrainian].
6. Klymenko, A. O. (2020). Shliakhy rozvytku emotsiinoho intelektu uchasnykiv osvitnoho protsesu [Ways of developing the emotional intelligence of participants in the educational process]. *ΛΟΓΟΣ. ONLINE. Pedagogical sciences*, 15, 1-12. <https://eoi.citefactor.org/10.11232/2663-4139.15.30>
7. Kovalchuk, V. A. (2023). *Pedahohika partnerstva u profesiinii diialnosti vchytelia* [Pedagogy of partnership in the teacher's professional activity]: navch. posib. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU. [in Ukrainian].
8. Kulakova, L. (2020). Rozvytok sotsialnoho intelektu u ditei molodshoho shkilnoho viku v umovakh navchalnoi diialnosti [Development of social intelligence in children of primary school age in the conditions of educational activities]. *Psykhohihiia: realnist i perspektyvy – Psychology: reality and prospects: zbirnyk naukovykh prats RDHU*, 15, 97-102. <https://doi.org/10.35619/praprv.vlii5.190>
9. *Krashche razom. Shcho take pedahohika partnerstva i navishcho vona v NUSh* [Better together. What is partnership pedagogy and why is it at NUS]. <https://shorturl.at/bnY89> [in Ukrainian].
10. *Partnerska vzaiemodiia shkoly ta simi yak faktor onovlennia suchasnoi osvity* [Partnership interaction of school and family as a factor of renewal of modern education] (2018): nauково-методичний збірник / Red. kolehiia: N. Pobirchenko, T. Hura, V. Yastrebova. Zaporizhzhia: STATUS. [in Ukrainian].
11. *Sotsialna psykhohihiia* [Social psychology] (2019): navch. posib. / N. Volianiuk, H. Lozhkin, O. Vynoslavska, I. Blokhina, M. Kononets, O. Moskalenko, O. Bokovets, B. Andriitsev. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. [in Ukrainian].
12. Holiuk, O., Pakhalchuk, N., Rodiuk, N., Demchenko, O., & Kit, G. (2020). Criteria and indicators of formation of humanistic and value attitude of primary schoolchildren towards themselves. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. (Vol. 3), May 22th-23th, 198-211. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol3.4887>
13. Krasuska-Betiuk, M. (2015). Interakcje w klasie szkolnej z perspektywy społecznych reprezentacji i oczekiwań interpersonalnych [Interactions in the school classroom from the perspective of social representations and interpersonal expectations]. *Studia z teorii wychowania*. (Tom 6), 3(12), 49-77. [in Poland].
14. Lorens, R. Peer learning jako przykład efektywnego uczenia się partnerskiego. Serwis informacyjny «MAC – Rozwiązania dla edukacji od A do Z» [Peer learning as an example of effective peer learning. Information service «MAC – Solutions for education from A to Z»]. <https://shorturl.at/owE01> [in Poland].
15. McCrindle, M., Fell, A., & Buckerfield, S. (2021). Generation Alpha: Understanding Our Children and Helping Them Thrive. *Headline*. [in England].
16. Mieszalski, S. (2007). Odmiany interakcyjności kształcenia [Varieties of interactivity of education]. *Ruch Pedagogiczny*, 1/2, 5-12. [in Poland].
17. Tapscott, D. (2010). *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat* [Digital adulthood. How the network generation is changing our world]. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne. [in Poland].

Про авторів

Алла Васильюк, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, e-mail: alla.vasylyuk@vspu.edu.ua

Людмила Любчак, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, e-mail: liudmyla.liubchak@vspu.edu.ua

Галина Кіт, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, e-mail: halyna.kit@vspu.edu.ua

About the Authors

Alla Vasylyuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Primary Education, e-mail: alla.vasylyuk@vspu.edu.ua

Liudmila Liubchak, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Primary Education, e-mail: liudmyla.liubchak@vspu.edu.ua

Halyna Kit, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Primary Education, e-mail: halyna.kit@vspu.edu.ua

УДК 37.02:004.58

Формування комунікативної компетентності учнів початкових класів в умовах змішаного навчання

Вікторія Імбер , Надія Комарівська

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

У статті охарактеризовано психолого-педагогічні особливості формування комунікативної компетентності учнів початкових класів в умовах змішаного навчання. Зокрема, розкриваються методи та технології змішаного навчання, нестандартні форми спілкування учасників освітнього процесу, що сприяють формуванню комунікативної компетентності учнів початкових класів.

Описано особливості організації змішаного навчання, онлайн-занять, інтеграцію інструментарію освітніх платформ у процес дистанційного навчання.

Представлено моделі змішаного навчання: модель «Face-to-Face Driver» та ротаційна модель, на які можна опиратися як основні для розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів в умовах змішаного навчання.

Детально описано різновиди ротаційної моделі: класна ротація, лабораторна ротація, порційне навчання, індивідуальна ротація (Flex модель, Self-blend модель, Модель збагаченого віртуального навчання). У кожній моделі охарактеризовано складові технології змішаного навчання.

З'ясовано, що одним з найважливіших завдань учителя в умовах змішаного навчання в початковій школі є побудова освітнього процесу по-новому, змінивши в ньому роль учня. Висвітлюються перспективні елементи змішаної моделі навчання в початковій школі.

Представлено способи організації роботи молодших школярів у малих групах у кожному класі (спільне письмо, парне читання, ділові розмови, групове читання, груповий диктант, інсценування, колективне читання).

У наслідок змішаного навчання учні адаптуються до процесу комунікації. Навчання стає індивідуально-орієнтованим, для кожного учня створюється можливість виконати завдання в його власному темпі, частіше пропонується вибір проблемних ситуацій, цікавих учням, що значно підвищує їхню мотивацію до навчання.

Ключові слова: молодші школярі, комунікативна компетентність, моделі змішаного навчання

UDC 37.02:004.58

Development of communicative competence of primary school children in conditions of blended education

Viktoriia Imber , Nadiia Komarivska

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

The article deals with a review of the peculiarities of the development of communicative competence of primary school children in the conditions of blended education. In particular, the methods and technologies of blended learning, non-standard forms of communication of the participants of the educational process, which contribute to the development of communicative competence of primary school children, are revealed.

Features of the organization of blended learning, online classes, integration of educational platform tools into the process of distance learning are described.

The models of blended learning are presented: the «Face-to-Face Driver» model, the rotational model, which can be used as a basis for the development of communicative competence of primary school children in the conditions of blended learning.

Varieties of the rotation model are described in detail: classroom rotation, laboratory rotation, portioned learning, individual rotation (Flex model, Self-blend model, Enriched virtual learning model), as well as components of blended learning technologies in each model.

It was found that one of the most important tasks of a teacher in the conditions of mixed education in primary school is to build the learning process in a new way, changing the role of the children in it. Prospective elements of the blended model of education in primary school are highlighted.

Methods of organizing the work of primary school children in small groups for each class are presented (joint writing, paired reading, business conversations, group reading, group dictation, dramatization, collective reading).

As a result of blended learning, pupils adapt to the communication process. Learning becomes individually oriented, each pupil is given the opportunity to do the task at his own pace, a choice of problem situations interesting to the pupil is offered, which significantly increases their motivation to study.

Keywords: primary school children, communicative competence, blended learning models

Постановка проблеми. Компетентнісна переорієнтація освіти вимагає соціалізації особистості, здатної до життя та самореалізації в суспільстві, до самовдосконалення та навчання протягом життя, що забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності. Особливої значущості в сучасному суспільстві та навчанні набуває комунікативна компетентність, що у свою чергу диктується вимогами життя й визначається як ключова компетентність учнів початкової школи.

Зазначимо, що спілкування в житті молодших школярів посідає значне місце, для них дуже важ-

ливою є думка однокласників, у них з'являється бажання проводити більше часу з друзями, обговорювати спільні проблеми. Комунікативні вміння, на думку С. Горденко, є необхідними компонентами процесу спілкування, які включають вербальні та невербальні засоби спілкування (мова, міміка, пантоміміка), внутрішні мотиви людини (спрямованість на спілкування, бажання брати участь у розмові), уміння аудіювання та говоріння (висловлювати свої почуття, емоції, бажання, ставити питання, аргументувати) [1, с. 39].

Мета статті полягає в розкритті особливостей формування комунікативної компетентності учнів

початкових класів в умовах змішаного навчання, а також розгляді моделей змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу. С. Горденко зазначає, що спілкування впливає на розвиток усіх сторін психічного розвитку. Воно позначається на розвитку пізнавальної сфери (розвиток вищих психічних функцій), на емоційному добробуті людини й пізнання себе та законів взаємовідносин для людей. Якщо значення спілкування в пізнавальній та емоційній площині з віком зменшується, то спілкування в процесі пізнання себе та соціальної дійсності протягом життя не втрачає своєї значущості [1, с. 39].

Здатність учнів початкової школи до комунікації значною мірою впливає на ефективність процесу спілкування, зазначають Н. Комарівська та Л. Любчак. Комунікативна компетентність є ключовою в освітньому процесі, тісно пов'язана із спілкуванням та комунікацією [7].

Автори В. Коваленко, М. Мар'єнко, А. Сухіх пропонують розглядати вмотивованість молодших школярів до спілкування як механізм спонукання, мобілізації активності, виникнення та розвитку потреб, інтересів, стимулів, які забезпечують як позитивне ставлення до роботи з текстом, так і продуктивну мовну діяльність як основу формування мотиваційного компонента комунікативної компетентності [5, с. 86].

При традиційному навчанні учня навчають, при змішаному – учневі допомагають навчатися. Учасник освітнього процесу – активний учень, який може скоригувати навчальний процес та самостійно планувати свій час. Самостійна робота учня полягає в освоєнні навчальних матеріалів онлайн, роботи в чатах та форумах, спілкуванні електронною поштою, проходженні онлайн-тестування тощо.

Доцільними за умов змішаного навчання є актуалізація нестандартних форм спілкування учасників освітнього процесу, що сприяє розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів.

В. Кухаренко стверджує: «При змішаному навчанні кількість занять у класі меншає – частина занять переноситься в режим онлайн. Для онлайн-занять необхідно самостійне опрацювання й засвоєння певного матеріалу або виконання завдань. Онлайн-заняття можуть проходити за схемою «питання-відповідь» або вчитель може формулювати теми для обговорення або пропонувати учням обирати тему. Терміни виконання завдань у змішаному навчанні фіксовані» [9, с. 74].

Оцінювання успішності учнів можна здійснювати у режимі онлайн та у класі. У онлайн-режимі можна проводити тести та виконання різноманітних проєктів і завдань. Фінальна оцінка проводиться лише в класі.

На думку В. Імбер, для організації спільної роботи учнів та вчителів варто використовувати засоби колективної роботи, наприклад, Skype, Zoom, відеочати в месенджерах: Viber, WhatsApp тощо. Такі засоби дозволяють проводити індивідуальне консультування, організацію групових конференцій та чатів, де учитель має змогу надавати рекомендації й відстежити процес виконання завдань [2; 4].

О. Коневщинська, розглядаючи освітні платформи в е-навчанні, пропонує інтегрувати в процес дистанційного навчання ресурси, які надають різні освітні платформами. Наприклад, такими інтернет-ресурсами є «Освітня платформа» (Learning Platform), «освітній портал», «онлайн-платформа для навчання». Вони є комплексом навчальних ресурсів для учителя, учнів та їхніх батьків, і вміщують інтерактивні онлайн-сервіси, які допомагають учителю, учням та їхнім батькам підвищувати якість освіти та керувати нею [8, с. 33].

Автори [4; 8] зазначають, що для створення доступного та гнучкого навчального середовища достатньо застосування освітніх технологій, що базуються на дистанційних технологіях. Також доречно розробляти та користуватися інтерактивними навчальними курсами, які можна записувати на диски, проходити в локальному режимі, завантажувати на сайти. Це своєрідні електронні підручники, наповнені текстом, анімацією, відео, звуком, симуляціями.

План дій включає усвідомлення предмета комунікації комунікантом, ознак та зв'язків, вирішення задач: що сказати, у якій послідовності. Програма дій представлена у внутрішній промові комуніканта, що переходить від думки до слова й від слова до думки. І. Тимофєєва, М. Нетреба, Є. Новицька вважають, що ці етапи є досить важливими для формування комунікативної компетентності учнів, оскільки дозволяють трансформувати внутрішню мову на зовнішню, що забезпечує точне перетворення думки в словесну форму. Тобто психологічним підґрунтям спілкування є процес вирішення комунікативного наміру та завдання [14, с. 151].

Для розвитку комунікативної компетентності учнів необхідно цілеспрямовано навчати ді-

тей спочатку визначати свої наміри, задум, ціль, оскільки вони є основою побудови власної комунікації, відбору необхідної інформації, мовних одиниць тощо, зазначають К. Колеснік, Н. Комарівська, І. Стахова [6, с. 129]. Опісля того, як школяр визначився із зазначеними одиницями комунікації, він має можливість реалізувати їх або за допомогою очного навчання в класі, або за допомогою дистанційного навчання.

Доцільно в процесі формування комунікативної компетентності учнів: орієнтування в комунікативній ситуації (реальній та навчальній), комунікативних намірах (власних та співрозмовника), визначення комунікативної мети спілкування, розпізнавання особистості співрозмовника (його соціальної ролі). Уміючи орієнтуватися, той, хто говорить, реалізує свої комунікативні наміри й досягає комунікативної мети.

На думку Г. Ткачук, цьому добре сприяє обрання певної моделі змішаного навчання. При цьому як основні для розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів в умовах змішаного навчання можна спиратися на такі типові моделі [15, с. 143]:

1. Модель «Face-to-Face Driver»: вивчення значної частини освітньої програми відбувається в школі у взаємодії з учителем; використання електронного навчання лише як додаток до базової програми.

2. Ротаційна модель: чергуються способи роботи з навчальним матеріалом під час проходження освітньої програми; індивідуальне електронне навчання та навчання в аудиторії з учителем пропорційно розподіляються; учитель допомагає у дистанційній підтримці електронного навчання.

Різновидами ротаційної моделі можуть стати:

2.1. Класна ротація: почерговість вивчення навчального матеріалу за визначеним розкладом або на розгляд учителя, використання електронного навчання, залучення в діяльність групи учнів або індивідуально.

2.2. Лабораторна ротація: передбачає виконання онлайн-лабораторних робіт, затверджений розклад занять, дозволяється рух учнів навчальним закладом.

2.3. Порційне навчання (Flipped Classroom – «Перевернутий клас»): передбачає затверджений розклад навчання, проектну діяльність; форма електронного навчання з контролем переважає; самостійна навчальна діяльність як вид організації навчання.

2.4. Індивідуальна ротація: передбачає навчання за індивідуальним графіком; наявність обов'язкового етапу онлайн-навчання.

3. Flex модель (Гнучка модель): переважає електронне навчання; форми роботи з учнями: онлайн, офлайн; індивідуальний розклад; форми роботи: групові проекти, малі групи, індивідуалізоване навчання.

4. Self-blend модель (Модель «навчального меню»): передбачає опрацювання навчальних матеріалів лише онлайн.

5. Модель збагаченого віртуального навчання (віртуально збагачена модель): передбачає, що за цією моделлю працює увесь навчальний заклад; комбінування очного та дистанційного навчання [13, с. 110].

Т. Польська відзначає, що «... кожна модель відрізняється переважанням однієї з трьох складових технології змішаного навчання:

1) пряма особиста взаємодія учасників освітнього процесу;

2) інтерактивна взаємодія, опосередкована комп'ютерними телекомунікаційними технологіями та електронними інформаційно-освітніми ресурсами;

3) самоосвіта» [13, с. 110].

За таких умов змінюється й типова роль учасників освітнього процесу: учні стають слухачами, учителі – тьюторами, співробітники адміністрації – організаторами навчального процесу.

Н. Іванець зазначає, що додатковою функцією вчителя, яка актуалізується за умови введення змішаної форми навчання є регулююча. На учителя покладаються завдання із забезпечення зворотного зв'язку з допомогою коментування якості та ефективності засвоєння знань, успішності реалізації освітнього процесу з допомогою інформаційного освітнього середовища: відеоконференції, форуми, чати, звернення до додаткових освітніх ресурсів [3, с. 92].

Основними елементами змішаної моделі навчання, спрямованої на формування комунікативної компетентності в початкових класах, можуть стати такі: відео та аудіо уроки, симуляції, віртуальні класні кімнати, онлайн-проекти (collaboration), семінарські уроки (face-to-face sessions), онлайн-спілкування з учителями та учнями.

При змішаному навчанні кількість занять у класі зменшується, частина уроків переноситься в онлайн-режим, під час яких здобувач має

самостійно опрацювати певний матеріал або виконати завдання. Онлайн-заняття можуть проходити за схемою «питання-відповідь» або вчитель може формулювати теми для обговорення чи пропонувати учням обирати тему. Терміни виконання завдань у змішаному навчанні фіксовані.

У результаті учні адаптуються до процесу комунікації в таких умовах, навчання стає індивідуально-орієнтованим, для кожного учня створюється можливість виконати завдання у власному темпі, частіше пропонується вибір проблемних ситуацій, цікавих учню, що значно підвищує їх мотивацію до навчання.

Отже, одне з найважливіших завдань учителя в умовах змішаного навчання в початковій школі – побудувати процес навчання по-новому, змінивши в ньому роль учня, що дає якісно інший результат. Для цього найбільш ефективною є організація групової роботи.

Робота в малих групах менше втомлює дітей, оскільки вони перебувають у тіснішому контакті між собою. Діти працюють за принципом: «Знаєш сам – скажи іншому, умієш сам – навчи іншого». Важливо також, що під час роботи в малих групах формується самооцінка, дитина навчається об'єктивно порівнювати власне вміння з вміннями однолітків, зіставляючи свою думку з думками інших.

Не можна не погодитися з твердженням В. Кухаренко, що робота в парі вчить дітей слухати та чути іншого, давати та приймати поради, працювати дружно та в єдиному темпі. Цьому сприяє спільне письмо на дошці, парне читання [10, с. 112].

На початку формування груп проходить за симпатіями, а згодом за допомогою дидактичних ігор учитель може визначити тих дітей, яким комфортніше працювати в групі один з одним. Ігровий метод дозволяє зберігати пізнавальну активність та полегшує складний процес навчання.

У першому класі розмови дітей на певну тему у вільній формі є неодмінною умовою формування умінь вести конструктивний діалог. Діти вчать слухати інших, висловлюватися в руслі обговорюваної теми. Така розмова спирається на сформованих у дітей молодшого шкільного віку знаннях, бажаннях, інтересах. Уже в першому класі кожна дитина дізнається про правила гостьового методу. Головне – повага до чужих почуттів, думок, досвіду.

У другому класі основне завдання вчителя – створення ситуацій та дотримання умов, за яких спілкування набуває предметного ділового хара-

ктеру. Цьому сприяє організація дітей у групи, де відпрацьовуються та шліфуються внутрішньогрупові взаємини, які дозволяють перейти до співпраці та ділової розмови.

У рамках ділової розмови даються нові знання, уточнюються здобуті раніше знання та досвід дітей. Діти обговорюють наміри та плани, як саме виконати ту чи ту дію, завдання. Робота в групах дозволяє глибше зануритися в спілкування, побачити кожного в роботі, що безпосередньо дозволяє розвивати комунікативну компетентність учнів початкових класів в умовах змішаного навчання.

Також для розвитку комунікативної компетентності молодших школярів В. Кухаренко пропонує застосовувати прийоми групового читання, групового диктанту, які розвивають терпляче та шанобливе ставлення до однолітків. Для розвитку умінь діяти разом можна використовувати інсценування, вправи з написання коротеньких творів за визначеним сюжетом [10, с. 112].

Починаючи з третього класу, учнів можна навчати працювати в трійках: двоє виконують завдання, третій спостерігає за тим, що відбувається, та коментує. Основне в роботі з третьокласниками та четверокласниками – створення та підтримка ситуації пошуку з формулюванням проблемних питань, закріплення прагнень пошуку, пізнання, самостійної діяльності. За допомогою ділового спілкування можна організувати роботу між класами під час спільних свят, змагань, уроків, олімпіад.

До завершення навчання в початковій школі в дітей молодшого шкільного віку формується особистісна позиція: вони можуть висловити й довести свою думку, можуть шанобливо поставитися до ідеї іншого, підпорядкувати свої судження думці товаришів; діти готові до самостійної діяльності, що свідчить про ефективність запропонованих шляхів формування комунікативної компетентності в початкових класах в умовах змішаного навчання.

К. Миргородська стверджує: «Колективні форми роботи допомагають активізувати комунікативне спілкування як на уроках, так і у позаурочній діяльності» [11, с. 75].

Однією з форм організації спільної діяльності молодших школярів є колективне читання. Так, серед учнів класу підбираються групи за інтересами із п'яти-шести осіб. Одним подобаються казки, іншим – пригодницька література, третім – героїка. Учитель постає як координатор дитячої дія-

льності. Цикл колективного читання можна завершувати літературними іграми, вікторинами, упорядкуванням кадрів для фільмів тощо.

Рефлексія в учнів початкової школи є основним фактором сформованості комунікативної компетенції, коли школяр здатний оцінити свою позицію відповідно до позиції та інтересів партнера. Необхідно, щоб в школяра були також сформовані вміння встановлювати зв'язок із співрозмовником, аналізувати його повідомлення, адекватно реагувати на них, уміло користуватися вербальними і невербальними засобами спілкування.

Певною мірою зазначеними характеристиками володіє інтерактивна технологія модерації, педагогічний потенціал якої може бути використаний для розвитку комунікативної компетентності молодших школярів в умовах змішаного навчання.

Процес спільної роботи, організований за допомогою прийомів та методів модерації, сприяє зняттю бар'єрів у спілкуванні, створює умови для розвитку творчого мислення та прийняття нестандартних рішень, формує та розвиває навички спільної діяльності учнів.

З використанням технології модерації принципово змінюється роль учителя. Він стає консультантом, наставником, що змінює ставлення до нього учнів – з «контролюючого органу» педагог перетворюється на партнера, що є однією з сучасних вимог до вчителя Нової української школи.

Змінюється роль учня: від пасивного споглядача до активного дослідника.

Отже, урок, який проводиться в початковій школі із використанням технології модерації, поділяється на певні взаємопов'язані фази та етапи. Зміст кожного етапу уроку націлений на навчання, виховання, розвиток та соціалізацію учнів, що особливо важливо для розвитку комунікативної компетентності. Інтерактивні методи навчання, що використовуються у кожній фазі модерації, ідеально підходять для формування комунікативної компетенції молодших школярів. Використання на уроці різних за ефективністю інтерактивних методів навчання сприяє розвитку розумових процесів молодших школярів, позитивній мотивації, формуванню комунікативних навичок спілкування.

Висновки. Узагальнюючи викладене, зауважимо, що використання методів та технологій змішаного навчання дозволяє вчителю та учням використовувати одночасно переваги очної та дистанційної форм навчання. Очні елементи використовуються для мотивації учнів, оскільки традиційне навчання базується на безпосередньому спілкуванні вчителя та учнів. Використання у навчанні онлайн та офлайн елементів сприяє ефективному, зручному економічному навчальному процесу, а також дозволяє адаптувати його для усіх освітніх суб'єктів, зробити особистісно-орієнтованим та інтерактивним.

Список використаних джерел

1. Горденко С. І. Інформаційна безпека в сучасному світі. Молодий вчений. 2017. № 9.1. С. 38-41.
2. Горячок І. В., Імбер В. І., Тронь Т. В. Змішане навчання в умовах війни в Україні: ризики, перспективи. Інноваційна педагогіка. Випуск 55, т. 3. 2023. С. 178-81.
3. Іванець Н. В. Педагогіка партнерства як засіб формування мультикультурної компетентності в учнів початкової школи. Імідж сучасного педагога. 2019. № 4 (187). С. 88-93.
4. Імбер В. І. Використання мультимедійних засобів у навчальному процесі. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2021. № 7. С. 307-312.
5. Коваленко В., Мар'єнко М., Сухіх А. Особливості впровадження змішаного навчання у закладах загальної середньої освіти. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 3 (107). С. 86-90. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-107-3-86-90>
6. Колеснік К., Комарівська Н., Присяжнюк Л., Стахова І. Значення спільної діяльності для розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2022. № 2 (17). 127-138. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.17.2022.260013>
7. Комарівська Н. О., Любчак Л. В., Дабіжа Л. П. Культура мовлення і спілкування як складові фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: збірник наукових праць*. 2023. Вип. 73. С. 63-68.

8. Коневишинська О. Е. Сучасні засоби Інтернет доступу та освітні платформи в е-навчанні. Інформаційні технології і засоби навчання. 2014. Т. 44, вип. 6. С. 33-41.
9. Кухаренко В. М. Теорія та практика змішаного навчання: монографія. Харків: Міськдрук, НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.
10. Кухаренко В. М. Тьютор дистанційного та змішаного навчання: посібник. Київ: Міленіум, 2019. 307 с.
11. Миргородська К. В. Педагогічні умови впровадження технології змішаного навчання у початковій школі. Ізмаїл, 2022. 95 с.
12. Моніторинг якості початкової освіти: навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої педагогічної освіти / уклад.: А. Василюк, Г. Кіт. Вінниця: ВДПУ, 2023. 170 с.
13. Польська Т.Д. Філософські аспекти віртуальної реальності й феномен «невидимості» (invisibility) медіа. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 8. С. 109-111.
14. Тимофеева І. Б., Нетреба М. М., Новицька Є. О. Змішане навчання учнів початкових класів: від аналізу до побудови моделі освіти. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 5. 2020. Вип. 74. С. 150-153. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.74.33>
15. Ткачук Г. В. Змішане навчання та особливості використання ротаційної моделі у навчальному процесі. Інформаційні технології в освіті. 2017. № 4 (33). С. 143-156.

References

1. Gordenko, S. I. (2017). Informatsiina bezpeka v suchasnomu sviti [Information security in the modern world]. *A young scientist*, 9.1, 38-41. [in Ukrainian].
2. Goryachok, I. V., Imber, V. I., & Tron, T. V. (2023). Zmishane navchannia v umovakh viiny v Ukraini: ryzyky, perspektyvy [Blended education in the conditions of war in Ukraine: risks, prospects]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 55, 3, 178-181. [in Ukrainian].
3. Ivanets, N. V. (2019). Pedahohika partnerstva yak zasib formuvannia multykulturnoi kompetentnosti v uchniv pochatkovoї shkoly [Pedagogy of partnership as a means of forming multicultural competence of primary school children]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 4 (187), 88-93. [in Ukrainian].
4. Imber, V. I. (2021). Vykorystannia multymediinykh zasobiv u navchalnomu protsesi [Use of multimedia tools in the educational process]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 7, 307-312. [in Ukrainian].
5. Kovalenko, V., Maryenko, M., & Sukhikh, A. (2021). Osoblyvosti vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Peculiarities of the implementation of mixed education in institutions of general secondary education]. *A new pedagogical thought*, 3 (107), 86-90. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-107-3-86-90>
6. Kolesnik, K., Komarivska, N., Prysiazniuk, L., & Stakhova, I. (2022). Znachennia spilnoi diialnosti dlia rozvytku movlennia ditei starshoho doshkilnoho viku [The importance of joint activities for the development of speech of preschool children]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty – Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects*, 2 (17), 127-138. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31865/2414-9292.17.2022.260013>
7. Komarivska, N. O., Lyubchak, L. V., & Dabizha, L. P. (2023). Kultura movlennia i spilkuvannia yak skladovi fakhovoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly [The culture of speech and communication as components of the professional training of future primary school teachers]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Pedahohika i psykhohohiia: zbirnyk naukovykh prats – Scientific notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: Pedagogy and psychology*, 73, 63-68. [in Ukrainian].
8. Konevshchynska, O. E. (2014). Suchasni zasoby Internet dostupu ta osvitni platformy v e-navchanni [Modern means of Internet access and educational platforms in e-learning]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and learning tools*, 44, 6, 33-41. [in Ukrainian].
9. Kuharenko, V. M. (2016). Teoriia ta praktyka zmishanoho navchannia: monohrafiia [Theory and practice of blended learning: monograph]. Kharkiv: «Miskdruk». [in Ukrainian].
10. Kuharenko, V. M. (2019). Tiutor dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia: posibnyk [Tutor of distance and blended learning: tutorial]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].

11. Myrhorodska, K. V. (2022). Pedagogichni umovy vprovadzhennia tekhnolohii zmishanoho navchannia u pochatkovii shkoli [Pedagogical conditions for the introduction of blended learning technology in primary school]. Izmail. [in Ukrainian].
12. Monitorynh yakosti pochatkovoї osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv zakladiv vyshchoї pedahohichnoi osvity [Monitoring the quality of primary education: a teaching and methodical guide for students of higher pedagogical education institutions] / editor: A. Vasylyuk, H. Kit. Vinnitsa: VSPU, 2023. [in Ukrainian].
13. Polska, T. D. (2015). Filosofski aspekty virtualnoi realnosti y fenomen «nevydymosti» (invisibility) media [Philosophical aspects of virtual reality and the phenomenon of media invisibility]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Actual problems of philosophy and sociology*, 8, 109-111. [in Ukrainian].
14. Timofeeva, I. B., Netreba, M. M., & Novytska, E. O. (2020). Zmishane navchannia uchniv pochatkovykh klasiv: vid analizu do pobudovy modeli osvity [Blended learning of primary school children: from analysis to building an education model]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*, 5, 74, 150-153. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.74.33>
15. Tkachuk, H. V. (2017). Zmishane navchannia ta osoblyvosti vykorystannia rotatsiinoї modeli u navchalnomu protsesi [Blended learning and features of using the rotational model in the educational process]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti – Information technologies in education*, 4 (33), 143-156. [in Ukrainian].

Про авторів

Вікторія Імбер, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти,

e-mail: imbervika@gmail.com

Надія Комарівська, кандидат філологічних наук,

доцент, доцент кафедри початкової освіти,

e-mail: n.komarivska@gmail.com

About the Authors

Viktoriia Imber, Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Primary Education,

e-mail: imbervika@gmail.com

Nadiia Komarivska, Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Primary Education,

e-mail: n.komarivska@gmail.com

УДК 371.035.3

Творчий розвиток молодших школярів засобами художньої діяльності

Леся Старовойт

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

Стаття присвячена актуальній та соціально значущій проблемі творчого розвитку дітей у процесі художньої діяльності. Молодший шкільний вік як початковий етап соціалізації дитини потребує особливої уваги. Саме зі вступом дитини до закладу загальної середньої освіти стає можливим цілеспрямований педагогічний вплив на її особистість. Художня діяльність в освітньому процесі є суттєвим підґрунтям у творчому розвитку дітей. Адже це сприяє формуванню особистісної позиції дитини, бажанню до самовираження, розвитку пізнавальних інтересів, формуванню вмінь сприймати художній образ тощо. Творчий розвиток опирається на сукупність цінностей, переконань і уявлень, які визначають те, що для конкретної особи чи спільноти є важливим, цінним та прийнятним у житті.

У статті розкрито методичні аспекти творчого розвитку молодших школярів у процесі художньої діяльності, висвітлено методичні рекомендації щодо творчого розвитку молодших школярів засобами художньої діяльності, визначено педагогічні можливості художньої діяльності у творчому розвитку молодших школярів та окреслено шляхи його активізації засобами художньої діяльності, визначено етапи творчого розвитку молодших школярів у процесі художньої діяльності, виокремлено ефективні методи та технології педагогічного впливу на молодших школярів на уроках мистецтва. У статті розкрито основні психолого-педагогічні передумови, що забезпечують творчий розвиток молодших школярів у процесі художньої діяльності, визначено місце і роль уроків мистецтва у ньому. Основна увага зосереджена на використанні різноманітних художніх технік, таких як малювання, ліплення, аплікація, паперопластика тощо, що стимулюють творчий розвиток дітей та допомагають молодшим школярам ділитися своїми емоціями та відчуттями через художні образи і виражати себе через створення власних творів. Результати дослідження можуть бути використані при плануванні та проведенні уроків мистецтва та інших творчих занять з дітьми молодшого шкільного віку.

Ключові слова: творчий розвиток, художня діяльність, мистецтво, освіта

UDC 371.035.3

Creative development of younger schoolchildren by means of artistic activity

Lesia Starovoi

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

The article is devoted to the actual and socially significant problem of creative development of children in the process of artistic activity. The younger school age as the initial stage of socialization of the child requires special attention. It is with the admission of the child to the institution of general secondary education that a purposeful pedagogical influence on his personality becomes possible. Artistic activity in the educational process is an essential basis in the creative development of children. After all, this contributes to the formation of the personal position of the child, the desire for self-expression, the development of cognitive interests, the formation of skills to understand the artistic image, etc. Creative development relies on a set of values, beliefs, and ideas that define what is important, valuable, and acceptable in life for a particular person or community.

The article reveals the methodological aspects of the creative development of younger students in the process of artistic activity, methodological recommendations on the creative development of younger schoolchildren by means of artistic activity are highlighted, the pedagogical possibilities of artistic activity in the creative development of younger schoolchildren are determined and the ways of creative development of younger schoolchildren by means of artistic activity are outlined, the stages of creative development of younger schoolchildren in the process of artistic activity are determined, efficient methods and technologies of creative development of younger pupils in art lessons are allocated. The article reveals the main psychological and pedagogical prerequisites that ensure the creative development of younger students in the process of artistic activity, determines the place and role of art lessons in the creative development of younger students. The focus is on using a variety of artistic techniques, such as drawing, sculpting, appliqué, paperoplasty, etc., which stimulate the creative development of children and help younger students to express their emotions and feelings through artistic images and express themselves through the creation of their own works. The results of the study can be used in planning and conducting art lessons and other creative activities with children of primary school age.

Keywords: creative development, artistic activity, art, education

Постановка проблеми. Сьогодні підтверджує необхідність у більш чіткій конкретизації механізмів творчого розвитку молодших школярів у процесі художньої діяльності, виборі раціональних шляхів, форм та методів творчого розвитку учнів під час освітнього процесу. Постає потреба в активізації творчої діяльності молодших школярів, яка має бути орієнтована на естетичне сприймання дійсності й мистецтва, посилення мотивації творчості молодших школярів у процесі художньої діяльності шляхом трансформації когнітивного змісту в емоційний.

Основні завдання, які постають перед сучасним учителем у процесі художньої діяльності, мають бути спрямовані на забезпечення емоційно-ес-

тетичного забарвлення творчого процесу, формування емоційно-чуттєвого відгуку на мистецькі твори, здатності створювати художні образи на основі власної уяви, фантазії, встановлювати асоціативні зв'язки між словом, музикою, візуальним мистецтвом, навколишнім середовищем.

Мета статті – розкрити педагогічні можливості художньої діяльності у творчому розвитку молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Усі види художньої діяльності відрізняються від матеріально-виробничої тим, що в них відкривається особлива діалектика суб'єктивно-об'єктивних відношень, у яких суб'єктивний момент є першочерговим. У всіх галузях художньої діяльності ди-

тини, як відомо, основним моментом є об'єктивна реальність, ідеальне відображення й духовне втілення результатів якої становлять основу творчої діяльності. Однак якщо в науковій творчості достатньо об'єктивної реальності чи об'єктивної істини і, звичайно, суб'єкта творчості, то необхідним елементом художньої діяльності, поряд з об'єктивною, виступає реальність суб'єктивна. До останньої ми відносимо дійсність, яка переповнена почуттями, думками дитини. Суб'єктивна реальність – це уявлення про життя, яке створюється самим митцем. Але воно має об'єктивний зміст, оскільки світогляд, погляди, переконання, почуття, смаки, ідеали, потреби і здібності суб'єкта є утвореннями не лише індивідуальними, але й об'єктивно зумовленими, соціалізованими.

Як зазначає М. Білецька, «у художній діяльності суттєве значення має рівень творчого розвитку дітей, від суб'єкта творчого процесу вимагається досягнення такої гармонії, в якій відкриваються істинні шляхи до прекрасного» [1, с. 46]. Без розкриття естетики світу взагалі не може відбутись творчість, тим більше – створення художніх цінностей. Діалектична взаємодія засвоєння та перетворення, як відомо, є характерною рисою будь-якої людської діяльності. Тому й художню діяльність особистості слід розглядати в тісному зв'язку з її творчим розвитком і формуванням у неї здатності сприймати світ крізь призму прекрасного.

Поряд з іншими видами художньої діяльності мистецтво, як відомо, найбільш повно виражає творчо-естетичні здібності. Передусім воно є за своєю природою творчою діяльністю. І будь-який витвір мистецтва тільки тоді й отримує визнання, коли він несе в собі нові художньо осмислені знання про життя людей, їх духовні прагнення й потреби.

Зазначимо, що сприймання мистецьких творів має різний ступінь усвідомлення. Цей показник залежить від особистості, яка сприймає, від її готовності/неготовності до такої діяльності, від зовнішніх чинників впливу на процес сприймання мистецьких творів. На збагачення духовного світу дитини впливає естетичний досвід, коло інтересів тощо.

На жаль, сьогодні не повною мірою усвідомлене важливе питання освіти – навіщо до неї залучені навчальні дисципліни, які інформують про досвід людства в царині мистецтва. Науковий, навіть скоріше абстрактно-математичний,

логічний підхід до всіх освітніх курсів призвів до того, що навіть мистецькі були сплановані лише з позицій точності. Оскільки в точності вони поступаються фундаментальним наукам, то їх відкинули на другий план. Адже в них все, навіть знання, є неточними – вони емоційні, а відповідно, суб'єктивні, особистісні. Творчий учитель має усвідомити, що у школі на рівних умовах мають бути як науки, так і мистецтво. Але в освітньому процесі слід виділити ті навчальні дисципліни, що забезпечать сьогодні розв'язання найбільш занедбаних проблем розвитку особистості. А це саме ті, що формують ставлення до світу в єдності почуття й думки, предмети, які є найбільш відкритими для розвитку творчої фантазії – предмети мистецтва [6, с. 211].

Ми схилиємось до думки Л. Бровчак, що естетико-виховний потенціал закладений у процес художньої діяльності, де відмова від суцільного «виробничого технологізму» дає змогу переключити свідомість дітей на інші критерії оцінки продукту праці – художні [2, с. 53].

Творчий розвиток молодших школярів у процесі художньої діяльності має кілька етапів. На першому етапі учні ще не здійснюють творчої діяльності, а тільки готуються до неї. На другому вони опановують окремі елементи творчого пошуку у співпраці з учителем, а на третьому вміють самостійно виконувати творчі завдання.

Таким чином, у розробці навчального змісту уроків мистецтва важливо враховувати зв'язок нового з уже відомим, спираючись на протиріччя, які виникають між наявними та новими знаннями. У процесі творчого розвитку важливо сформулювати пізнавальну мотивацію шляхом виконання нестандартних завдань, заохочення ініціативи, активності.

Щодо методів роботи, спрямованих на творчий розвиток у процесі художньої діяльності, то вони також мають свою специфіку: евристична бесіда; творчі вправи, що сприяють розвитку уяви, асоціативно-образного та просторового мислення, вправи, спрямовані на розвиток пізнавальних процесів і прийомів розумової діяльності; різні види художнього конструювання. Названі методи тісно взаємопов'язані.

Евристичний метод дозволяє наочно «демонструвати» учням основи художньої діяльності, його можна використовувати як на найпростішому матеріалі, так і на досить складному. Особливо цінно, що евристична бесіда дозволяє залучити до пошукової діяльності учнів з різним рів-

нем творчої активності. У процесі евристичної бесіди учень ще не здійснює творчу діяльність повністю самостійно, він працює під керівництвом учителя, у співпраці з ним, виконуючи цілком відчутні кроки пошуку. Під час евристичної бесіди формується здатність до роздумів, до постановки питань і пошуків відповідей, виявлення суперечностей, у цьому полягає незамінна цінність цього методу у формуванні творчої активності.

У процесі художньої діяльності вправи займають помітне місце. Зрозуміло, що мова йде не лише про вправи, що спрямовані на механічне тренування прийомів ручної роботи, маємо на увазі вправи, які націлені на активність та самостійність у творчій роботі.

Залежно від специфіки навчально-пізнавальної діяльності учнів вправи можна розділити на кілька груп. Насамперед вони залежать від змісту уроку й відповідно до нього поділяються на раціонально-логічні (пов'язані з вирішенням логічних завдань), емоційно-художні (створення художнього образу) і практичні (формують прийоми і навички практичної творчої роботи). Вправи також диференціюють залежно від їх місця у структурі художньої діяльності учнів на уроці: підготовчі, поточні та узагальнювальні.

Оскільки раціонально-логічні завдання виконують розумовим шляхом, то і творча, пошукова діяльність учнів на таких уроках буде переважно інтелектуальною. У процесі роботи школярі виконують розрахунки, використовують ескізи і технічні рисунки, схеми тощо [7]. Тому на таких уроках будуть доречні вправи, що вимагають умінь проаналізувати конструкцію, виявити взаєморозташування деталей, обрати способи роботи, знайти більш раціональні прийоми дій тощо. Доцільно також використовувати вправи на розвиток обчислювальних прийомів, просторового мислення, виконання ескізів, схем. Такі вправи допомагають ще до початку основної роботи на уроці значно активізувати всі пізнавальні процеси учнів. Крім того, цілком очевидно, що вони самі по собі є важливою частиною художньої діяльності дітей, наповнюють урок новим змістом. Саме тому такі вправи не тільки доречні, але і бажані на будь-якому етапі навчальної роботи.

Так, наприклад, під час проведення уроку на тему «Паперопластика» учні, виготовляючи листівку, перетворюють аркуш паперу в об'ємно-просторову конструкцію. Процес пластичної трансформації паперового аркуша досить складний, який вимагає розвиненого просторового мис-

лення. Для того, щоб діти виготовляли виріб не механічно, а усвідомлено, варто запропонувати їм подібну конструкцію у вигляді «пробної» роботи, тобто виконати попередню вправу. Виконуючи цю вправу, вони мають перед очима зразок вже готової конструкції, а також заготівку майбутнього виробу: аркуш паперу з нанесеною на нього розміткою (лінії розрізів і згинів). Суть і зміст вправи полягає в тому, що учні самостійно повинні визначити спосіб роботи. Вони мають здогадатися, як саме зігнути заготівку, як зробити розрізи, що знаходяться не скраю, а всередині аркуша, як надати аркушу необхідної форми. Ця вправа вимагає уявної трансформації вихідної заготівки відповідно до кінцевої конструкції; це змушує учнів уважно розглядати, порівнювати, аналізувати. Допущені помилки тільки сприяють розумінню завдання. Виконавши вправу, діти вже цілком свідомо використовують прийоми роботи на матеріалі основного виробу. Крім усього іншого, подібна пробна робота має і специфічний сенс: це дозволяє дитині не зіпсувати виріб, не допустити помилки при роботі з матеріалом. Однак головне призначення полягає в активізації пошукової діяльності.

Вправи раціонально-логічного змісту на уроках мистецтва варто використовувати не лише як підготовчі, але й включати їх у процес виконання основного творчого завдання. Наприклад, учні виготовляють аплікацію з геометричних фігур за зменшеним зразком. У ході цієї роботи діти вирішують логічну задачу – визначити взаємне розташування фігур, точно витримуючи композицію в заданому форматі аркуша. Усе це вимагає просторового мислення, вміння правильно виконати уявний аналіз і синтез форми. Крім цілком певних прийомів практичної роботи, які тут формуються, цей урок спрямований, головним чином, на розвиток мислення учнів. Щоб розумова робота була більш активною, можна використовувати додаткову вправу на складання логічного малюнка. Для цього учням спочатку пропонується один зразок, за яким потрібно скласти зображення, а потім з тих самих фігур створити іншу картинку.

У процесі художньої діяльності учні часто виконують додаткові розрахунки, які потрібні не стільки для виготовлення того чи того виробу, скільки для кращого розуміння логіки роботи, для формування таких властивостей мислення, як конструктивність, гнучкість і варіативність. Скажімо, діти повинні розрахувати розміри де-

талей не тільки того виробу, який виготовляють, але й іншого, схожого за конструкцією, що втім має свої особливості. У процесі роботи учням можна пропонувати матеріал, який за своїми розмірами не дозволяє виготовити виріб точно за зразком або за наданим кресленням. Це вимагає від дітей уміння перебудувати роботу відповідно до змінної ситуації.

Узагальнюючі вправи варто використовувати в підсумковій частині уроку. Дуже часто в процесі художнього конструювання учень може по-справжньому зрозуміти й осмислити композицію лише після завершення практичної роботи. У цих випадках підготовчі вправи на аналіз конструкції бувають не надто ефективні, оскільки нові знання в їхньому повному обсязі ще не достатньо пов'язуються з зоною актуального розвитку. Тому особливо корисно застосовувати вправи пошукового характеру саме на підсумковому етапі. Наприклад, молодші школярі освоюють прийом вирізання симетричних фігур, що мають дві осі симетрії. Вони вирізають кілька «чотирилишників» і складають з них квітку, що нагадує латаття. Ця робота вимагає чіткого розуміння принципу такої конструкції. Зазвичай учні припускаються кількох типових помилок у цій роботі: неправильно складають квадрат паперу, неправильно прикладають шаблон, як наслідок – вирізана фігура розпадається. Часто вчителі намагаються всіляко уберегти дітей від цих типових помилок: детально диктують і демонструють кожну операцію, попереджають про неправильні дії й контролюють кожен крок. Ця методика не сприяє свідомому виконанню роботи. Тому варто включати в урок узагальнювальні вправи-завдання. Зокрема, запропонувати учням подумати, як утворилась та чи та симетрична форма, проаналізувати, як можна досягти іншої форми, використовуючи один і той самий шаблон. Це вимагає відтворення за зразком інших фігурок, у яких потрібно побачити і застосувати засвоєні способи роботи. У таких випадках учень повинен подумки розгорнути фігуру (або, навпаки, скласти), що розвиває розуміння форми та просторове мислення.

Для художніх робіт характерне те, що вони спрямовані на пошук і втілення оригінального способу, що виражає емоційний стан або будь-яку художню ідею. У таких роботах немає місця жорсткій регламентації дій учня, їх не можна виконувати за єдиним планом. Суть навчально-пошукової діяльності тут зовсім інша: вона докорінно відрізняється від раціонально-логічних завдань. У зв'язку з цим змінюється зміст вправ.

На підготовчому етапі таких уроків зазвичай потрібно виконати два завдання: а) збагатити запас чуттєвого досвіду, уточнити уявлення дитини про навколишній світ; б) підготувати уяву, звільнити образне мислення. Тому рекомендуємо використовувати два типи вправ: 1) накопичення реальних вражень, розвиток сприйняття, зорової пам'яті, асоціативно-образного мислення; 2) стимулювання художньо-образних уявлень.

Вправи першого типу передбачають споглядання та вивчення об'єктів навколишнього світу: форми, образи тощо. Наприклад, виконуючи композицію «Букет у вазі» в техніці аплікації, пропонуємо дітям на вибір два варіанти: вирізати деталі аплікації або обривати їх пальцями. Техніка певною мірою відображає властивості реальних об'єктів і впливає на художній образ. Щоб учні це зрозуміли, вони мають виконати вправи: спочатку визначити, дивлячись на квітку, яка техніка краще передасть її вигляд (жорсткі чи м'які обриси має квітка), а потім спробувати виготовити деталі відповідним способом. Таким чином, вправа носить комплексний характер: вона демонструє учням, що художні образи беруться з навколишнього світу, вчить розглядати предмети цього світу і відображувати їх. По суті, ця вправа спрямована на пізнання дійсності.

Вправи на стимулювання художньо-образних уявлень спрямовані на формування уміння передати емоційний стан. Наприклад, завдання на тему «Чарівне листя», де кожен учень складає на площині композицію із засушених рослин, використовуючи природні форми для створення нових образів. Підготовчі вправи полягають у «вгадуванні» можливих образів на прикладі деяких форм. Учитель демонструє по черзі кілька засушених листочків в різних положеннях, а учні визначають, на що це схоже (або «хто захований»). Це дозволяє дітям, по-перше, зрозуміти сенс завдання і готує їх до уважного розглядання тих форм, які будуть використані, і, по-друге, озброює їх різноманітними способами практичної діяльності. Такі вправи дозволяють вирішувати проблему творчого розвитку через стимулювання дитячої допитливості, активізацію пізнавальних процесів і демонстрації творчого, гнучкого, нестандартного підходу до роботи.

Для активного пізнання дуже важливо привчити школярів від самого початку правильно працювати з підручником. Зазвичай з цією метою вчитель прагне керувати учнями в процесі роботи з книгою, щоб вони передчасно не відво-

лікалися на «неактуальну» для конкретного моменту інформацію. Якщо учень виявляє зацікавлення чим-небудь на сторінці підручника, про що не говорить учитель, то такі спроби, як правило, зупиняються. Однак творчість в процесі художньої діяльності є досить різноплановою. Вона передбачає сприйняття великого обсягу інформації одночасно. Л. Ліхницька зазначає: «щоб практична діяльність не носила механічного характеру, а була осмисленим процесом, учневі потрібно попередньо розглянути, порівняти, проаналізувати велику кількість зразків (які демонструють можливі варіанти вирішення), зрозуміти їхній зміст» [3, с. 67]. Активність під час роботи з підручником полягає в тому, що учень аналізує інформацію, у ході чого повинна вміти сприйняти й оцінити цю інформацію якомога більш повно, визначивши порядок взаємодії з джерелом інформації та вибудувавши свої пізнавальні дії. При цьому важливо навчити школярів діяти не за шаблоном, а творчо орієнтуватися в інформації найрізноманітнішого плану і спрямування. Саме тому варто не забороняти, а спонукати дітей до самостійного сприйняття інформації, яку діти беруть з книги.

Художня діяльність важлива для розвитку молодших школярів, оскільки вона сприяє їхньому творчому вираженню, розвитку моторики, уяви та емоційної реакції. Інноваційні технології можуть зробити цей процес ще цікавішим та більш захопливим. Інтерактивні мультимедійні ігри, які поєднують елементи художньої творчості з інтерактивними завданнями, захоплюють молодших школярів до творчого самовираження. Наприклад, ігри, де діти можуть створювати власні цифрові малюнки або анімації. Доцільним є використання для цього спеціального програмного забезпечення. Програми з набором віртуальних пензлів та кольорів можуть створювати інтерактивне середовище для експериментів в художній діяльності. Досить цікавою формою є віртуальні майстерні для молодших школярів. Цей застосунок дає можливість молодшим школярам вивчати мистецтво у відомих вчителів та митців з усього світу. Використання розширеної реальності (XR) дає змогу створювати інтерактивні сценарії, де діти можуть взаємодіяти з віртуальними художніми об'єктами або перетворювати свої малюнки в анімовані об'єкти [5]. Електронні платформи для художньої творчості дозволяють дітям обмінюватися своїми творчими роботами та співпрацювати над

проектами разом з іншими однолітками, створюючи підґрунтя для творчого розвитку та взаємодії.

Зазначимо, що в процесі художньої діяльності важливе місце займає практична робота учнів, протягом якої вони виготовляють вироби з глини, паперу, тканини, вишивають, виконують декоративний розпис тощо. Така діяльність не лише розвиває художні навички, а й дозволяє відчувати радість від того, що формується уміння робити гарні й корисні речі. Виконання творчих завдань сприяє виникненню в уяві молодших школярів яскравих образів, які дозволяють систематично підтримувати зацікавлення художньою діяльністю та її результатами. Уже самі назви творчих завдань – «Чарівний сад», «Осінь казка», «Загадковий світ витинанки», «Метал, який оживає», «Таємничий світ писанкарства», «Радість Великого дня», «Весняні крила», «Літній затишок», «Вишиті історії» – дають можливість зрозуміти, що в їхній основі лежить образний художній зміст, що сприяє розвитку емоцій, асоціативного, художнього мислення.

Вироби, які виготовляють молодші школярі, можуть і повинні містити ознаки художнього образу. Це має бути своєрідна предметно-пластична метафора – художньо-емоційний відгук на дійсність. Так, наприклад, доречно пропонувати такі художньо-творчі завдання на уроках мистецтва в початковій школі:

- оживить осінні листя (аплікація);
- назбирайте кошик осінніх плодів і квітів (паперова пластика);
- зберіть сльози осені (бісерне плетіння);
- відтворіть зимові візерунки (витинанка);
- створіть героїв різдвяного вертепу (вироби з тіста);
- утворіть ялинкові прикраси (нитяна графіка);
- намалюйте яскраву казку (петриківський розпис).

Зауважимо, що значне місце на уроках мистецтва займає декоративна робота, яка повинна містити такі етапи:

- а) емоційне сприймання художнього твору митця;
- б) пізнання художніх особливостей мистецького твору;
- в) розуміння культурно-історичного змісту й цінності витвору;
- г) поглиблене уявлення про художній образ, що втілений у мистецькому творі;

д) зіставлення творів народного мистецтва з сучасними творами професійних митців;

е) естетичне усвідомлення народного мистецтва і дійсності [4].

Значна роль в організації художньої діяльності молодших школярів притаманна і позакласній роботі, яка передбачає:

художньо-естетичні бесіди («Чарівний світ витинанки», «Вишите життя народу», «Квіти в наших душах», «Барви Петриківки»);

творчі години («Таємниці писанкарства», «Безмежні можливості металу», «Співзвучні ноти коваля»);

театралізовані свята («Різдвяне диво», «Вийди, вийди сонечко», «Світло Великого дня»);

ігри-подорожі («У країні народних умільців», «До сонячної Петриківки», «В країні загадкових витинанок»);

тематичні виставки («Про що розповіла писанка», «Майстерня гончара», «Зимові мотиви»).

Таким чином, основними шляхами оптимізації творчого розвитку молодших школярів у процесі художньої діяльності є:

системне залучення дітей до різноманітних видів художньої діяльності, яка ґрунтується на сприйманні та естетичній оцінці творів мистецтва та оволодінні засобами художньої виразності;

спонукання молодших школярів до втілення у власній творчості набутого від спілкування з народним мистецтвом художньо-естетичного досвіду;

врахування взаємозв'язку між здібностями та потребами, інтересами й іншими мотивами художньої діяльності молодших школярів;

впровадження у структуру уроків завдань, що ґрунтуються на використанні зображувальних засобів різних видів мистецтв;

звернення до сенсорного та естетичного досвіду, який був здобутий дитиною раніше в організації процесу сприймання та естетичної оцінки творів мистецтва з використанням в цьому процесі звернення до усної та музичної творчості.

Висновки. Творчий розвиток дитини в процесі художньої діяльності супроводжується цілеспрямованими закономірними якісними змінами, що забезпечують повноцінний розвиток здібностей та творчого потенціалу молодшого школяра і спрямовують дитину на перетворювальну діяльність, забезпечуючи творчий рівень цієї діяльності, внаслідок чого учень одержує можливість сформувати своє ставлення до побаченого, почутого, прочитаного у власно-ручно виготовлених виробках. Творчий розвиток особистості має здійснюватися шляхом синтезу художньої діяльності з мистецтвом і культурою. Процес творчого розвитку дитини засобами художньої діяльності має бути націлений на послідовне і поступове залучення молодшого школяра до соціально значущих цінностей і формування зрілої особистості як суб'єкта життєдіяльності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вирішення наукової проблеми. Перспективами подальшого дослідження є вивчення наступності у творчому розвитку дітей у процесі художньої діяльності між початковою і середньою ланками освіти та співпраці початкової школи з позашкільними закладами освіти.

Список використаних джерел

1. Білецька М. В. Творчість як суб'єктивна передумова креативного розвитку. Київ, 2011. 126 с.
2. Бровчак Л. С. Розвиток творчих здібностей і вмінь дітей у процесі мистецької діяльності. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вінниця, 2018. С. 50-55.
3. Ліхичька Л. М. Самовираження молодших школярів засобами мистецтва як спосіб усвідомлення себе і світу. *Подільський науковий вісник. Науки: економіка, педагогіка*. 2019. № 2 (10). С. 65-75.
4. Ліхичька Л. М., Старовойт Л. В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інтегрованого викладання мистецьких дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2021. Вип. 67. С. 85-93.
5. Мальов С. В., Тодосієнко Н. Л. Впровадження інноваційних педагогічних технологій в естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку. *Мат-ли III Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи»* / ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2023. С. 178-180.

6. Brovchak L. S., Starovoit L.V., Likhitska L. M., Pedagogical Conditions for Creative and Artistic Development of Children of Senior Preschool Age by Means of Art. *New Educational Review*. 2018. Vol. 52, № 2. P. 206-217. <https://doi.org/10.15804/tner.2018.52.2.16>
7. Starovoit L. Psychological and pedagogical aspects of preschoolers creative development in the process of creative labor training. *Zbior artykułow naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Współczesne tendencje w nauce i edukacji»*. Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. S. 84-87.

References

1. Biletska, M. (2011). *Tvorchist' yak sub'yektyvna peredumova kreatyvnoho rozvytku*. [Creativity as a subjective prerequisite for creative development]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Brovchak, L. (2018). Rozvytok tvorchykh zdibnostey i vmin' ditey u protsesi mystets' koyi diyal' nosti [Development of creative abilities and skills of children in the process of artistic activity]. *Scientific notes of VDPU named after M. Kotsyubynskyi. Series «Pedagogy and Psychology»*, 50-55. [in Ukrainian].
3. Likhitska, L. (2019). Samovyrazhennya molodshykh shkolyariv zasobamy mystetstva yak sposib usvidomlennya sebe i svitu [Self-expression of younger schoolchildren by means of art as a way of self-awareness and the world]. *Podilsk Scientific Bulletin. Sciences: economics, pedagogy*, 2(10), 65-75. [in Ukrainian].
4. Likhitska, L., Starovoit, L. (2021). Pidhotovka maybutn'oho vchytelya pochatkovoyi shkoly do intehrovanoho vykladannya mystets'kykh dystsyplin [Preparation of the future primary school teacher for integrated teaching of art disciplines]. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubinsky. Series: pedagogy and psychology*, 67, 85-93. [in Ukrainian].
5. Malyov, S., Todosienko, N. (2023). Vprovadzhennya innovatsiynykh pedahohichnykh tekhnolohiy v estetychne vykhovannya ditey molodshoho shkil'noho viku. [Implementation of innovative pedagogical technologies in the aesthetic education of children of primary school age]. *Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Modern Science and Education: Status, Problems, Prospects»*, 178-180. [in Ukrainian].
6. Liudmyla Sydorivna Brovchak, Lesia Vasylivna Starovoit, Larysa Mykolaivna Likhitska (2018). Pedagogical Conditions for Creative and Artistic Development of Children of Senior Preschool Age by Means of Art. *New Educational Review*, Vol. 52, No. 2, 206-217. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15804/tner.2018.52.2.16>
7. Starovoit, L. (2016). Psychological and pedagogical aspects of preschoolers creative development in the process of creative labor training. *Zbior artykułow naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Współczesne tendencje w nauce i edukacji»*, 84-87. [in Ukrainian].

Про авторів

Леся Старовойт, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти,
e-mail: starovojt.vin@gmail.com

About the Authors

Lesia Starovoit, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor, Head of the Department of Artistic Disciplines Preschool and Primary School Education,
e-mail: starovojt.vin@gmail.com

УКРАЇНСЬКЕ ДОШКІЛЛЯ: СИНЕРГІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ І ЗАРУБІЖНИХ ІННОВАЦІЙ

UKRAINIAN PRESCHOOL EDUCATION: SYNERGY OF DOMESTIC EXPERIENCE AND FOREIGN INNOVATIONS

УДК 373.2.015.31:159.944.4-026.564

Особливості формування стресостійкості дітей дошкільного віку

Олександра Шикиринська , Катерина Мнищенко , Тетяна Петришина

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

У статті розглядається важливість формування стресостійкості у дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану. Здійснено дефінітивний аналіз понять «стрес», «стійкість» та «стресостійкість дітей дошкільного віку». Визначено стресостійкість людини, як системну та динамічну властивість особистості, яка надає змогу людині протистояти впливам стресу і адекватно та емоційно реагувати на більшість стресових ситуацій, активно змінювати їх або адаптуватися до них без шкоди для свого здоров'я та підтримувати ефективність особистої діяльності. Зазначено, що стресостійкість має свої особливості в кожному віковому періоді та забезпечується ресурсами людини, які з'являються і взаємодіють на різних рівнях: соціальному, культурному, індивідуальному. Підвищення стресостійкості дитини-дошкільника розглядається, як збільшення її індивідуального ресурсного потенціалу й здатності найближчого оточення створити відчуття безпеки для дитини. Акцентовано на врахуванні вікових та індивідуальних особливостей (темперамент, тип нервової системи, стиль поведінки), а також характеру та можливостей дитини в процесі формування її стресостійкості. Розглянуто поняття «вікно толерантності» як зону оптимального стану дитини, стану, в якому вона здатна функціонувати найбільш ефективно, без особливих труднощів отримувати, обробляти та інтегрувати інформацію, а також адекватно реагувати на потреби повсякденного життя. На основі праць науковців та досліджень кризових психологів виокремлено підходи та сформульовано поради щодо підвищення стресостійкості дітей дошкільного віку, серед яких: наявність дорослого, якому дитина довірятиме, заняття з розвитку емоційного інтелекту, обмеження доступу дитини до засобів масової інформації, дихальна гімнастика та фізичні вправи, техніка 5-4-3-2-1, різні види арт-терапії, зустрічі з батьками з метою підвищення їх психолого-педагогічної готовності до підвищення стресостійкості дітей.

Ключові слова: стрес, психологічна стійкість, стресостійкість дітей дошкільного віку, ресурсний потенціал, прийоми арт-терапії, діти дошкільного віку

UDC 373.2.015.31:159.944.4-026.564

Features of increasing stress resistance of preschool children

Oleksandra Shykyrynska , Kateryna Mnyshenko , Tetiana Petryshyna

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnitsia, Ukraine

Abstract

The article considers the importance of the formation of stress resistance in preschool children in the conditions of martial law. A definitive analysis of the concepts of «stress», «resilience» and «stress resistance of preschool children» was carried out. A person's stress resistance is defined as a systemic dynamic property of a person, which determines a person's ability to resist stressful influences and adequately react emotionally to most stressful situations, actively change them or adapt to them without harming one's health and support the effectiveness of the activities being performed. It is noted that stress resistance has its own characteristics in each age period and is provided by the resources available to a person, which are manifested and interact at different levels: social, cultural, individual. Increasing the stress resistance of a preschool child is considered as an increase in his individual resource potential and the ability of the immediate environment to create a sense of security for the child. Emphasis is placed on taking into account age and individual characteristics (temperament, type of nervous system, behavior style), as well as the child's character and capabilities in the process of forming his stress resistance. The concept of «window of tolerance» is considered as the zone of the child's optimal state, the state in which he is able to function most efficiently, without particular difficulties to receive, process and integrate information, as well as adequately respond to the needs of everyday life. Based on the works of scientists and the views of crisis psychologists, approaches and advice on increasing the stress resistance of preschool children are singled out, including: the presence of an adult whom the child will trust, classes on the development of emotional intelligence, limiting the child's access to mass media, breathing exercises and physical exercises, technique 5-4-3-2-1, various types of art therapy, meetings with parents to increase their psychological and pedagogical readiness to increase children's stress resistance.

Keywords: stress, psychological stability, stress resistance of preschool children, resource potential, art therapy techniques, preschool children

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні, щоденні невітніші або суперечливі новини з різних засобів масової інформації, часті повітряні тривоги та інші чинники здійснюють значний негативний вплив на психічний стан людини, а особливо на дітей. Діти в дошкільному віці ще не здатні оцінити та проаналізувати ситуацію, вони є дуже вразливими, тому постійно піддаються стресу, що призводить до психосоматичних захворювань, неврозів, емоційного перевантаження та посттравматичних стресових розладів. За статистикою міжнародного благодійного фонду World Vision International, біля 1,5 мільйона дітей в Україні мають проблеми з психічним здоров'ям через те, що вони пережили страшні події війни [13, с. 183].

У ході аналізу психолого-педагогічної та науково-методичної літератури ми з'ясували, що проблемою формування стресостійкості займалося чимало вчених та педагогів, а саме: вивченням особливостей та чинників формування стресостійкості – В. Бодров, С. Гончаренко, Н. Гриньова, С. Іванова, Г. Кавиліна, Н. Кравчук, А. Маклаков та інші, виокремленням та реалізацією психолого-педагогічних умов формування стресостійкості – А. Каракай, Н. Ковалевська, О. Ільїна, А. Пасічніченко, розробленням методики та технологій психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб – І. Луценко, А. Богуш, Л. Калмикова, В. Кузьменко, С. Поворознюк, О. Рейпольська та інші.

Відомо, що дошкільний вік є базовим періодом для пізнавального, інтелектуального та особистісного розвитку дитини. На цьому етапі закладаються основи особистісних якостей, на дошкільний вік припадають практично всі сенситивні періоди розвитку дитини. Дошкільники надзвичайно вразливі та чутливі до зовнішніх негативних впливів, що можуть залишити невірний слід в їхній психіці. Зазначені чинники і визначають важливість формування основ психологічної стійкості саме в дошкільному віці, щоб забезпечити динамічний розвиток, продуктивне функціонування та адаптацію особистості.

Актуальність нашого дослідження викликана суперечністю між достатнім рівнем дослідження науковцями проблеми стресостійкості людини та необхідністю вироблення конкретних підходів та рекомендацій у формуванні стресо-стійкості дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану.

Мета статті – розробити підходи та сформулювати рекомендації щодо формування стресостійкості дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Здійснимо дефінітивний аналіз понять «стрес» та «стійкість».

Термін «стрес» уперше запропонував у своїх наукових працях Волтер Бредфорд Кеннон у 1932 році як універсальну реакцію «втікати чи боротись». Дослідник С. Гончаренко розуміє поняття «стрес» як «емоційний стан організму, який виникає в напружених обставинах у відповідь на незвичні для організму подразнення» [3, с. 120]. Узагальнивши думки Н. Бардина, Ю. Жидецького, Ю. Кіржецького [1] та Г. Кавиліної [6], можемо виокремити три найголовніші тлумачення стресу:

- будь-які зовнішні подразники, які завдають людині збудження або напругу. У цьому значенні також вживаються терміни «стрес-чинник», «стресор», «тригер»;

- суб'єктивна реакція, що відображає внутрішній фізіологічний та психічний стан збудження й напруги. Дослідники його інтерпретують як оборонні реакції, емоції й процеси подолання, які відбуваються всередині людини. Ці процеси можуть слугувати розвитку оптимальної адаптації через удосконалення функціональних систем та психічної напруги;

- фізична реакція організму на шкідливий вплив або висунуту вимогу. Функцією таких фізіологічних реакцій постає підтримка психічних процесів і поведінкових дій щодо подолання цього стану.

Розглянемо тлумачення науковцями поняття «стійкість».

У великому тлумачному словнику сучасної української мови «стійкість» визначається «спроможністю витримувати зовнішній вплив, протидіяти чомусь; відбувається урівноважено, розмірено, спокійно» [2, с. 1196].

Якщо говорити про чинники психічної стійкості, що дозволяють гармонізувати настрій особистості, то варто звернутися до поглядів вченої С. Іванової, яка акцентує увагу на внутрішніх (особистісних) ресурсах (впевненість, оптимістична поведінка, довіра до інших, відсутність ворожості, терплячість, відкрите спілкування, активність у поведінці і діяльності, усвідомлення соціальної належності до певної групи) та зовнішніх (міжособистісна, соціальна підтримка, умови, що сприяють саморегуляції, підтримці самооцінки, адаптації) [4, с. 120].

Поняття «стресостійкість» більшість науковців розглядають у контексті цілісного процесу адаптації, пов'язуючи її із емоційною стабільністю. Зокрема, на думку Р. Пріми, «Стресостійкість – це чинник психічної стійкості, який проявляється при дії стрес-факторів або при хронічній нарузі» [10, с. 110].

Дослідниця Л. Джаббарова зазначає такі причини стресу: «Перенавантаження, високий динамізм у діяльності, швидкі трансформації, складність життєвих ситуацій, невизначеність, наявність великої кількості факторів стресу обумовлюють життєдіяльність особистості. Тому виникає потреба вирішення проблеми гармонії, рівноваги особистості, її здоров'я» [3, с. 20]. За умови короточасного поодинокого негативного стресового впливу на особистість ця функціональна психічна система відносно швидко й легко повертається до попереднього стану, але у разі повторюваного або тривалого впливу вона швидко переходить з одного нестабільного стану в інший, не зупиняючись в стані стабільності.

Ототожнює поняття стресостійкості й психологічної стійкості особистості до негативного впливу соціального середовища і науковиця С. Іванова. На її думку, поняття стресостійкості охоплює певні навички, здібності та вміння адаптовано реагувати на зовнішні впливи в конкретних умовах й утримувати когнітивні, емоційні, поведінкові прояви, а також процеси діяльності, врівноважений стан [4].

Якщо говорити про прояв стресостійкості як системної динамічної властивості особистості,

що визначає здатність людини протистояти впливам стресу й адекватно емоційно сприймати більшість стресових ситуацій, активно адаптуватися до них або змінювати їх без шкоди для свого здоров'я та підтримувати ефективність діяльності, що виконується, то він має свої особливості в кожному віковому періоді [7, с. 120].

Діти дошкільного віку мають специфічні реакції на переживання травматичних подій [8, с.184]. Як зазначає О. Ільїна: «діти дошкільного та молодшого шкільного віку ще не в стані усвідомити ситуацію, багато з них ще не навчилися говорити або висловлювати свої думки. Це не означає, що вони нічого не розуміють. Будь-яка інформація передається і сприймається на не вербальному рівні: діти, безперечно, відчувають те, що відбувається, здатні вловлювати ваш настрій та емоції, «читаючи» ваше обличчя, чуючи інтонацію і спостерігаючи зміни у вашій поведінці» [5, с. 172].

Якщо дитина пережила психологічну травму, їй досить важко осмислити, що з нею сталося. Це передусім пов'язано з віковими особливостями дошкільнят, адже їм не вистачає психологічної та соціальної зрілості, життєвого досвіду. Дитина часто не може зрозуміти того, що відбувається, вона просто запам'ятовує в цілому ситуацію і свої переживання в цей момент. Як зазначають кризові психологи, інтенсивність переживань може бути надзвичайно високою для дитини, і вона стає дуже вразливою. І тоді травмовані діти висловлюють свої почуття через поведінку. Тож у дітей дошкільного віку з типовим порушенням розвитку помітне прагнення до одноманітних ігор з використання предметів, що стосується психологічної травми. Спектр посттравматичних симптомів у дітей охоплює зміни

на емоційному, поведінковому, фізіологічному та поведінковому рівнях [13, с. 172].

З метою превенції та подолання стресових і травматичних ситуацій у дітей, науковці ввели поняття «resilience», яке наразі широко використовується та вказує на здатність різних систем (психіки, організму, соціальної спільноти, групи) зберігати здоров'я в несприятливих умовах. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), «резиліентність – це змога відносно добре вирішувати складні ситуації, особиста ресурсність» [11, с. 172]. Таким чином можемо говорити про тотожність понять «стресостійкість» та «резиліентність».

Одним із сучасних підходів щодо вивчення резиліентності у дітей, які постраждали під час воєнних конфліктів, є так званий соціоекологічний підхід, який вперше був започаткований Ю. Бронфенбреннером у 1979 р. [14, с. 112]. Цей підхід акцентує на впливі навколишнього середовища, у якому дитина розвивається, зростає та визначає рівні цього впливу. Згідно з визначенням Ю. Бронфенбреннером індивідуум у своєму онтогенетичному розвитку розташовується на першому рівні – мікросистемі, яка охоплює його набір соціальних ролей, безпосередні активності та всі міжособистісні стосунки в певному контексті (сім'я, заклад дошкільної освіти тощо). Другим рівнем постає мезосистема, яка описує взаємодію двох чи більше таких контекстів (наприклад: взаємини між закладом дошкільної освіти, родиною та групою однолітків). У свою чергу, вказані контексти співіснують у межах ширшої суб-системи, тобто екзосистеми, з якою дитина може не взаємодіяти безпосередньо, проте ця система має великий вплив на дитину

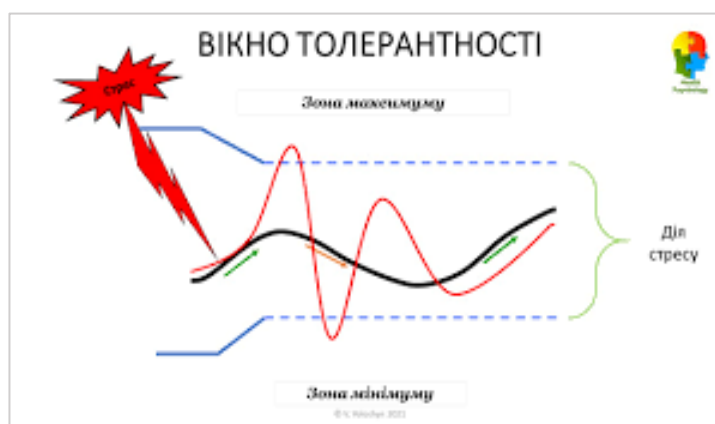

Рис. 1. Ілюстрування значення терміну «вікно толерантності»

та її розвиток (наприклад: місце роботи батьків). Макросистема представляє цілісність у вигляді субкультури або культури, що охоплює три нижчих рівні мікро, мезо і екосистему [14, с. 178].

У контексті особливостей формування стресостійкості дітей дошкільного віку важливо розглянути поняття «вікно толерантності». Уперше цей термін був введений Деном Сігелом як зона оптимального стану людини, стан, у якому людина здатна функціонувати найбільш ефективно. Перебуваючи у «вікні толерантності», ми можемо без особливих труднощів отримувати, обробляти та інтегрувати інформацію, а також адекватно реагувати на потреби повсякденного життя (рис. 1). Інакше кажучи, це здатність людини керувати своїми емоціями навіть у стані стресу. Наприклад, коли людина відчуває тривогу або гнів, вона пересувається до краю вікна толерантності, але може впевнено покладатися на різні внутрішні ресурси і стратегії, щоб утриматися в рамках цього вікна.

Вікно толерантності поділяється на три зони. Посередині знаходиться зона оптимальної активації нервової системи. Це той діапазон емоційної напруги, у якому наш мозок функціонує добре і може ефективно обробляти різноманітну інформацію. У цій зоні ми добре мислимо, приймаємо рішення, діємо. Коли знаходимося у своєму вікні толерантності, ми можемо міркувати раціонально та приймати рішення спокійно, зважено, не відчуваючи пригніченості чи замкнутості.

Стрес запускає базові реакції виживання – боротьбу / втечу / завмирання. Якщо рівень емоційного напруження перевищує прийнятний поріг, то психіка виходить на рівень гіперзбудження або гіпозбудження. Це відбувається в ситуаціях, які сприймаються нами як сильний стрес. Тоді доросла людина не здатна тверезо мислити, поводить як підліток або дитина, у неї змінюється тон голосу, з'являються психосоматичні реакції. Мозок людини відчуває переваження, вищі форми діяльності виявляються недоступними. Якщо в результаті стресу людина відчуває тривогу, паніку, гіперактивність, нездатність розслабитися, неспокій, проблеми з травленням, емоційну «повінь», надпильність, безсоння, агресію, лють – це означає, що ми вийшли в зону максимуму. Якщо ж реакція на стрес – млявість, депресія, виснаження, хронічна втома, дезорієнтація, дисоціація, відключення, низький тиск, біль – людина знаходиться в зоні мінімуму.

Обидва види реакції негативні; потрібно дбати про те, щоб перебувати в межах норми, тобто, так званого, «вікна толерантності».

Як зазначають фахівці вікової психології, залежність ширини «вікна толерантності» від віку є прямо пропорційною – чим менший вік, тим меншою є і ширина вікна толерантності. Цей факт є важливим у контексті нашого дослідження – для формування стресостійкості дітей дошкільного віку необхідно сприяти розширенню «вікна толерантності».

Колективом авторів (І. Луценко, А. Богуш, Л. Калмикова, В. Кузьменко, С. Поворознюк, О. Рейпольська) визначено такі технології формування стресостійкості дітей дошкільного віку та психолого-педагогічного супроводу їхнього особистісного розвитку: технологію організації емоційно підтримуючої міжособистісної комунікації вихователя з дітьми, життєзмінювальні й психолінгвотерапевтичні технології роботи з дітьми, які пережили психотравматичні події, етнокультурні технології у вихованні та розвитку дітей дошкільного віку, технологію формування активно-патріотичної позиції дітей старшого дошкільного віку, технологію морально-етичного виховання дітей дошкільного віку, технологію формування навичок соціально-комунікативної взаємодії з однолітками [11]. Враховуючи воєнний стан, у якому перебуває українське суспільство, етнокультурні технології для всіх вікових періодів дошкільного віку та технологію активно-патріотичної позиції дітей старшого дошкільного віку вважаємо пріоритетними [12]. Враховуючи обмежений обсяг цієї публікації, не маємо можливості розглянути особливості реалізації зазначених технологій, проте, враховуючи перевірку авторами цих технологій у процесі дослідно-експериментальної роботи, вважаємо їх достатньо ефективними та гідними уваги вихователів закладу дошкільної освіти.

У контексті розглядуваної теми також важливо зазначити, що процес формування стресостійкості в дітей дошкільного віку вимагає врахування індивідуальних та вікових особливостей (темперамент, тип нервової системи, стиль поведінки), а також характеру та можливостей дитини. На зниження стресостійкості впливають такі індивідуальні особливості: тривожність, ворожість, агресія, нестабільність, емоційна збудливість, замкнутість [9, с. 67].

Розглянемо рекомендації, виокремлені нами з наукових джерел та порад кризових пси-

хологів, яких варто дотримувався дорослому, якому дитина довіряє для розширення «вікна толерантності», сприяючи таким чином формуванню стресостійкості дитини дошкільного віку.

Найпершою і найважливішою, на нашу думку, потрібно взяти до уваги пораду щодо наявності в дитини дорослого, якому вона довірятиме. Це можуть бути як батьки або опікуни, так і вихователь. З цією метою варто проводити зустрічі з батьками, на яких обговорювати важливість такого дорослого в житті дитини не лише у формуванні стресостійкості, а й для розвитку дитини в цілому. Зауважимо, що це питання не є новим у педагогіці та психології дошкільної освіти. На важливості дорослого, якому довірятиме дитина, акцентували видатні педагоги, зокрема, В. Сухомлинський, Я. Корчак, Й. Песталоцці та інші.

Якщо такі довірливі взаємини побудовано, необхідно бути послідовними та пропонувати дитині структуровані дії, щоб вона почувалася в безпеці. Потрібно говорити, що будете робити і виконувати те, що кажете; спокійно реагувати на різноманітні поведінкові прояви дитини та бути позитивним у будь-якій ситуації. Діти по-різному реагують на стрес: можемо спостерігати як гіперактивність або агресивність, так і замкненість. Досягти позитивного результату, а саме, щоб дитина почувалася в безпеці, можливо, надавши власним діям вираженої чіткості, регулярності та дотримуючись правил. Наприклад, авторитетний для дитини дорослий повинен пояснювати, що має відбутись (наскільки йому самому це відомо), куди ми зараз йдемо (в укриття), що візьмемо з собою (для чого нам це потрібно). Це дасть дитині відчуття безпеки. Зберігаючи спокій, дитина може відчувати себе спокійніше й безпечніше, навіть якщо ситуація далека від нормальної чи спокійної.

Виявляти увагу та чуйність, адже це дозволить дитині поділитися своїми думками та відчувати власну захищеність, особливо у важких ситуаціях. Якщо дитина бажає поговорити з вами про свої почуття, то заохочуйте її до розмови. Виявіть розуміння, того, що вона вам скаже, і поясніть їй, що такі почуття, як гнів, страх та вина є цілком нормальною реакцією на загрозові події.

Стежте за своєю реакцією на те, що трапилось, адже діти формують власну модель поведінки, спостерігаючи за дорослими, які посідають важливе місце у їхньому житті (педагоги, ба-

тьки). Тому намагайтеся зберігати спокій і передавати його дитині, наскільки це можливо.

Спілкуйтеся з дитиною доступною мовою – вся інформація має бути подана дитині відповідно до її рівня розвитку та віку. Надлишок відомостей може заплутати дітей та викликати в них почуття незахищеності та нові страхи. З іншого боку, додаткова інформація допоможе дитині правильно зрозуміти ситуацію. Важливим є заохочування дитини до розмови, але якщо вона цього не хоче, то не наполягайте. У жодному разі не потрібно повідомляти дитині різні необґрунтовані чутки та недостовірну інформацію про події.

Потурбуйтеся про обмеження доступу дитини до засобів масової інформації – намагайтеся захистити дитину від прямих репортажів з місця трагічних подій та перегляду фотографій. Трапляється, батьки настільки захоплюються переглядом драматичних подій, які транслюються по телевізору, що не замислюються над тим, що їх можуть бачити і їхні діти. Подібні перегляди є причиною важких думок у дітей або нічних жахів.

Намагайтеся підтримувати звичний спосіб життя, переконайте дитину в тому, що вона в повній безпеці – розкажіть дитині про те, як слід позбутися стресових чи травматичних ситуацій у майбутньому. Це закріпить у неї відчуття безпеки та можливість керувати своїм життям. Підтримка звичайного розпорядку життя дуже переконливо впливає на дитину і є для неї підтвердженням стабільності та власної безпеки.

Уважно спостерігайте за проявом будь-яких ознак стресу – якщо дитина грає в ігри, які знову повторюють події, що відбулися з нею, або скаржиться на «кошмарні сни», у жодному випадку не ігноруйте це. Така модель поведінки є нормальною відразу після травми і допомагає дитині впоратися з нею. Однак, якщо через місяць вона не зникає, а лише посилюється, потрібно подумати про те, щоб звернутися за допомогою до професіонала.

Проводьте заняття з розвитку емоційного інтелекту. Важливо пояснювати дітям емоції, які ви спостерігаєте, а також в ігровій формі вчити дітей визначати власні емоції. Також необхідно підкреслювати, що будь-яка реакція дитини є цілком нормальною. Дорослий може сказати дитині: «Я бачу твоє напруження через те, що так багато змінилося і так багато нового. Правильно? Можливо, ти думаєш: «Я взагалі не можу цього витримати. Я хочу піти». Цілком природно, що це тебе напружує, адже кожна людина так само

почуває себе через величезні зміни та нове у житті». Потім ви можете допомогти дитині заспокоїтись. Спокійно говоримо з дитиною та можемо сказати, наприклад: «Ти в безпеці тут і зараз, я з тобою». Розвиток емоційного словника, уміння висловити й усвідомити свої переживання запобігає виникненню в дитини нервового напруження, емоційних проблем.

Як ми вже зазначали вище, реакція на стрес дитини може бути різною. Але це не повинно впливати на ставлення до дитини дорослого, якому вона довіряє. Не потрібно демонструвати неприйняття дитини та карати її за таку поведінку, оскільки це викличе ще більший стрес. Не варто також запитувати дитину, чому вона поводиться таким чином: діти часто самі цього не знають. Потрібно чітко сказати, що хочемо, щоб дитина припинила певні дії та розповісти про їх наслідки. Якщо говорити про ранній вік, то варто скористатися тим фактом, що для цього періоду властивою є неспроможність уваги. Тому відволікти дитину від небажаної дії можна, переключивши її увагу на інший предмет.

Якщо дитина знаходиться в стані стресу, допоможе глибоке дихання животом: пропонуємо побути повітряною кулькою: вдихаємо через ніс, рахуючи до 4, потім видихаємо через рот, рахуючи до 5. Для заспокоєння видих має бути більш тривалим, аніж вдих.

Використовуємо фізичні вправи. Рухи можуть допомогти переключити енергію дитини та відрегулювати рівень збудження. Пропонуємо дитині вправи, залежно від стану: для збудженого підійдуть м'які стимулюючі вправи, наприклад, похитування з боку в бік, а для пригніченого стану можемо запропонувати вправи, що потребують чергування напруження та розслаблення, наприклад, вправу «краб». Добираючи вправи-завдання, варто дотримуватися чергування протилежних за характером рухів (розслаблення й напруження; плавних та різких; цілих гармонійних та дрібних та ін.). Це здійснює вплив на гармонізацію психічної діяльності мозку; впорядковується рухова і психічна активність дитини, покращується її настрій. Цікавими для дітей є такі вправи та ігри, як «Мандрівники», «Зоопарк на прогулянці», «Зайченя в телевізорі», «Лисичка підслуховує», «Мовчазна розмова», «Котик спить», «Маленький скульптор», «Смачні цукерки», «Фея сну» та інші. З метою внутрішньої адаптації, стабілізації, сприяння саморегуляції організму, зняття психологі-

чної та фізичної напруги застосовують техніки релаксації. Вони є ефективними в роботі з дітьми, які зазнали психологічної травми. Постійне виконання релаксаційних вправ допоможе дитині стати більш урівноваженою, спокійною, сприятиме саморегуляції. Використання в роботі з дошкільниками таких вправ, як: «Травинка на вітрі», «Сніговик», «Морозиво», «Килим-літак», «Лагідна крейда», допомагає відновити сили, зняти емоційну напругу.

Щоб відволікти увагу дитини від травмівної, стресової події, пропонуємо їй назвати три речі, до яких вона може доторкнутися, чотири – які можна понюхати, послухати чи посмакувати. Також підійде техніка назвати, наприклад, п'ять круглих/квадратних/прямокутних предметів, чотири предмети жовтого кольору тощо.

Розвивати в дітей здатність будувати гармонійні стосунки з навколишнім світом, однолітками та дорослими.

Задовольняти потребу дітей дошкільного віку в самостійності, наголошувати: «Я вірю, що у тебе все вийде!». Доводити дошкільникам необхідність віри у свої сили та можливості.

Подолання дитячих страхів. Значну увагу потрібно приділити дитячим страхам, які знижують стресостійкість. Переважна більшість дитячих страхів зумовлені віковими особливостями. Зазвичай, такі страхи недовготривалі. Часто страх виникає внаслідок негативного досвіду спілкування дитини з об'єктом, який її лякає. Через те, що провідною діяльністю дітей дошкільного віку постає гра, то саме арт-терапія є найкращим методом роботи під час формування стресостійкості, адже, розповідаючи казку чи малюючи, дитина не замислюється про кінцевий результат, а відкриває себе. Виділяють такі основні напрями арт-терапії при подоланні страху: казкотерапія, ізотерапія, ігрова терапія, танцювальна терапія, кольоротерапія, пісочна терапія, музикотерапія, лялькотерапія, драматерізація. Перевагою цього інструменту є можливість застосовувати його для різновікових груп.

Досягнення найбільш повного інформування дорослих та сім'ї про труднощі та завдання формування психічної стійкості в дітей. Особливу роль у формуванні стресостійкості дітей дошкільного віку відіграє сім'я, яка дає емоційну підтримку й комфорт, душевну рівновагу, створює позитивний мікроклімат. Фундаментом психологічного здоров'я дитини постає емоційне благополуччя в умовах сімейного спілкування.

Формування позитивного психологічного клімату в родині, наявність єдиного психологічного підходу у вихованні, гармонійні відносини між подружжям, надання дитині позитивного прикладу; поєднання емоційної підтримки, вимогливості та контролю – це необхідні умови для підтримки та збереження психічного здоров'я дитини. При цьому лише спільні зусилля фахівців дошкільної освіти, батьків та психологів є запорукою успіху. Вагомою умовою збереження психологічного здоров'я дітей як основи їхньої стресостійкості є підвищення рівня психологічної просвіти батьків. Зокрема, громадська організація Augeo Foundation з Королівства Нідерландів створила мультфільм для батьків, який пояснює, яким чином стрес впливає на дитячий мозок і як допомогти дитині з ним упоратися (<https://youtu.be/WLc2-CH-MhM>).

І наостанок – педагогові не варто забувати про власний душевний стан – адже він є головним джерелом підтримки та допомоги дитині. Спілкуйтеся з друзями та сім'єю, діліться своїми переживаннями та почуттями з іншими людьми, особливо з тими, хто пережив щось подібне. Дотримуйтеся збалансованого режиму харчування та інших правил здорового способу життя, щоб бути в ресурсі.

Висновки. Враховуючи стан війни, у якому перебуває українське суспільство, формування стресостійкості в дітей дошкільного віку як умова забезпечення їхнього психологічного благополуччя та психічного здоров'я є надзвичайно актуальним завданням у роботі вихователя закладу дошкільної освіти. З іншого боку, психічне здоров'я є своєрідним резервом сил дитини, через яке вона може подолати стресові ситуації з мізерною шкодою для її фізичного здоров'я. Під-

вищення стресостійкості дитини-дошкільника ми розглядаємо як збільшення її індивідуального ресурсного потенціалу й здатності найближчого оточення створювати відчуття безпеки. У пропонованій публікації на основі аналізу наукових джерел та поглядів кризових психологів ми розглянули підходи та рекомендації для вихователів закладу дошкільної освіти щодо формування стресостійкості дітей дошкільного віку, пріоритетними серед яких, на нашу думку є наявність дорослого, якому дитина довірятиме, заняття з розвитку емоційного інтелекту, обмеження доступу дитини до засобів масової інформації, дихальна гімнастика та фізичні вправи, техніка 5-4-3-2-1, різні види арт-терапії, зустрічі з батьками з метою підвищення їх психолого-педагогічної готовності до підвищення стресостійкості дітей.

Під час створення вихователем психолого-педагогічних умов формування стресостійкості дітей дошкільного віку важливо враховувати загальні закономірності психічного розвитку (асинхронність, поступовість, нерівномірність), вагомі характеристики кожної стадії психічного розвитку дитини (соціальна стадія розвитку, основні новоутворення), особливості формування особистості, розвитку емоційно-вольової і пізнавальних психічних процесів на різновікових етапах; орієнтуватися у процесі навчання і виховання на зону найближчого розвитку, враховуючи сенситивні періоди для розвитку психічних функцій.

Дискусійними та такими, що визначають перспективи подальших досліджень є питання мотивації вихователя та батьків до підвищення рівня власної стресостійкості та формування вмінь батьків будувати довірливі взаємини з дітьми.

Список використаних джерел

1. Бардин Н. М., Жидецький Ю. Ц., Кіржецький Ю. І. та ін. Стресостійкість: навчальний посібник / за ред. Я. М. Когути. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 204 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с.
3. Джаббарова Л. В. Особливості взаємозв'язку психологічного благополуччя з особистісною та соціальною ідентичністю: дис. ... канд. психол. наук. Харків: Харківський національний університет, 2020. 251 с.
4. Іванова С. П. Психологічна стійкість особистості як фактор протидії негативним впливам. Освіта та суспільство. 2009. № 6. С. 37-45.

5. Ільїна О. О. Педагогічні інструменти комунікації та підтримки дітей під час війни. Нова українська школа – середовище щасливого дитинства: матеріали міжвузівської наук.-практ. конф. Хмельницький: ПП «А. В. Царук», 2023. С. 122-125.
6. Кавиліна Г. К. Проблема психологічних ресурсів стресостійкості. Педагогічний альманах. Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика: матеріали II Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (04 листопада 2022 року). Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. Вип. 2. С. 171-177.
7. Кравчук Н. П. Особливості формування психологічної стійкості у дітей дошкільного віку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія І6: Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 31 (41). С. 119-123.
8. Пасічніченко А. В., Ковалевська Н. В. Психолого-педагогічні умови збереження психологічного здоров'я дошкільника. Витоки педагогічної майстерності. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2023. Вип. 31. С. 182-186.
9. Петришина Т. Ю. Соціалізація дітей дошкільного віку у воєнний час. Збереження психічного здоров'я в умовах воєнних дій: збірник наукових праць учасників міжвузівського круглого столу (31 жовтня 2023 року, м.Київ) / ред. колегія: Вольнова Л.М. Київ, 2023. С. 65-68.
10. Пріма Р. М. Проблема адаптивності майбутнього педагога у контексті формування його професійної мобільності. Вісник Черкаського університету. Сер: Педагогічні науки: наук. журнал. Черкаси: Черкас. нац. ун-т, 2013. Вип. № 40 (293). С. 109-113.
11. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології: навчально-методичний посібник / за наук. редакцією І. О. Луценко. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 213 с.
12. Шикиринська О. В. Психолого-педагогічний супровід дітей старшого дошкільного віку засобами технології формування активно-патріотичної позиції. Збереження психічного здоров'я в умовах воєнних дій: збірник наукових праць учасників міжвузівського круглого столу (31 жовтня 2023 року, м.Київ) / ред. колегія: Вольнова Л. М. Київ, 2023. С. 123-127.
13. Як говорити з дітьми про війну: поради психологів. Кілька порад щодо того, як підійти до розмови з дитиною про війну. ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/how-to-talk-to-children-about-war> (дата звернення: 11.01.2024).
14. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. 349 p. <https://doi.org/10.4159/9780674028845>
15. Psychological Conditions for the Development of Stress Resistance in Specialists of Different Age Categories / O. Soroka, O. Kravchenko, M. Mishchenko, Y. Teptiuk, O. Safin, O. Andrusyk, O. Timchenko, V. Khrystenko. Physical Ergonomics and Human Factors. 2022. Vol. 63. P. 1-7.

References

1. Bardyn, N., Zhydetskyi, Y., Kirzhetskyi, Y., Kohut, Ya, & Priakhina, N. (2021). Stresostiikist: navchalnyi posibnyk [Stress resistance: a study guide]. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
2. Busel, V. (2004). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] Kyiv; Irpin: Perun. [in Ukrainian].
3. Dzhabbarova, L. V. (2020). Osoblyvosti vzaïmozv'язku psykholohichnoho blahopoluchchia z osobystisnoiu ta sotsialnoiu identychnistiu: dys. ... kand. psykhol. Nauk [Peculiarities of the relationship between psychological well-being and personal and social identity: dissertation. ... candidate psychol. of science]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet. [in Ukrainian].
4. Ivanova, S. P. (2009). Psykholohichna stiikist osobystosti yak faktor protydii nehatyvnyv vplyvam [Psychological stability of the individual as a factor in countering negative influences.]. *Osvita ta suspilstvo*, 6. 37-45. [in Ukrainian].
5. Ільїна, О. О. (2023). Pedahohichni instrumenty komunikatsii ta pidtrymky ditei pid chas viiny [Pedagogical tools of communication and support for children during the war.]. *Nova ukrainska shkola – seredovyshche shchaslyvoho dytynstva: materialy mizhvuzivskoi nauk.-prakt. konf.* Khmelnytskyi: PP «A. V. Tsaruk», 122-125. [in Ukrainian].
6. Кавиліна, Г. К. (2022). Problema psykholohichnykh resursiv stresostiikosti [The problem of psychological resources of stress resistance]. *Pedahohichniy almanakh. Aktualni problemy doshkilnoi osvity: teoriia ta praktyka:*

materialy II Vseukrainskoi konferentsii здобувачив вищої освіти і молодих ученьків. Odesa: Vydavnytstvo TOV «Leradruk», 2, 171-177. [in Ukrainian].

7. Kravchuk, N. P. (2018). Osoblyvosti formuvannia psikhologichnoi stiičnosti u ditei doshkilnogo viku [Peculiarities of the formation of psychological stability in preschool children]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 16: Tvorchia osobystist vchytelia: problemy teorii i praktyky*. Kyiv: UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 31 (41), 119-123. [in Ukrainian].
8. Pasichnichenko, A. V., & Kovalevska, N. V. (2023). Psykholoho-pedahohichni umovy zberezhenia psikhologichnoho zdorovia doshkilnyka [Psychological and pedagogical conditions for preserving the psychological health of preschoolers]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. Kyiv: UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 31, 182-186. [in Ukrainian].
9. Petryshyna, T. Yu. (2023). Sotsializatsiia ditei doshkilnogo viku u voiennyi chas [Socialization of preschool children during wartime]. *Zberezhenia psikhichnoho zdorovia v umovakh voiennykh dii*: zbirnyk naukovykh prats uchasnykiv mizhvuzivskoho kruhloho stolu (31 zhovtnia 2023 roku, m. Kyiv). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Prima, R. M. (2013). Problema adaptyvnosti maibutnoho pedahoha u konteksti formuvannia yoho profesiinoi mobilnosti [The problem of adaptability of the future teacher in the context of the formation of his professional mobility]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser: Pedahohichni nauky: nauk*, 40 (293), 109-113. [in Ukrainian].
11. Lutsenko, O., (2018). Psykholoho-pedahohichni suprovid vykhovannia i rozvytku ditei doshkilnogo viku z rodyn uchasnykiv ATO i vnutrishno peremishchenykh osib: kontseptsii, metodyka, tekhnologii : navchalno-metodychnyi posibnyk [Psychological and pedagogical support for the upbringing and development of preschool children from the families of ATO participants and internally displaced persons: concept, methodology, technologies: educational and methodological manual]. Kyiv: UDU imeni Mykhaila Drahomanova. [in Ukrainian].
12. Shykyrynska, O. V. (2023). Psykholoho-pedahohichni suprovid ditei starshoho doshkilnogo viku zasobamy tekhnologii formuvannia aktyvno-patriotychnoi pozytsii. [Psychological-pedagogical support of children of older preschool age by means of the technology of forming an active-patriotic position]. *Zberezhenia psikhichnoho zdorovia v umovakh voiennykh dii*: zbirnyk naukovykh prats uchasnykiv mizhvuzivskoho kruhloho stolu (31 zhovtnia 2023 roku, m. Kyiv). Kyiv. [in Ukrainian].
13. Jak hovoryty z ditmy pro viinu: porady psikhologiv. Kilka porad shchodo toho, yak pidiity do rozmovy z dytynoiu pro viinu [How to talk to children about the war: advice from psychologists. Here are some tips on how to approach talking to your child about the war]. YuNISEF. [in Ukrainian]. <https://www.unicef.org/ukraine/stories/how-to-talk-to-children-about-war>
14. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674028845>
15. Psychological Conditions for the Development of Stress Resistance in Specialists of Different Age Categories (2022) / O. Soroka, O. Kravchenko, M. Mishchenko, Y. Teptiuk, O. Safin, O. Andrusyk, O. Timchenko, V. Khrystenko. *Physical Ergonomics and Human Factors*, 63, 1-7.

Про авторів

Олександра Шикиринська, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, e-mail: o.v.shikirinska@gmail.com

Катерина Мнишенко, доктор філософії, асистент, асистент кафедри дошкільної освіти, e-mail: katerinamazur7@gmail.com

Тетяна Петришина, асистент кафедри дошкільної освіти, e-mail: tetanapetrisina21@gmail.com

About the Authors

Oleksandra Shykyrynska, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool Education, e-mail: o.v.shikirinska@gmail.com

Kateryna Mnyshenko, Doctor of Philosophy (PhD), Assistant, Assistant of the Department of Preschool education, E-mail: katerinamazur7@gmail.com

Tetiana Petryshyna, Assistant of the Department of Preschool Education, e-mail: tetanapetrisina21@gmail.com

УДК 373.3.015.31:7

Розвиток творчого самовираження дітей дошкільного віку засобами альтернативних прийомів малювання

Наталія Тодосієнко , Орест Андрійців

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

У статті розкрито педагогічний потенціал образотворчого мистецтва як засобу творчого самовираження дітей дошкільного віку; розглянуто напрями формування естетичної культури у вихованні дошкільників, що постає важливою педагогічною проблемою в сучасному освітньому середовищі; уточнено поняття «самовираження», «творче самовираження», «особистісне самовираження» та зв'язок між прагненням до визнання, самореалізації особистості й самовираженням. Обґрунтовано використання нетрадиційних методів малювання задля розвитку творчих здібностей дошкільників і його вплив на загальний розвиток дітей дошкільного віку, що є важливою частиною освітнього процесу; підкреслено важливу роль використання мистецтва, зокрема образотворчого мистецтва, що відіграє, відображає та узагальнює емоційне ставлення до життя в образно-кольоровій формі, розкриває психолого-педагогічні основи формування в дітей естетичних смаків під час творчої діяльності. Подано методичні рекомендації для організації процесу естетичного виховання та мистецького простору в закладі дошкільної освіти; розкрито механізм використання досвіду художньо-творчої діяльності дітей дошкільного віку в процесі використання нетрадиційних технік та альтернативних прийомів малювання. Проведено дослідження процесу використання нетрадиційних технік малювання як засобу активізації творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку. Виділено психологічні особливості дітей дошкільного віку – першого етапу реального становлення особистості, формування культури, уміння вербалізувати свої життєві переживання та виражати ціннісне ставлення до оточення, а також розвиток здатності творчо сприймати навколишній світ як тенденцію до самовираження, що проявляється в ранньому віці через прагнення до свободи руху та творчих зусиль. Розглянуто результати впливу позитивної динаміки використання нетрадиційних методів малювання на розвиток творчих здібностей дошкільників; художню діяльність, спрямовану на формування в дітей морально-естетичних цінностей і основ художньої культури; володіння певними художніми засобами вираження та використання їх для втілення своїх почуттів, світогляду та творчих ідей; організацію творчо-розвивальної роботи з дітьми з метою формування самовираження, що полягає в активізації участі у різних видах і формах художньо-творчої діяльності, таких як музична, художньо-мовленнева, образотворча, зображувальна, декоративно-прикладна та театральна; забезпечення виховання та навчання за допомогою мистецтва.

Ключові слова: інструменти малювання, малювання музики, нетрадиційні техніки та альтернативні прийоми малювання, образотворче мистецтво, творче самовираження, художній розвиток дітей дошкільного віку

UDC 373.3.015.31:7

Development of creative self-expression of preschool children using alternative drawing

Nataliia Todosiienko , Orest Andriitsiv

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnitsia, Ukraine

---

Abstract

The article reveals the pedagogical potential of visual arts as a means of creative self-expression of preschool children. The directions of the formation of aesthetic culture in the education of preschoolers, which is important in the modern educational environment, are considered; «concepts of self-expression», «creative self-expression», «personal self-expression»; the connection between the desire for recognition, self-realization of the individual and self-expression. The use of non-traditional drawing methods for the development of creative abilities of preschoolers and its impact on the general development of preschool children, which is an important part of the educational process, is substantiated; the use of art, in particular fine art, plays an important role, reflects and summarizes the emotional attitude to life in a figurative and colorful form, reveals the psychological and pedagogical foundations of the formation of the aesthetic attitude of children to art during creative activity. Methodological recommendations for the organization of the process of aesthetic education and artistic space in the preschool education institution are presented; the mechanism of using the experience of artistic and creative activities of preschool children in the process of using non-traditional techniques and alternative methods of drawing is revealed. A study of the use of non-traditional drawing techniques as a means of activating the creative self-expression of older preschool children was conducted. Peculiarities of preschool children – the first stage of real personality formation, culture formation, the ability to verbalize their life experiences and express valuable attitudes towards others, as well as the development of the ability to creatively perceive the surrounding world, as well as the tendency to self-expression that manifests itself at an early age due to the desire to freedom of movement and creative efforts. The results of the positive dynamics of the use of non-traditional drawing methods for the development of creative abilities of preschoolers are considered; artistic activity aimed at forming moral and aesthetic qualities and the foundations of artistic culture in children; owning certain artistic means of expression and using them to express one's feelings, outlook and creative ideas; providing education and learning through art. The organization of creative and developmental work with children for the purpose of forming self-expression, which consists in activating participation in various types and forms of artistic and creative activities, such as musical, artistic and speech, visual, pictorial, decorative and applied, and theatrical, is highlighted.

Keywords: drawing tools, drawing music, non-traditional techniques and alternative methods of drawing, visual arts, creative self-expression, artistic development of preschool children

---

Постановка проблеми. Сучасні тенденції в освіті в Україні пов'язані з необхідністю виховати особистості нового типу, які мають високий рівень духовності і культури, є креативними, здатними творчо реалізувати свій інтелектуальний потенціал. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті ставить на перше місце здатність дитини розвивати творчі здібності в різних царинах життєдіяльності та підкреслює, наскільки важливо створити сприятливе розвивальне середовище, яке уможливить реалізацію творчого потенціалу [7]. Сучасні дослідження В. Кременя, Л. Лук'янової та Н. Ничкало розглядають новітні методологічні підходи до реформування освітнього процесу. На розвиток інноваційних підходів в освіті спрямовані ідеї науковців, таких як О. Акімова, Р. Гуревич, А. Коломієць, Г. Кіт, Н. Лазаренко, Т. Кривошея, В. Шахов та ін.

Державна Національна програма «Освіта» Україна XXI століття визначає, що одним із пріоритетних напрямів реформування основ національного виховання є забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення та формування інтелектуального та культурного потенціалу особистості. Отже, «знання самі по собі не забезпечують розвиток, навіть інтелектуальний. Знання є лише базою, основою для розвиваючого навчання, його проміжним, але не підсумковим результатом. Тому навчання повинно бути орієнтовано на розвиток особистості, на реалізацію її потенційних можливостей. Домінування знань має бути замінене домінуванням особистості, людиноцентризмом, що передбачає розвиток особистості, так званий – “культ особистості”, її самотворення, самоствердження, самореалізацію» [3, с. 321]. Як важливий складник культури народу, спосіб образного осмислення навколишнього світу та частина духовного життя людини й суспільства, мистецтво відіграє важливу роль у вирішенні цієї проблеми. «Використання візуального мистецтва як інструменту для творчого розвитку особистості дитини є важливим задля розвитку творчих здібностей та формування загальної та естетичної культури» [8, с. 147]. Основні концептуальні положення розвитку педагогічної освіти представлені в таких державних актах, як Закон України «Про освіту», освітні програми «Дитина», «Стежинки у Всесвіт» та «Я у Світі», Базовий компонент дошкільної освіти [1].

Сьогодні інноваційним напрямом педагогічної науки є артосвіта, яка спрямована на розвиток творчих сил особистості дитини та розвиток творчої активності. Образотворча діяльність є однією з основних форм творчості в сучасних закладах дошкільної освіти. Використання нетрадиційних методів малювання є важливою частиною освітнього процесу задля розвитку творчих здібностей дошкільників, і його вплив на загальний розвиток дітей дошкільного віку є значним, але, як показав аналіз наукових праць, питання застосування альтернативних технік і нетрадиційних прийомів малювання, що є чудовим способом займатися творчістю з дітьми дошкільного віку, використовується недостатньо. Актуальність дидактичних студій у цій площині також підсилюється недостатньою науковою й методичною розробленістю проблеми дослідження та низкою суперечностей, що виникають у практичній діяльності між потенційними можливостями формування творчого саморозвитку та реальним станом організації зображувальної діяльності дітей дошкільного віку; потребами дітей у спілкуванні з мистецтвом та стереотипними підходами до освітнього процесу в закладах дошкільної освіти; традиційними формами й методами та необхідністю використання сучасних інноваційних технологій у процесі формування творчого саморозвитку дітей дошкільного віку.

Мета статті полягає в дослідженні використання нетрадиційних методів малювання як засобу стимулювання творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження творчих здібностей дітей дошкільного віку, а також визначення методів і ресурсів для забезпечення творчого самовираження дітей є надзвичайно важливими. Необхідно визначити, як інтегрувати образотворче мистецтво та ігри в освітній процес закладу дошкільної освіти, щоб максимізувати ефективність розвитку творчих здібностей дошкільників.

Проблема творчого самовираження дітей завжди є актуальною, оскільки розвиток особистості в дошкільному віці залежить від задоволення потреб дитини в активності, зокрема у творчій ініціативі. Огляд наукової літератури та аналіз ситуації в сучасній педагогічній практиці засвідчує помітне збільшення інтересу до різноманітних видів творчої активності, удосконалення творчих здібностей дошкільників і спосо-

бів їх творчого самовираження. Дослідники І. Бех, І. Волощук, І. Зязюн, О. Киричук, О. Кононко, Л. Левченко, О. Сухомлинська вивчали психолого-педагогічний аспект самовираження. Процес розгортання юною особистістю своєї життєдіяльності, індивідуальної форми свого соціального буття називається особистісним самовираженням. У роботах О. Аніщук, Л. Березовської, О. Баришевої, Т. Бігільдевої, В. Зарицької, Л. Середюк, Н. Корчаткова підкреслюється, що участь у різноманітній творчій діяльності є важливим компонентом розвитку особистості у дитячому віці. У цьому процесі мистецька діяльність є важливим засобом самопізнання, самовираження та самореалізації людини. Наукові розвідки Г. Григоренко, Г. Кіт, Т. Коваль, Л. Ліхницької, Л. Масол, А. Микуліної, О. Опалюк, О. Половіної, Л. Старовойт, Н. Тодосієнко, Л. Шульги розглядають проблеми творчого розвитку та методи реалізації, які були обрані відповідно до вікової групи дітей, їхнього психофізичного розвитку.

Таким чином, у педагогіці художня діяльність спрямована на формування у дітей морально-естетичних цінностей і культурних орієнтирів, володіння певними художніми виражальними засобами та використання їх для втілення своїх почуттів, світогляду та творчих ідей, забезпечення виховання та навчання за допомогою мистецтва. Ми визначили поняття «творче самовираження», «особистісне самовираження» та «самовираження» на основі аналізу психолого-педагогічної літератури. З'ясували, що існує тісний зв'язок між прагненням до визнання, самореалізацією особистості та самовираженням. Дошкільний вік є основою формування особистості. Термін «самовираження» педагоги розглядають як відображення внутрішніх почуттів людини (потреб, інтересів, мотивів тощо). Фахівці стверджують, що прагнення кожної людини показати іншим своє «Я» є наслідком потреби у самовираженні. Розвиток самосвідомості та формування емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших залежить від процесу самовираження дошкільників. «Процес самовираження має бути творчим. Творчість особистості є основою творчого самовираження. Мистецька діяльність (музична, образотворча, театралізована) є особливим способом творчого самовираження дітей. Ця діяльність включає основні елементи сприймання, виконання та творення» [5, с. 178].

Загальна здатність дитини до творчості є однією з основних рис особистості та становить комплекс інтелектуальних та особистісних особливостей, які сприяють розвитку та прояву творчості. Дитина повинна бути впевнена в своїй природній здатності самостійно діяти, щоб бути творчою. Педагоги-дослідники виокремлюють кілька стадій творчої активності у формуванні самовираження дитини: 1) наслідування (копіювання готового); 2) творче наслідування (внесення елементів новизни, прояв самодіяльності без істотних змін у запропонованій схемі дій, зразка, ідеї); 3) репродуктивна творчість (уміння взяти за основу запропоновану схему, але істотно її переробити, внести зміни), ця стратегія характерна для дошкільників-креативів; 4) справжня творчість, створення нового, вона недоступна дошкільникові, адже створити оригінальну ідею можна лише на вершині свого креативного розвитку та на підґрунті сформованих здібностей.

Відомо, що дошкільний вік – це найперший етап реального становлення особистості, формування культури, уміння вербалізувати свої життєві переживання та виражати ціннісне ставлення до оточення, а також розвиток здатності творчо сприймати навколишній світ. Згідно з дослідженнями науковців, тенденція до самовираження вивляється в ранньому віці через прагнення до свободи руху та творчих зусиль. Так, дітям цікаво дізнатися, як можна створити красивий малюнок, не витрачаючи часу на пошук традиційних художніх інструментів. З цієї причини педагоги навчають дітей робити малюнки за допомогою різноманітних нетрадиційних методів малювання, які включають всі доступні художні матеріали, інструменти та засоби. Цей процес образотворення, нетрадиційного малювання, полягає в першу чергу в грі, оскільки гра є основною діяльністю дитини в дошкільному віці і викликає лише захоплення та позитивні емоції. Крім того, під час гри дитина засвоює основні принципи творчості, як-от: образотворення, отримання навичок, навчання роботи з фарбами та іншими матеріалами, розуміння значення кольору, самовираження в малюнках, передача своїх почуттів і фантазування фарбами. Робота з дітьми включає різні види діяльності з використанням різних видів образотворчої діяльності. Вона може відбуватися як у малих групах, так і в спільній діяльності дорослого та дитини. Нетрадиційні методи малювання різними фарбами до-

зволяють сміливо поєднувати кольори за допомогою пальців, штампів, паличок, нитки та інших підручних предметів. Дошкільники відчують позитивний емоційний інтерес до творчої діяльності та результатів малювання, а також до інструментів роботи, таких як штампи, зубні щітки та матеріали для зображення.

Ознайомлення дітей з художніми матеріалами для малювання, вивчення основних правил використання інструментів для роботи з ними, спостереження за навколишнім світом, створення образів і простих сюжетів – це важливі етапи навчання. «Педагоги повинні постійно піклуватися про отримання естетичних вражень, демонструвати дітям, як шукати красу, і показувати, наскільки добре вони навчилися за допомогою цих естетичних вражень» [11, с. 198].

На наш погляд, «зміст, форми, методи та прийоми роботи з дітьми, різноманітність умов для художньої діяльності та використання різноманітних матеріалів сприяють ефективному розвитку художніх здібностей у дітей» [2, с. 64]. Дослідники та методисти пропонують кілька найпростіших і доступних методів образотворчого мистецтва, одним із яких є малювання зображень пальцями. Таким «інструментом» можна створити гарний український розпис, малюнки квітів, рибок, звірів, дощичку та гілок горобини. Вмочивши пальці або кілька пальців у підготовлену фарбу, залишити відбитки на аркуші паперу, які поєднуються в оригінальний малюнок.

Також зображення дитячих долоньок способом нанесення їх відбитка на паперовий аркуш є цікавою технікою, яка може бути альтернативою для традиційного малювання. У такий спосіб можна показати абсолютно різні об'єкти. Для цього потрібно нанести фарбу різних кольорів пензликом на руку і зробити відтиск дитячої долоньки на папері.

Доцільно використовувати метод малювання сухою жорсткою щіточкою, умоченою у фарбу. Техніка стемпінг передбачає нанесення рельєфного візерунка на основне зображення, наприклад, щоб відобразити пухнасту шерсть тварини, колючки їжачка та інші такі фактури.

Зазначимо, що вихователь може запропонувати дітям створити графічну композицію за допомогою методу монотипії «Зоряне небо». Сюжетне малювання, ілюстрування, безпредметний живопис і плямографія є одними з дуже корисних, цікавих і доступних прийомів малювання музики. Змішуючи фарби, дитина може миттєво створювати

фантастичні образи казкових звірів, квітів, «пейзажів» і виражати свої почуття та настрої. Важливим фактором є те, як педагог створює умови та естетичне середовище, у якому дитина емоційно реагує на кольори та форми під час їхнього вибору. Для виконання завдань можна використовувати фонову музику як супровід творчого процесу. Дошкільники дуже цікавляться малюванням за допомогою звичайних ватних паличок. Це дуже простий і доступний спосіб, який чудово підходить для відтворення крапель дощу, розфарбовування листочків дерев або малювання різних візерунків і орнаментів.

Творчий розвиток дітей активізує навчання малюванню за допомогою поролонових паличок і різнокольорових фарб. Так можна створити цікаве, нестандартне колірне рішення для малюнка. Дітям у дошкільних закладах корисно пропонувати складніші методи альтернативного малювання, які вимагають більшої уваги та зосередженості. Ще одним методом нетрадиційного малювання є набризок. Використовуємо такі інструменти, як фарба та папір, зубна щітка, лінійка, гребінець і трафарети. На папір викладають трафарети, які були заздалегідь підготовлені: зображення дерев, квітів, звірів, рибок, сніжинок, будівель тощо і розбризкуванням із щітки наносимо фарбу. Після зняття трафарету залишаються незафарбовані силуети різних об'єктів, які можна розфарбувати пензлем. Найзручніше цим способом малювати небо, море або салют. Відбиток зім'ятого паперу є дуже простим засобом, слід притиснути папір до штемпельної подушки з фарбою, щоб залишити відтиск на підготовленому картоні або папері. Кольори можна комбінувати, але для цього потрібно змінити фарбу, зім'ятий папір і штемпельну подушку.

Слід зазначити, що дошкільники також люблять малювати крейдою, водою та аквареллю. Дитині потрібно намалювати будь-яке зображення, використовуючи воскову крейду й пофарбувати акварельними фарбами, можна навіть кількома шарами. Після цього намальований крейдою малюнок залишиться незабарвленим. Малювання свічкою та аквареллю також використовують подібні методи. У цьому малюванні застосовують той самий принцип, але воскову крейду замінює звичайна свічка. Після фарбування аквареллю паперу об'єкт, зображений свічкою, залишиться незафарбованим, у білому кольорі.

Для техніки малювання целофановим кульком з дітьми ми використали аркуш паперу, акварельні фарби, пензлик і розрізаний целофановий кульок. Необхідно швидко нанести шар акварелі на папір, щоб фарба не висхла. На центральну частину пофарбованого паперу накладається розрізаний кульок і зминається, щоб створити різні візерунки. Кульки повинні добре прилипнути до фарби. Вода і акварель збереться в місцях, де є зморшки. Таким чином зображення в цих місцях буде світлішим, ніж у всьому малюнку. Коли фарба висихає, слід обережно зняти кульки. Як наслідок на пофарбованому папері вийде цікавий візерунок. Лист із дивовижним зафарбовуванням стане чудовою основою для створення інших малюнків. Цей метод можна використовувати для виготовлення листівок і аплікацій, вирізання сніжинок різних кольорів і створення привабливих речей.

Так, задля опанування техніки друку нами запропоновано штемпельні подушечки, акварель, папір і печатки з малюнком, який можна зобразити кульковою ручкою. Структура відбитків листя, звичайні опалі з дерев листочки є чудовим матеріалом для створення різних малюнків. Для цього на одну сторону фарбу наносять пензликом, а потім листочок прикладають до паперу і залишається відбиток. Процес малювання пір'ям потребує кількох пір'їн і акварельних фарб різних кольорів. Кожне з них занурюють у фарбу, а потім проводять по підготовленому аркушу паперу, створюючи привабливі хвилясті лінії. У монотипії можна використовувати один аркуш або два. У першому випадку лист розгортають, складають двічі й на одній з його частин малюється фарбами половину певного предмета. У другому – аркуш накладається зверху. Для малювання по вологому використовується ватний тампон для зволоження паперу, на якому створюємо малюнок аквареллю. Виходить розмите зображення.

Отже, у процесі застосування альтернативних технік образотворення підтверджено позитивну динаміку розвитку творчого самовираження дітей старшого дошкільного віку, що відображено у прикінцевому зрізі після завершення експерименту. Порівняльні результати рівнів КГ та ЕГ до початку та після експерименту показали позитивну динаміку в ЕГ. Засвідчено, що високий рівень творчого самовираження дітей у експериментальних групах завдяки застосуванню засобів арт-освіти зріс на 7,02%. Середній рівень сформованості творчих здібностей виявлено у 38,2% дітей, що на 8,0% більше, ніж до експерименту. Натомість, зменшилася на 15,3% частка дошкільників з низьким рівнем. У контрольних групах динаміка не така значна, і потребує додаткової стимуляції. Отже, статистично доведено, що впровадження методів арт-освіти, прийомів альтернативного малювання, зображувальної діяльності як засобу творчого розвитку сприяє позитивній динаміці в рівнях творчого самовираження дітей дошкільного віку.

Висновки. Таким чином, нетрадиційні техніки малювання є важливим засобом творчого саморозвитку дітей старшого дошкільного віку. Розглянуто використання нетрадиційних методів малювання, яке впливає на розвиток творчих здібностей дошкільників й формування естетичної культури підростаючого покоління, що стає все більш важливим у сучасних освітніх середовищах, а використання інновацій та сучасних технологій мистецтва, зокрема образотворчого, відіграє важливу роль у цьому процесі, оскільки воно відображає емоційне ставлення людини до життя в образно-кольоровій формі; розкриває психолого-педагогічні основи формування у дітей естетичних орієнтирів у світі мистецтва під час творчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. керівництво Т. О. Піроженко, авторський колектив: О. М. Байер, О. К. Безсонова, О. К. Брежнева, Н. В. Гавриш, Л. П. Загородня. Київ, 2021. 38 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
2. Дабіжа Л. П., Дабіжа К. Л., Комарівська Н. О. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливим освітніми потребами. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. 2022. Вип. 64. С. 64-71. <https://doi.org/0.31652/2412-1142-2022-64-64-71>
3. Кіт Г. Г. Творчий характер дослідницької діяльності учасників педагогічного процесу. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Вінниця, 2011. Вип. 34. С. 320-325.
4. Лазаренко Н. І., Гуревич Р. С., Горохівська Т. М. Компетентнісний підхід як провідний методологічний концепт формування професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів в умовах євроінтеграції. Інтеграція в європейський освітній простір: діалог зі стейкхолдерами: колективна монографія. Вінниця: Друк, 2022. С. 4-24.
5. Мальов С. В., Тодосієнко Н. Л. Впровадження інноваційних педагогічних технологій в естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку. Сучасна наука та освіта: стан, проблеми, перспективи: зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції 20-21 березня 2023 року в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2023. С. 178-180. <https://doi.org/10.12958/978-617-8016-78-4-2023>
6. Микуліна А. К. Розвиток творчості у дошкільників у процесі малювання нетрадиційними техніками. Освіта і наука. 2018. № 2 (25). С. 134-138. [https://doi.org/10.31339/2617-0833-2018-2\(25\)-134-138](https://doi.org/10.31339/2617-0833-2018-2(25)-134-138)
7. Національна доктрина розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. Дошкільне виховання. 2002. № 7. С. 10-12.
8. Опалюк О. М. Особливості використання нетрадиційних технік образотворчого мистецтва на уроках малювання в допоміжній школі. Актуальні питання корекційної освіти. <https://aqce.com.ua/download/publications/86/95.pdf/>
9. Половіна О. Н. Упровадження технологій художньо-творчого розвитку в арт-освіті дітей дошкільного віку. Арт-освіта дітей дошкільного віку: свобода, творчість, інтеграція: обласний онлайн-семинар Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти 2020 рік, 28 жовтня, на базі Сумського ОІППО. URL: <https://www.narodnaosvita.sumu.ua> (дата звернення: 07.02.2024).
10. Старовойт Л. В., Ліхичка Л. М. Розвиток художньо-творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами декоративно-ужиткового мистецтва. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2022. Вип. 64. С.147-160. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-147-160>
11. Тодосієнко Н. Л., Мальов С. В. Професійна підготовка майбутніх вчителів початкових класів до формування міжпредметних естетичних компетентностей дітей молодшого віку. Мистецька освіта XXI століття виклики сьогодення: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 квітня 2023 року. Ужгород, 2023. С. 198-201. https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2023.03.162
12. Lazarenko N. I., Kolomiets A. M., Kolesnik K. A. Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends*, 2022. <https://doi.org/10.31470/2786-703X-2022-2-123-138>

References

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity / Naukove kerivnytstvo Pirozhenko T. O., avtorskyi kolektyv: Baiier O. M., Bezsonova O. K., Brezhnieva O. K., Havrysh N. V., Zahorodnia L. P. 2021. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].
2. Dabizha, L. P., Dabizha, K. L., & Komarivska, N. O. (2022). Vykorystannia art-tekhnologii v roboti z ditmy z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy. [The Use of Art Technologies in Working with Children with Special Educational Needs]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy - Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in*

- Training Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems. zbirnyk naukovykh prats, 64, 64-71. [in Ukrainian]. <https://doi.org/0.31652/2412-1142-2022-64-64-71>
3. Kit, H. H. (2011). Tvorchyi kharakter doslidnytskoi diialnosti uchasnykiv pedahohichnoho protsesu [The Creative Nature of the Research Activity of the Participants in the Pedagogical Process]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho – Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskiyi. Serii: Pedahohika i psykholohiia. Vinnytsia, 34, 320-325.*
  4. Lazarenko, N. I., Hurevych, R. S., & Horokhivska, T. M. (2022). Kompetentnisnyi pidkhd yak providnyi metodolohichnyi kontsept formuvannia profesiino-pedahohichnoi kultury maibutnikh pedahohiv v umovakh yevrointehratsii. *Intehratsiia v yevropeiskyi osvtnii prostir: dialoh zi steikkholderamy [Competency Approach as a Leading Methodological Concept of Formation of Professional and Pedagogical Culture of Future Teachers in the Conditions of European Integration. Integration into the European Educational Space: Dialogue with Stakeholders]: kolektyvna monohrafiia. Vinnytsia: TOV «Druk», 4-24.*
  5. Malov, S. V., & Todosiienko, N. L. (2023). Vprovadzhenia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii v estetychne vykhovannia ditei molodshoho shkilnoho viku. [Implementation of Innovative Pedagogical Technologies in the Aesthetic Education of Children of Primary School Age]. *Suchasna nauka ta osvita: stan, problemy, perspektyvy – Modern Science and Education: State, Problems, Prospects: mat-ly III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 20-21 bereznia 2023 roku v DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Luhansk, 178-180. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.12958/978-617-8016-78-4-2023>*
  6. Mykulina, A. K. (2018). Rozvytok tvorchosti u doshkilnykiv v protsesi maliuvannia netradytsiinykh tekhnikamy [Development of Creativity in Preschoolers in the Process of Drawing with Non-traditional Techniques]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Osvita i nauka» – International Scientific Journal «Education and Science», 2 (25), 134-138.*
  7. Natsionalna doktryna rozvytku osvity. (2022). [National Doctrine of Education Development]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.04.2002 p. № 347/2002. *Doshkilne vykhovannia – Preschool Education. 7, 10-12.*
  8. Opaliuk, O. M. Osoblyvosti vykorystannia netradytsiinykh tekhnik obrazotvorchoho mystetstva na urokakh maliuvannia v dopomizhnii shkoli [Peculiarities of the Use of non-traditional Fine Art Techniques in Drawing Lessons in an Auxiliary School]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity – Current Issues of Correctional Education. [in Ukrainian]. <https://aqce.com.ua/download/publications/86/95.pdf>*
  9. Polovina, O. N. (2020). Uprovadzhenia tekhnolohii khudozhno-tvorchoho rozvytku v art-osviti ditei doshkilnoho viku [Implementation of Technologies of Artistic and Creative Development in Art Education of Preschool Children]. *Art osvita ditei doshkilnoho viku: svoboda, tvorchist, intehratsiia – Art Education of Preschool Children: Freedom, Creativity, Integration: oblasnyi onlain-seminar Sumskoho oblasnoho instytutu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity 2020 rik, 28 zhovtnia, na bazi Sumskoho OIPPO. [in Ukrainian]. <https://www.narodnaosvita.sumu.ua>*
  10. Starovoit, L. V., & Likhitska, L. M. (2022). Rozvytok khudozhno-tvorchykh zdibnostei ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy dekoratyvno-uzhytkovoho mystetstva. [Development of Artistic and Creative Abilities of Children of Older Preschool Age by Means of Decorative and Applied Art.] *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Art Education of Preschool Children: Freedom, Creativity, Integration, 64, 147-160.*
  11. Todosiienko, N. L., Malov, S. V. (2023). Profesiina pidhotovka maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv do formuvannia mizhpredmetnykh estetychnykh kompetentnostei ditei molodshoho viku [Professional Training of Future Primary School Teachers for the Formation of Interdisciplinary Aesthetic Competences of Younger Children]. *Mystetska osvita 21 stolittia vyklyky sohodennia – Art Education of the 21st Century, Today's Challenges: mat-ly VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 27-28 kvitnia 2023 roku (forma provedennia – dystantsiina). Uzhhorod, 198-201. [in Ukrainian]. https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2023.03.162*
  12. Lazarenko, N. I., Kolomiets, A. M., & Kolesnik, K. A. (2022). Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends, 2. <https://doi.org/10.31470/2786-703X-2022-2-123-138>*

Про авторів

Наталія Тодосієнко, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти, e-mail: nata.todosienko@gmail.com

Орест Андрійців, провідний концертмейстер кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти, e-mail: andriitsivorest@gmail.com

About the Authors

Nataliia Todosiienko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Art Disciplines of Preschool and Primary Education, e-mail: nata.todosienko@gmail.com

Orest Andriitsiv, leading accompanist, Department of Art Disciplines preschool and primary education, e-mail: andriitsivorest@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ І ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

INNOVATIVE APPROACHES TO TRAINING SPECIALISTS IN PRESCHOOL AND PRIMARY EDUCATION

УДК [378.147:371.13]:376.545

Континуальність та суб'єктність як особливості формування готовності вчителів початкових класів до роботи з обдарованими учнями

Вікторія Ушмарова

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

Анотація

У статті висвітлено особливості формування готовності учителів початкових класів до роботи з обдарованими учнями в системі неперервної педагогічної освіти. Феномен «формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями в системі неперервної педагогічної освіти» розглядається як процес набуття вчителем початкової школи необхідних для роботи з обдарованими учнями мотиваційно-ціннісних орієнтацій, знань, умінь, професійно-особистісних якостей у системі вищої педагогічної освіти та удосконалення їх у системі післядипломної педагогічної освіти на засадах неперервності, наступності й перспективності. Особливостями формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями визначено: 1) континуальність відповідної підготовки вчителів на рівні бакалаврату й магістратури та в умовах науково-методичної роботи, що обумовлена визначальною роллю педагога в становленні особистості обдарованих учнів молодшого шкільного віку; 2) визнання концептуальною метою означеної підготовки становлення вчителя як суб'єкта професійно-педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток обдарованості учнів початкових класів, оскільки молодший шкільний вік є сензитивним для розвитку інтелекту та креативності як системотворчих компонентів обдарованості.

Встановлено, що поняття «континуальність» тлумачиться як неперервність, відсутність подільності на фрагменти. Обґрунтовано, що континуальність формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями забезпечується завдяки реалізації принципів наступності та перспективності в меті (становлення вчителя як суб'єкта роботи з обдарованими учнями, який здатний до професійного та особистісного саморозвитку), змісті (як органічної єдності блоків-напрямів, спрямованих на формування в учителів початкової школи мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивно-особистісного компонентів досліджуваної готовності), методах і формах (традиційних та інноваційних).

У контексті дослідження проблеми формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями суб'єктність педагога розглядається як сутнісна властивість особистості, що виявляється у ставленні до себе як до суб'єкта власної професійної діяльності з обдарованими учнями та ставленні до обдарованих учнів як до суб'єктів їх особистої діяльності, що забезпечує визнання обдарованого учня основним суб'єктом навчання та ініціює створення сприятливих умов для розкриття потенціалу індивідуальної обдарованості учня, його саморозвитку і самовизначення, перетворення його на суб'єкт власної життєдіяльності.

Ключові слова: обдаровані учні, вчитель початкових класів, готовність, неперервна освіта, континуальність, суб'єктність

UDC [378.147:371.13]:376.545

Continuity and subjectivity as features formation of primary school teachers' readiness to work with gifted students

Viktoriia Ushmarova

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

Abstract

The article highlights the peculiarities of forming primary school teachers' readiness to work with gifted students in the system of continuing teacher education. The phenomenon of «formation of primary school teachers' readiness to work with gifted students in the system of continuing pedagogical education» is considered as a process of acquiring by primary school teachers the motivational and value orientations, knowledge, skills, professional and personal qualities necessary for working with gifted students in the system of higher pedagogical education and improving them in the system of postgraduate pedagogical education on the basis of continuity, continuity and perspective. The peculiarities of forming the readiness of primary school teachers to work with gifted students are as follows: 1) the continuity of the relevant teacher training at the bachelor's and master's levels and in the conditions of scientific and methodological work, which is due to the determining role of the teacher in the formation of the personality of gifted primary school students; 2) recognition of the conceptual goal of this training as the formation of the teacher as a subject of professional and pedagogical activity aimed at developing the giftedness of primary school students, since primary school age is sensitive to the development of intelligence and creativity as systemic components of giftedness.

It has been established that the concept of «continuity» is interpreted as continuity, the absence of divisibility into fragments. It is substantiated that the continuity (continuity) of the formation of primary school teachers' readiness to work with gifted students is ensured through the implementation of the principles of continuity and perspective in the goal (formation of a teacher as a subject of work with gifted students, capable of professional and personal self-development), content (as an organic unity of blocks-directions aimed at forming motivational, cognitive, activity and reflective-personal components of the studied readiness in primary school teachers), methods and forms (traditional and innovative).

In the context of the study of the problem of forming the readiness of primary school teachers to work with gifted students, the subjectivity of the teacher is considered as an essential property of the personality, which is manifested in the attitude to oneself as a subject of one's own professional activity with gifted students and the attitude to gifted students as subjects of their own activity, which ensures the recognition of the gifted student as the main subject of learning and initiates the creation of favorable conditions for the disclosure of the potential of the student's individual giftedness, his/her self-development.

Keywords: gifted students, primary school teacher, readiness, continuing education, continuity, subjectivity

Постановка проблеми. Виклики, пов'язані з військовою агресією проти України, загострили увагу держави і всього суспільства на потребі в громадянах, здатних ефективно відновлювати країну, адекватно сприймати зміни і продуктивно впроваджувати інновації, у лідерах, які займають проактивну позицію, вносять новий зміст у соціальне, культурне, виробниче життя, у талановитих особистостях, які уміють творчо розв'язувати перспективні завдання щодо проектування майбутнього.

У Концепції «Нова українська школа» підкреслюється, що «кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями, а місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини» [4].

Передумовою успішної професійної діяльності вчителів початкових класів у площині діагностики й освіти обдарованих учнів, одним із визначальних чинників повної реалізації твор-

чого потенціалу, самореалізації обдарованих дітей як майбутньої інтелектуальної еліти нації є сформована готовність вчителя початкових класів до роботи з обдарованими учнями.

Сьогодні проблему формування готовності вчителя до роботи з обдарованими учнями не можна розглядати нарізно для педагогічних закладів вищої освіти і закладів післядипломної педагогічної освіти. Динамічність соціальних змін, осучаснення переліку професійних компетентностей учителя, визнання освіти впродовж життя аксіологічним пріоритетом XXI століття освіти впродовж життя актуалізує питання створення неперервної системи підготовки педагогів до виховання інтелектуальної еліти нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми ідентифікації, навчання й виховання обдарованих дітей та молоді, розробки освітніх технологій, що сприяють розвитку їхніх обдарувань є предметом науково-теоретичних і практично-методичних досліджень українських й зарубіжних науковців (О. Антонова, Ю. Гільбух, О. Коваленко, О. Кульчицька, Р. Кеттелл, Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, О. Музика, Дж. Рензуллі, Р. Стернберг та ін.).

Окремий кластер становлять дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців (О. Бевз, О. Бочарова, П. Тадеєв та ін.) у галузі педагогічної компаративістики, спрямовані на дослідження світового педагогічного досвіду навчання й виховання обдарованих дітей та молоді.

У наукових працях О. Антонової, А. Балацінової, О. Ващук, В. Зінченко, Т. Зорочкиної, Ю. Клименюк, Л. Мерви, Т. Череднікової та інших знайшли втілення питання підготовки майбутніх учителів до роботи з обдарованими учнями, зокрема й учителів початкових класів. Окремі аспекти неперервної підготовки вчителів до роботи з обдарованими учнями окреслені в дослідженнях О. Ващук, В. Демченко, А. Яковини та ін.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей формування готовності учителів початкових класів до роботи з обдарованими учнями в системі неперервної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Специфіка роботи з носіями обдарованості зумовлена складністю феномена обдарованості, яку ми розуміємо як «системну властивість особистості, що дозволяє їй досягати найвищих результатів у тих чи тих видах діяльності, розвивається упродовж життя і детермінована наявністю когнітивних (задатки, здібності, інтелект, креативність), осо-

бистісних (мотиваційні, емоційні, вольові), соціальних (середовище виховання і навчання, досвід) та інших характеристик і чинників» [9, с. 35]. Робота вчителя з обдарованими учнями є складовою професійно-педагогічної діяльності й спрямована насамперед на діагностику обдарованості з подальшою освітою обдарованих учнів з метою сприяння їх самореалізації. З огляду на це, складниками роботи вчителя початкової школи з обдарованими учнями є діагностична, формувальна, аналітико-корекційна діяльність. Отже, зміст підготовки вчителів до роботи з обдарованими учнями має забезпечити сформовану готовність вчителя початкових класів до діагностики та освіти обдарованих учнів. Готовність вчителя початкових класів до роботи з обдарованими учнями визначена нами в контексті особистісно-функціонального підходу як тотожна структурі педагогічної діяльності й містить мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-особистісний компоненти [11, с. 78].

Феномен «формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями в системі неперервної педагогічної освіти» розглядаємо як «процес набуття вчителем початкової школи необхідних для роботи з обдарованими учнями мотиваційно-ціннісних орієнтацій, знань, умінь, професійно-особистісних властивостей у системі вищої педагогічної освіти та удосконалення їх на етапі післядипломної педагогічної освіти на засадах неперервності, наступності й перспективності» [9, с. 94-95]. Особливостями формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями є: 1) континуальність відповідної підготовки вчителів на рівні бакалаврату й магістратури та в умовах науково-методичної роботи, що обумовлена визначальною роллю педагога в становленні особистості обдарованих учнів молодшого шкільного віку; 2) визнання концептуальною метою означеної підготовки становлення вчителя як суб'єкта професійно-педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток обдарованості учнів початкових класів, оскільки молодший шкільний вік є сензитивним для розвитку інтелекту та креативності як системотворчих компонентів обдарованості.

Поняття «континуальність» є міждисциплінарним і використовується багатьма науками: лінгвістикою, біологією, геологією, педагогікою, математикою, філософією та іншими. Ю. Брило у дослідженні проблеми континуальності і дискретності

історичного процесу зазначає, що «термін «континуальність» походить від лат. *continualis* – «безперервний». Він тлумачиться як неперервність, відсутність подільності на фрагменти. Протилежність континуальності – дискретність (від лат. *discretus* – розділений, перервний) – переривчатість. Дискретність означає якість предметів, явищ та процесів, що характеризуються переривчатістю неподільних одиниць, їх стрибкоподібними змінами у часі» [2, с. 29].

В. Галузяк у контексті дослідження педагогічного мислення підкреслює, що педагогічна діяльність відбувається в континуальному просторі та тлумачить континуальність як «розуміння наявності проміжних, перехідних ланок між крайніми педагогічними позиціями» [3, с. 47].

За висловленням О. Хижної та Л. Мови «Континуальність, універсальність, «позачасовість» – визначальні постнекласичні смисли освіти зумовлюють потребу культуровідповідного й, водночас, прогностичного переосмислення конотацій поняття «система неперервної освіти» [10, с. 244].

Неперервна освіта як сучасна педагогічна парадигма зумовлена глобальними соціокультурними перетвореннями в суспільному житті й суспільній свідомості. У парадигмі «освіта упродовж життя» інтегрувалися «філософські, насамперед екзистенційні пошуки з антропологічною спрямованістю; психологічні концепції, які стверджують безмежність особистісного розвитку людини та розглядають розвиток як основний спосіб існування людини; результати соціологічних досліджень» [9, с. 121].

Вивчення теоретичних основ неперервної освіти (Н. Ничкало, Л. Сігаєва, С. Сисоєва та ін.) дає підстави для її тлумачення як системно організованого процесу навчання людей упродовж життя, що дає можливість кожній особі здобувати, оновлювати й розширювати знання, необхідні для успішного виконання різних соціально-економічних ролей в системі соціальних контактів, обравши для цього ту освітню траєкторію, яка якнайповніше відповідає запитам особистості та відображає потреби суспільства. Іншими словами, неперервність освіти означає, що всі її рівні, зокрема й вища освіта, не повинні бути замкнутими й ізольованими один від одного.

Неперервність формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями забезпечує реалізація принципів наступ-

ності та перспективності в меті (становлення вчителя як суб'єкта роботи з обдарованими учнями, який здатний до професійного та особистісного саморозвитку), у змісті (як органічної єдності блоків-напрямів, спрямованих на формування в учителів початкової школи мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивно-особистісного компонентів досліджуваної готовності), у методах і формах (традиційних та інноваційних).

Згідно концепції нашого дослідження, принцип наступності формування у вчителів початкових класів зазначеної готовності є одним з провідних методологічних принципів. У розумінні суті цього принципу ми одностайні з О. Савченко: «Наступність є одним із принципів освіти, який передбачає зв'язок та узгодженість мети, змісту, організаційно-методичного забезпечення етапів освіти, які межують один з одним» [6]. Реалізація принципу наступності дозволяє, з одного боку, встановити взаємозв'язок у системі «вища педагогічна освіта – післядипломна педагогічна освіта» між структурними компонентами освітнього процесу, спрямованого на формування в педагогів готовності до роботи з обдарованими учнями, а з іншого – сприяє розробці та реалізації вчителем індивідуального педагогічного маршруту упродовж всього професійного життя.

Результатами педагогічного експерименту переконливо доведено, що наступність у формуванні готовності педагогів до роботи з обдарованими учнями забезпечують «відповідні освітньо-професійні програми на кожному з рівнів педагогічної освіти і передбачає неперервний процес розгортання й збагачення структурних компонентів готовності у процесі поступового переходу від однієї ланки навчання до іншої, поетапне ускладнення навчальної інформації, послідовну зміну рівня вимог до обсягу і ґрунтовності засвоєння знань, набуття умінь і навичок, плавний перехід на якісно новий рівень сформованості компонентів готовності» [9, с. 238-239]. Кожен новий етап пов'язаний з попереднім та є передумовою для подальшого поглиблення й збагачення готовності вчителя початкової школи до роботи з обдарованими учнями.

Ураховуючи принцип наступності ми розробили такі матеріали: «1) наскрізна програма, де відповідно до навчальних планів підготовки фахівців спеціальності 013 «Початкова освіта» формування готовності майбутніх вчителів до роботи з обдаро-

ваними учнями є провідною метою курсу «Педагогіка обдарованості» та додатковою у змісті інших навчальних дисциплін, навчально-педагогічних практик, науково-дослідній роботі студентів; 2) навчально-тематичний план курсів для вчителів початкової школи, який реалізовувався під час науково-методичної роботи, що здійснюється в міжкурсовий період підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на літніх щорічних однотижневих курсах, щомісячних одноденних семінарах, у процесі самостійної роботи слухачів упродовж навчального року» [1, с. 81-82].

Обґрунтовуючи другу особливість формування у вчителів початкової школи готовності до роботи з обдарованими учнями ми виходили з того, що рівень готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями залежить від відповідності процесу формування означеної готовності парадигмам компетентної та персоналізованої освіти, які втілюються у принципі суб'єктності.

Згідно з принципом суб'єктності вчитель розглядається як суб'єкт роботи з обдарованими учнями, а підготовка вчителя до роботи з обдарованими учнями має забезпечити перехід від споглядальної та виконавської позиції на позицію активного суб'єкта діяльності, що сприяє становленню вчителя початкових класів як суб'єкта, здатного до ефективної професійної діяльності, саморозвитку та самоосвіти в галузі виховання інтелектуальної еліти нації.

Суб'єкт – фундаментальна категорія філософії, психології, педагогіки та інших наук. У філософській і психологічній літературі суб'єкт визначається як носій предметно-практичної діяльності (зокрема, і педагогічної) і пізнання. Суб'єкт є носієм практичної і теоретичної діяльності настільки, наскільки він залучається за допомогою реальної діяльності до процесу безпосереднього перетворення й пізнання навколишньої дійсності. Потреба в пізнанні є однією із найважливіших характеристик суб'єкта.

Суб'єктність педагога пов'язана із його «ставленням до себе як суб'єкта особистої педагогічної діяльності, гнучкістю «Я-концепції», що характеризує особистість учителя як відкрити систему, тобто здатну до безперервних змін, вдосконалення, до активної взаємодії із зовнішнім середовищем. Виконання професійної діяльності набуває для педагога, що ставиться до себе як до суб'єкта цієї діяльності, особистісного сенсу. Таким чином, суб'єктність є якісним станом особи-

стості педагога, констатуючи вищий рівень його професійного розвитку» [8, с. 367].

Суб'єктна позиція педагога стає засобом розвитку професійної компетентності через формування таких показників: «мотивація до самостійності дій («Я хочу сам»), самостійне володіння нормою дії («Я можу сам»), спроможності визначати мету діяльності та регламентувати норму дії («Я дію сам»), свідомість культурних й особистісних смислів особистої діяльності («Я розумію, навіщо я дію»), творення нових реалій діяльності і способів дії («Я реалізую себе в діяльності для інших»)» [9, с. 246-247].

Принцип суб'єктності корелює з вимогою організації освітнього процесу в ЗВО на засадах студентоцентрованого підходу. Як зазначає О. Біляковська, за умов студентоцентрованого підходу в освітньому процесі «відбувається зміщення акцентів із викладання на навчання, коли студент стає ключовою фігурою, виступає повноправним суб'єктом освітньої взаємодії, бере активну участь у діяльності університету» [1, с. 12]. Зокрема, й в Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки однією з операційних цілей визначено «реалізацію принципів студентоцентрованого навчання, що дає змогу сформулювати власні набори компетентностей здобувачам вищої освіти, освіти дорослих, що є усвідомленою необхідністю розвитку» [7, с. 24].

У контексті дослідження проблеми формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями ми розглядаємо суб'єктність педагога як сутнісну властивість особистості, що виявляється у ставленні до себе як до суб'єкта професійної діяльності з обдарованими учнями та ставленні до обдарованих учнів як до суб'єктів їхньої діяльності, що забезпечує визнання обдарованого учня основним суб'єктом навчання та ініціює створення сприятливих умов для розкриття потенціалу індивідуальної обдарованості учня, його саморозвитку і самовизначення, перетворення його на суб'єкт власної життєдіяльності.

Висновки. Таким чином, формування готовності вчителів початкових класів до роботи з обдарованими учнями в системі неперервної педагогічної освіти характеризують такі особливості:

континуальність підготовки вчителів початкових класів до роботи з обдарованими учнями в системі «вища педагогічна освіта – післядипломна педагогічна освіта», що обумовлена визначальною роллю педагога в становленні обдарова-

них учнів та втілюється в принципах наступності й перспективності;

суб'єктність вчителя початкових класів є концептуальною метою підготовки до роботи з обдарованими учнями, що сприяє усвідомленню відповідальності за розкриття потенціалу обдарованих учнів початкових класів, розвиток їх обдаровано-

сті, розумінню цінності власної професійної діяльності у вихованні інтелектуальної еліти нації.

Перспективи подальших наукових розвідок спрямовані на дослідження проблеми підготовки вчителів початкових класів до індивідуалізації навчання обдарованих учнів.

Список використаних джерел

1. Біляковська О. О., Білицька К. М. Студентоцентризований підхід як нова парадигма якості освітнього процесу у закладах вищої освіти. Гуманітарний форум. 2023. № 1(1). С. 10-15. [https://doi.org/10.60022/1\(1\)-2GF](https://doi.org/10.60022/1(1)-2GF)
2. Брило Ю. М. Про зміст термінів «континуальність» та «дискретність» історичного процесу. Наукове пізнання: методологія та технологія. 2012. №2. С. 28-34.
3. Галузьяк В. М. Характеристики зрілого педагогічного мислення. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія». 2017. Вип. 51. С. 43-50.
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти: Міністерство освіти і науки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення: 07.02.2024).
5. Онищенко І. Професійна суб'єктність як фактор формування мотивації до професійної діяльності в майбутніх учителів початкової школи. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2021. № 2(24), С. 14-22. [https://doi.org/10.31499/2307-4914.2\(24\).2021.244170](https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(24).2021.244170)
6. Савченко О. Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти. Дошкільне виховання. 2000. № 11. С. 4-5.
7. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf> (дата звернення: 08.02.2024).
8. Ушмарова В. В., Каданер О. В. Суб'єктність як методологічний принцип формування готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. 2015. Вип. 1. С. 361-369.
9. Ушмарова В. В. Формування готовності вчителів початкової школи до роботи з обдарованими учнями в системі неперервної педагогічної освіти : монографія. 2016. 400 с.
10. Хижна О. П., Мова Л. В. Педагогічний ресурс етнокультурної підготовки майбутніх учителів у системі неперервної освіти в Україні: переваги і недоліки. Неперервна освіта в соціокультурних вимірах: колективна монографія. 2018. С. 243-258.
11. Gavrysh I., Ushmarova V., Kholobina O. System of continuous training of elementary school teachers to work with the gifted students: experimental research. Education: Modern Discourses. 2021. № 4. P. 76-89. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2021-4-08>

References

1. Biliakovska, O., & Binytska, K. (2023). Studentotsentrovanyi pidkhid yak nova paradyhma yakosti osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity [Student-centered approach as a new paradigm of the quality of the educational process in higher education institutions]. *Humanitarnyi forum – Humanitarian Forum*, 1(1), 10-15. [https://doi.org/10.60022/1\(1\)-2GF](https://doi.org/10.60022/1(1)-2GF) [in Ukrainian].
2. Brylo, Yu. (2012). Pro zmist terminiv «kontynualnist» ta «dyskretnist» istorychnoho protsesu [On the content of the terms «continuity» and «discreteness» of the historical process]. *Naukove piznannya: metodolohiia ta tekhnolohiia – Scientific Cognition: Methodology and Technology*, 2, 28-34 [in Ukrainian].
3. Haluziak, V. (2017). Kharakterystyky zriloho pedahohichnoho myslennia [Characteristics of mature pedagogical thinking]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia» – Scientific notes of M. Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University. Series «Pedagogy and Psychology»*, 51, 43-50 [in Ukrainian].
4. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary education reform] (2016). [in Ukrainian]. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>
5. Onyshchenko, I. (2021). Profesiina subiektnist yak faktor formuvannia motyvatsii do profesiinoi diialnosti v maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly [Professional subjectivity as a factor of formation of motivation to professional activity in future teachers of elementary school]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of modern teacher training*, 2(24), 14-22. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31499/2307-4914.2\(24\).2021.244170](https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(24).2021.244170)
6. Savchenko, O. (2000). Nastupnist i perspektyva v roboti dvokh pershykh lanok osvity [Continuity and perspective in the work of the first two links of education]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 11, 4-5. [in Ukrainian].
7. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032], 2022. [in Ukrainian]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>
8. Ushmarova, V., Kadaner, O. (2015). Subiektnist yak metodolohichniy pryntsyyp formuvannia hotovnosti vchyteliv pochatkovoï shkoly do roboty zi zdibnymy uchniamy [Subjectivity as a methodological principle of formation of readiness of elementary school teachers to work with capable students]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny – Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina*, 1, 361-369 [in Ukrainian].
9. Ushmarova, V. V., (2016). Formuvannia hotovnosti vchyteliv pochatkovoï shkoly do roboty z obdarovanyymy uchniamy v systemi neperervnoi pedahohichnoi osvity : monohrafiia [Formation of Primary School Teachers' Readiness to Work with Gifted Students in the System of Continuing Pedagogical Education : monograph], 400 [in Ukrainian].
10. Khyzhna, O., Mova, L. (2018). Pedahohichniy resurs etnokulturnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv u systemi neperervnoi osvity v Ukraini: perevahy i nedoliky [Pedagogical resource of ethnocultural training of future teachers in the system of continuous education in Ukraine: advantages and disadvantages]. *Neperervna osvita v sotsiokulturnykh vymirakh: kolektyvna monohrafiia [Continuous education in sociocultural dimensions: collective monograph]*, 243-258 [in Ukrainian].
11. Gavrysh, I., Ushmarova, V., Kholobina, O. (2021). System of continuous training of elementary school teachers to work with the gifted students: experimental research. *Education: Modern Discourses*, 4, 76-89. <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2021-4-08>

Про авторів

Вікторія Ушмарова, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри початкової і професійної освіти, e-mail: victoria.uschmarova@gmail.com

About the Authors

Viktoriia Ushmarova, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Primary and Professional Education, e-mail: victoria.uschmarova@gmail.com

---

УДК 378.016:373.3.015.311

Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості молодших школярів

Юлія Бондар , Тетяна Коваль

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

У статті висвітлено актуальність проблеми підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Метою наукової роботи є розкриття особливостей підготовки майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів молодшого шкільного віку. Зокрема, подано трактування поняття «готовність майбутнього вчителя до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами». Визначено компоненти готовності майбутнього вчителя до роботи з інтелектуально обдарованими учнями молодшого шкільного віку: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний, діяльнісний. Запропоновано ефективні форми роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами: нестандартні уроки, участь в олімпіадах, конкурсах, диференційована та індивідуальна робота, захист науково-дослідних робіт тощо. Наведено завдання творчого характеру для інтелектуально обдарованих молодших школярів. Визначено результативні методи навчання, які мають використовувати вчителі у своїй роботі з інтелектуально обдарованими молодшими школярами: самостійна, пошукова та дослідницька діяльність. Зосереджено увагу на стратегіях навчання інтелектуально обдарованих молодших школярів: проблематизація, збагачення, прискорення, поглиблення. Окреслено перелік вимог до особистості педагога: ерудованість; володіння спеціальними навчальними програмами тощо. Визначено педагогічні умови, які сприяють виявленню та розвитку інтелектуальної обдарованості. Запропоновано ефективні форми, методи, прийоми, засоби професійної підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності з інтелектуально обдарованими молодшими школярами: мікровикладання, круглі столи тощо. Подано завдання творчого характеру для здобувачів вищої освіти. Сформульовано рекомендації для розвитку інтелектуальної та творчої особистості майбутнього вчителя. Результати дослідження свідчать, що для успішної роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами майбутній учитель має володіти високим рівнем професійної компетентності, особистісними якостями, професійно спрямованими знаннями та вміннями.

Ключові слова: обдарованість, інтелектуальна обдарованість, майбутній учитель початкової школи, професійна підготовка

UDC 378.016:373.3.015.311

Preparation of the future teacher for the development of the intellectual endowment of younger school students

Yuliia Bondar , Tetiana Koval

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

The article highlights the relevance of the problem of training a future primary school teacher. The aim of the scientific work is to reveal the features of the future teacher's training for the development of the intellectual giftedness of primary school students. In particular, the interpretation of the concept of «readiness of the future teacher to work with intellectually gifted younger schoolchildren» is presented. The components of the future teacher's readiness to work with intellectually gifted students of primary school age are determined: motivational, cognitive, operational, personal, activity. Effective forms of working with intellectually gifted younger schoolchildren are offered: non-standard lessons, participation in olympiads, competitions, differentiated and individual work, defense of research works, etc. The given tasks are of a creative nature for intellectually gifted younger schoolchildren. Effective teaching methods that teachers with intellectually gifted younger schoolchildren should use in their work are determined: independent, searching and research activities. Attention is focused on learning strategies of intellectually gifted younger schoolchildren: problematization, enrichment, acceleration, deepening. The list of requirements for the teacher's personality is outlined. Pedagogical conditions that contribute to the detection and development of intellectual giftedness are determined. Effective forms, methods, techniques, means of professional training of future teachers for pedagogical activities with intellectually gifted younger schoolchildren are proposed: micro-teaching, round tables etc. Creative tasks for students of higher education are presented. Recommendations for the development of the intellectual and creative personality of the future teacher are formulated. Research results show that for successful work with intellectually gifted younger schoolchildren, the future teacher must possess a high level of professional competence, personal qualities, professionally oriented knowledge and skills.

Keywords: giftedness, intellectual giftedness, future primary school teacher, professional training

Постановка проблеми. Надзвичайно актуальною проблемою сучасної педагогіки вищої школи є підготовка майбутнього вчителя. Особливого значення набуває питання формування готовності педагогів до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами, адже суспільство потребує неординарних, творчих, ерудованих особистостей, які стануть потужним рушієм його прогресу. Зокрема, в Концепції «Нова українська школа» зазначається, що «заклад освіти буде успішним, якщо до нього прийде успішний учитель, який якісно, цікаво та фахово викладатиме навчальний матеріал; володітиме лідерськими, творчими якостями, постійним прагненням до самоосвіти, самовиховання та саморозвитку» [8]. З огляду на це, постає необхідність у кваліфікованій теоретико-методичній підготовці майбутніх фахівців

початкової школи до роботи з інтелектуально обдарованими учнями молодшого шкільного віку, яка допоможе їм ефективно конструювати освітній процес, спрямований на всебічний розвиток особистості кожного учня, його здібностей, потенціалу, обдарувань.

Усе це висуває вимоги до організації процесу навчання, змісту підготовки вчителя у закладі вищої педагогічної освіти, пошуку засобів, які активізуватимуть творчу навчально-пізнавальну діяльність студентів та мотивуватимуть до роботи з інтелектуально обдарованими дітьми. Здобувачі вищої освіти, на нашу думку, мають не лише поглиблювати свої знання про гуманістичну парадигму освіти, особистісно-орієнтований та компетентнісний підходи, а й здійснювати, на основі них, управління освітнім процесом.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що особливості підготовки майбутнього вчителя до роботи з обдарованими дітьми стали предметом досліджень Є. Бачинської, О. Ващук, О. Демченко, І. Джус, Л. Ілійчук, А. Максимчука, Л. Мерви, Н. Поліхун, Г. Русин, А. Седеревиченої, Ушмарової, М. Шемуди та інших.

Серед науковців, які вивчали теоретичні та методичні аспекти підготовки майбутнього вчителя до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами, варто відзначити О. Антонову, О. Дімітрову, Ю. Клименюк, Т. Молнар та інших. Зокрема, О. Антонова, Ю. Клименюк запропонували технологію підготовки майбутнього вчителя початкової школи до навчання інтелектуально обдарованих учнів. О. Дімітрова в своїх наукових напрацюваннях висвітила теоретичні підходи до визначення структури готовності майбутнього вчителя початкової школи до навчання інтелектуально обдарованих учнів. Т. Молнар порушувала питання професійної підготовки вчителя початкової школи до організації роботи з інтелектуально обдарованими учнями, зосереджуючи увагу на основних компонентах структури готовності майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів.

Опрацювання науково-методичної літератури дає підстави стверджувати, що деякі аспекти проблеми підготовки майбутнього вчителя до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами потребують більш детального вивчення. Зокрема, заслуговують на увагу питання формування позитивної мотивації до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами, використання інноваційних форм, технологій, методів та прийомів у роботі з дітьми цієї категорії задля активізації їхнього інтелектуального потенціалу.

Мета статті полягає в розкритті особливостей підготовки майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «готовність майбутнього вчителя до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами» розуміємо високий рівень професійно-педагогічної компетентності, що ґрунтується на позитивній мотивації, бажанні займатися педагогічною діяльністю та синтезі спеціальних знань, умінь, навичок, способів діяльності, які сприяють продуктивній, творчій співпраці з інтелектуально

обдарованими учнями, розвитку їхнього потенціалу та інтелектуальних здібностей.

Вважаємо, що задля ефективної підготовки майбутніх фахівців до роботи з інтелектуально обдарованими учнями необхідно насамперед ознайомити здобувачів вищої освіти з теоретичним матеріалом, зокрема, науково-педагогічною, психологічною літературою, у якій висвітлюються різні підходи до вивчення проблеми інтелектуальної обдарованості; постійно розширювати та поповнювати знання студентів про ознаки прояву інтелектуального потенціалу, сутність, структуру, психологічні особливості дітей з інтелектуальною обдарованістю; вивчати теоретико-методичні аспекти роботи з цією категорією дітей; апробувати діагностичний інструментарій для своєчасного виявлення та розвитку інтелектуально обдарованих молодших школярів; формувати психологічну готовність до роботи з інтелектуально обдарованими дітьми. Зауважимо, що важливим є компетентнісно-орієнтований підхід до підготовки майбутніх вчителів, націлений на результат навчання – формування комплексу загальних та професійних компетентностей [7, с. 395].

Нам імпонують погляди науковців, які наголошують на необхідності комплексної підготовки майбутніх спеціалістів до роботи з обдарованими дітьми, яка полягає не лише у використанні зарубіжного досвіду, впровадженні спеціальних форм навчання (воркшопів, курсів, тренінгів, майстер-класів, семінарів), але й у розвитку в студентів здатності виявляти в дітей ознаки інтелектуальної обдарованості, рівень сформованості спеціальних здібностей, діагностувати проблеми та труднощі в навчанні. Вони акцентують увагу на підготовці фасилітативного, абнотивного, здатного до інновацій, творчості, вільного від стереотипів педагога [3, с. 510; 5, с. 147].

Підтримуємо М. Шемуду в тому, що вчитель, який працює з обдарованими дітьми, має вміння розпізнати в дитині ознаки обдарованості, зокрема, такі, як випереджальний розвиток, допитливість, широта сприйняття, психосоціальна чутливість, здатність встановлювати взаємозв'язки, досліджувати, класифікувати та дуже добре знати психологічні особливості таких дітей, вміння враховувати обдарування кожної дитини у своїй педагогічній діяльності [14].

Важливими для нашого дослідження є компоненти готовності майбутнього вчителя до роботи з інтелектуально обдарованими учнями мо-

лодшого шкільного віку, виокремлені Т. Молнар, а саме: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний, діяльнісний, на основі яких ми здійснювали підготовку студентів спеціальності «Початкова освіта» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами. Розглянемо їх детальніше.

Мотиваційний компонент передбачає позитивну мотивацію, внутрішнє бажання, потребу, ціннісні орієнтації до роботи з інтелектуально обдарованими учнями. З огляду на це, під час проведення практичних та лабораторних занять зі студентами, ми заохочували їх до роботи з цією категорією дітей, щоб вона стала глибоко вмотивованою, усвідомленою та сприйнятою як цінність. Задля підвищення інтересу студентів ми створювали ситуації успіху; пропонували завдання підвищеного рівня складності; здійснювали перегляд кінофільмів про інтелектуально обдарованих видатних людей, які досягли успіху в житті; організовували роботу в парах, групах; виконували творчі проекти.

Когнітивний компонент має на меті засвоєння здобувачами вищої освіти сукупності знань щодо природи обдарованості, особливостей діагностики та розвитку здібностей, організації освітнього процесу з інтелектуально обдарованими молодшими школярами [9, с. 30]. О. Антонова, Ю. Клименюк до професійних знань майбутнього педагога, які свідчать про готовність до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами, відносять:

- психологічні знання (ознаки інтелектуальної обдарованості, специфіка прояву на різних вікових етапах, методики діагностування інтелектуальної обдарованості, особливості психологічного супроводу обдарованих молодших школярів);
- педагогічні знання (форми, методи, засоби, стратегії навчання, виховання та розвитку інтелектуально обдарованих учнів);
- науково-дослідницькі знання (методики діагностування інтелектуальної обдарованості та статистичні методи опрацювання даних, способи організації емпіричного дослідження щодо розвитку інтелектуальної обдарованості учнів);
- соціально-педагогічні знання (особливості соціально-педагогічного супроводу, ознаки асинхронності інтелектуального та фізич-

ного розвитку, особливості налагодження взаємостосунків з однолітками та дорослими);

- фахові знання (навчальні предмети, які вивчають в початковій школі та суміжні дисципліни, методика їх викладання, потенціал навчальних дисциплін щодо розумового розвитку учнів молодшого шкільного віку);
- загальноосвітні знання (всєбічний розвиток, ерудиція, кругозір педагога);
- методичні знання (форми та методи викладання навчальних дисциплін, нестандартні форми, що сприяють розвитку інтелектуальної обдарованості, позаурочні та позакласні форми роботи) [2, с. 108-110].

Оцінку готовності майбутніх педагогів до роботи з обдарованими дітьми ми здійснювали на основі зазначених видів професійних знань. Зокрема, студентам були запропоновані тестові завдання Google Forms задля перевірки їхньої успішності. Здійснення моніторингу передбачало використання таких видів тестових завдань: закритих (з альтернативними відповідями, множинним вибором, на відновлення відповідності, на встановлення правильної послідовності) та відкритих (вільного викладу, завдання-доповнення). Таким способом виявлялись знання студентів про структуру інтелектуальної обдарованості, її види, ознаки різних аспектів поведінки інтелектуально обдарованої людини (мотиваційного та ін.), показники окремих сфер обдарованості дітей, діагностику дитячої обдарованості тощо.

Операційний компонент охоплює практичні вміння та навички роботи з інтелектуально обдарованими дітьми, використання форм, методів, прийомів задля стимулювання їхньої розумової діяльності. Зокрема, студентам спеціальності «Початкова освіта» в рамках вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Навчання і виховання обдарованої дитини» було запропоновано розробити та провести з різних навчальних дисциплін фрагменти нестандартних уроків: уроку-подорожі, уроку-КВК, уроку-брейн-рингу, уроку-фантазування, уроку-вікторини, уроку-змагання, уроку-діалогу, уроку-конкурсу, які покликані активізувати навчально-пізнавальну діяльність інтелектуально обдарованих молодших школярів, поживавити мислення, підвищити інтерес до вивчення різних дисциплін. На уроках студенти використовували різноманітні методи, прийоми роботи, зокрема, проблемне навчання,

дослідницьку та пошукову діяльність, міжпредметні й внутрішньопредметні зв'язки.

Особистісний компонент включає набір особистісних та професійних якостей, специфічних властивостей вчителя, які дадуть змогу побудувати конструктивну та результативну співпрацю з інтелектуально обдарованими дітьми. Так, під час кожного заняття ми виховували в здобувачів вищої освіти цілісний комплекс особистісних якостей, який їм знадобиться для роботи з обдарованими дітьми та молоддю: доброзичливість, чуйність, інтелект, творчий світогляд, почуття гумору, самокритичність, прагнення до самовдосконалення.

Діяльнісний компонент має на меті набуття студентами досвіду роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами під час проходження у закладі вищої педагогічної освіти різних видів практики [9, с. 30]. Враховуючи це, ми організуємо педагогічну практику на основі виокремлених Л. Ілійчук принципів, зокрема, таких як:

- зв'язок теорії з практикою – реалізація можливостей студентів у самовираженні під час творчого навчально-пізнавального процесу, а не лише засвоєння способів діяльності вчителя;
- безперервність – послідовність завдань практики з поступовим ускладненням виконання;
- професіоналізація – здатність студента оцінювати результати діяльності учнів та своєї професійної діяльності;
- індивідуалізація та диференціація – організації практики з урахуванням специфічних особливостей контингенту учнів [5, с. 175].

Варто наголосити на необхідності ретельної підготовки майбутнього вчителя до всіх без винятку уроків. На кожному занятті він має ставити перед собою такі завдання: стимулювати допитливість, прагнення до творчої навчально-пізнавальної діяльності; розвивати психічні процеси, зокрема, конвергентне та дивергентне мислення, різні види пам'яті, уяву, фантазію, спостережливість, увагу; формувати комунікативні здібності, мовленнєві вміння; пробуджувати інтерес та мотивувати до навчання; організувати освітній процес пізнавально, цікаво, творчо, інтерактивно та розвивально.

Поділяємо думку Г. Русин, яка наголошує на необхідності використання майбутніми учителями початкової школи різних напрямів діяльності в роботі з інтелектуально обдарованими

учнями, зокрема, пов'язаних із залученням інтелектуально обдарованих молодших школярів до гурткової роботи з навчальних дисциплін, проведенням позакласних заходів та предметних тижнів, заохоченням до участі в конкурсах, інтелектуальних брейн-рингах, КВК, квестах, олімпіадах, театралізованих святах. Серед ефективних форм роботи з такими дітьми науковиця відзначає наступні:

- нестандартні уроки (інтерактивні, інтегровані уроки, урок-подорож, урок-змагання, урок-диспут, урок-ділова гра тощо);
- участь у предметних олімпіадах;
- диференційована та індивідуальна робота;
- участь у конкурсах різних рівнів;
- залучення до тренінгів, конкурсів знавців, інтелектуальних марафонів;
- захист науково-дослідних робіт;
- вирішення нестандартних завдань як під час уроків, так і в позаурочний час [10, с. 165].

Широко впроваджуючи названі форми роботи, ми вдавались до використання завдань творчого характеру, які, на нашу думку, є цікавими для інтелектуально обдарованих молодших школярів та стимулюють їхню розумову активність:

- запропонувати нестандартні, неординарні відповіді або вирішення певної проблеми;
- створити словесний малюнок;
- встановити взаємозв'язок між подіями, причиною і наслідком;
- переказати текст від зміненої особи;
- розв'язати задачі підвищеної складності з логічним навантаженням;
- написати продовження казки;
- вилучити зайвий елемент;
- із запропонованих геометричних фігур скласти сюжетне зображення;
- розказати скоромовки;
- розв'язати літературні шаради, кросворди;
- зібрати наукові відомості про певний предмет, явище, рослину чи тварину;
- із запропонованих прислів'їв обрати лише ті, що відповідають змісту тексту;
- знайти рядки, у яких йдеться про ставлення автора до головного персонажа казки чи оповідання.

Вважаємо, що найбільш результативними методами навчання, які мають у своїй роботі з інтелектуально обдарованими молодшими школярами використовувати майбутні вчителі, є самостійна, пошукова та дослідницька діяльність, яка сприятиме не лише засвоєнню учнями знань, а й форму-

ванню вмінь, навичок, здатності систематизувати, класифікувати навчальний матеріал, творчо переносити знання в нові ситуації.

Варто зауважити, що важливим фактором, який впливає на розвиток інтелектуальної обдарованості молодших школярів є міжособистісна взаємодія вчителя та обдарованої дитини, яка полягає у встановленні емоційно-психологічних взаємозв'язків. На думку С. Шевчук, майбутній педагог має вміти встановлювати емоційний контакт з обдарованою дитиною, створювати творчу атмосферу спілкування та будувати дружні, довірливі стосунки, приймаючи дитину такою яка вона є, уникаючи оцінювання поведінки та її особистісних якостей [13, с. 98].

Важливими є також стратегії навчання інтелектуально обдарованих молодших школярів, які рекомендуємо майбутнім учителям по-різному поєднувати у своїй роботі:

- проблематизація - стимулювання інтелектуального та особистісного розвитку молодших школярів, завдяки використанню завдань проблемного та творчого характеру, пошуку нових пояснень, поглядів;
- збагачення - вивчення нових тем, які відрізняються від традиційних, пошук та встановлення взаємозв'язків між проблемами, предметами та темами;
- прискорення - проходження додаткових спеціальних курсів за спеціальними програмами;
- поглиблення - більш детальне вивчення тем, навчальних дисциплін, галузей знань.

Задля того, щоб майбутній вчитель початкової школи був умотивованим до роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами, вважаємо, що необхідно створити спеціальні комфортні умови, зокрема, допомогти студентам усвідомити необхідність засвоєння знань, їхню теоретичну та практичну значущість; викладати навчальний матеріал у емоційній формі; забезпечити професійну спрямованість навчальної діяльності; стимулювати допитливість, прагнення до самооцінювання, самоаналізу, самовдосконалення; створювати під час навчальної діяльності ситуації проблемного характеру.

Вважаємо, що стимулювати творчість майбутніх учителів початкової школи допоможе творче ставлення викладачів до виконання професійних обов'язків; створення ситуації успіху в здобувачів вищої освіти; надання пріоритету не

відтворювальному навчанню, а перетворювальній діяльності.

З метою удосконалення педагогічної майстерності та підготовки вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості, М. Федоров сформулював перелік вимог до особистості педагога, серед яких варто акцентувати увагу на таких: ерудованість та наявність багажу знань про дитячу обдарованість; володіння спеціальними навчальними програмами; використання в професійній діяльності інноваційних технологій; уміння налагоджувати взаємини з особливими дітьми; формування спроможності побачити індивідуальність в кожній особистості; організація навчально-пізнавальної діяльності, з урахуванням інтересів та запитів дітей [12, с. 11-12]. Наголошено, що вчитель має бути творчою, неординарною, креативною, толерантною, терплячою особистістю та ніколи не поспішати поділяти дітей на обдарованих та звичайних. Йому має бути властиве постійне прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, підвищення інтелектуального рівня через самоосвіту, що, за переконанням С. Шевчук, є також одним із важливих факторів впливу на розвиток інтелектуальної обдарованості дитини [13, с. 98].

Нам імponує думка М. Шемуди про те, що обдарований учень починається з обдарованого вчителя. Щоб виховати інтелектуально обдаровану особистість, учителю необхідно самому бути особистістю, яка має широкий кругозір [14]. Тому, задля формування креативного майбутнього педагога інтелектуально обдарованих дітей, ми використовували потенціал психолого-педагогічних дисциплін, забезпечували індивідуально-особистісний рівень формування педагогічної творчості. Так, студенти засвоювали систему знань з педагогіки творчості, основ психології. Ми формували в них професійні цінності як важливу складову креативної компетентності; сприяли розвитку особистісних характеристик - ініціативності, оригінальності, які знадобляться майбутньому творчому вчителю та зможуть забезпечити індивідуальний стиль його фахової діяльності.

На наше переконання, важливими педагогічними умовами, які сприяють виявленню та розвитку інтелектуальної обдарованості є такі:

- створення комфортних умов, сприятливої психоемоційної атмосфери в класі;
- надання підтримки та допомоги учням як на уроках, так і в позаурочний час;

- удосконалення навчальних планів та програм, розробка нових технологій навчання;
- використання принципів індивідуалізації та диференціації навчання шляхом забезпечення різного темпу вивчення матеріалу, адаптації обсягу та змісту навчальних завдань до можливостей дитини;
- мотивування та стимулювання до розвитку інтелектуальної обдарованості;
- урахування індивідуальних особливостей кожного учня.

Поділяємо думку Ю. Клименюк стосовно того, що необхідно удосконалювати зміст навчальних курсів та збагачувати їх інформацією щодо особливостей навчання, виховання, розвитку інтелектуально обдарованих молодших школярів [6, с. 358]. Вагомий потенціал, на наш погляд, мають такі навчальні дисципліни, як «Вступ до спеціальності з основами загальної педагогіки», «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність», «Навчання і виховання обдарованої дитини». У ході вивчення цих предметів доречно ознайомлювати студентів з ознаками та показниками інтелектуальної обдарованості, видами інтелекту, інтуїцією, швидкістю виконання діяльності, поліваріантністю розв'язань, домінуванням інтересів, мотивів діяльності, оригінальністю, кмітливостю, наполегливістю в досягненні успіху, емоційною забарвленістю, різноманітними стратегіями, методами та прийомами для виявлення та розвитку розумових здібностей дитини; специфікою прояву інтелектуальної обдарованості особистості дитини у певні вікові періоди; сенситивними періодами для розвитку різних сторін інтелектуально обдарованої дитини; пізнавальними потребами; раннім розумовим розвитком; прикладами ранніх проявів інтелектуальної обдарованості у знаменитих і геніальних людей; проблемами інтелектуально обдарованих дітей.

Серед ефективних форм, методів, прийомів, засобів професійної підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності з інтелектуально обдарованими молодшими школярами варто відзначити мікрОВикладання, круглі столи, дискусії, тренінги, семінари, лекційні заняття, ділові ігри, вирішення педагогічних завдань, моделювання, дослідницькі та творчі завдання. Так, під час вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Навчання і виховання обдарованої дитини» здобувачам вищої освіти спеціальності «Початкова освіта» Вінницького державного педагогіч-

ного університету імені Михайла Коцюбинського ми пропонували такі завдання творчого характеру:

- створити педагогічний комікс «Стереотипи про інтелектуальну обдарованість»;
- створити «формулу інтелектуальної обдарованості»;
- створити власні визначення-асоціації поняття «інтелектуальна обдарованість», представивши їх у формі малюнка;
- написати есе на тему: «Інтелектуальна обдарованість – дар чи випробування»;
- підібрати діагностичний інструментарій для визначення інтелектуальної обдарованості та створити «банк методик для діагностики інтелектуальної обдарованості»;
- розробити кросворд із термінами, які стосуються інтелектуальної обдарованості та її розвитку;
- створити карту знань на тему: «Проблеми інтелектуально обдарованих дітей»;
- запропонувати педагогічні ситуації, пов'язані з організацією роботи з інтелектуально обдарованими дітьми;
- підібрати мультфільми, кінофільми,
- відеоматеріали про людей з проявами інтелектуального виду обдарованості;
- розробити рекомендації батькам, учителям щодо організації супроводу інтелектуально обдарованих молодших школярів;
- підготувати творчий проєкт-презентацію «Історії успіху / неуспіху вундеркіндів» з використанням кінодидактики.

Ефективними для розвитку інтелектуальної та творчої особистості майбутнього вчителя виявились активні форми та методи роботи, які пропонує використовувати в освітньому процесі Л. Ілійчук [5, с. 175], а саме: залучати майбутніх педагогів до участі в дискусійних студіях, клубах, творчих об'єднаннях, наукових конференціях різних рівнів, ділових, рольових іграх, конкурсах педагогічної майстерності, аукціонах педагогічних ідей, захистах проєктів; стимулювати їх до науково-дослідної роботи.

Приклади творчих робіт майбутніх учителів представлено на рис. 1.

Також варто відзначити ефективність таких методів навчання студентів, як самостійна робота, пошуковий та дослідницький методи. На важливості у вищому педагогічному навчальному закладі сформував в майбутніх учителів уміння бачити та аналізувати ситуацію, виокре-

млювати головні ідеї під час пошуку шляхів розв'язання проблеми, розробляти схеми і варіанти рішень наголошує О. Антонова. У цьому, на думку дослідниці, досить вдало допомагатимуть різноманітні види діяльності: конкурси-імпрізації, ділові ігри, конкурси педагогічних талантів, мікро-викладання фрагментів уроку, аукціони педагогічних ідей. Вагома роль належить й олімпіадам з педагогіки, які вважаються результативною формою роботи з майбутніми педагогами [1, с. 68]. З метою формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя інтелектуально обдарованих дітей ми залучали студентів до участі в конкурсі педагогічної майстерності, педагогічному театрі, де вони могли проявити свої таланти, професійні вміння та навички, креативність та педагогічні здібності.

Поділяємо думку І. Стахової, яка надає важливого значення соціальним мережам для творчого саморозвитку майбутнього вчителя. Особливу увагу науковиця акцентує на тематичних соціальних мережах, зокрема, форумах для вчителів початкових класів, на яких вони можуть обмінюватися досвідом роботи з інтелектуально обдарованими учнями молодшого шкільного віку, обговорювати соціально-психологічні проблеми обдарованих дітей, радіти щодо вдосконалення освітнього процесу [11, с. 163].

Зокрема, ми пропонували студентам взяти участь у челенджах, виконавши творчі завдання та розмістивши дописи в соціальній мережі

«Facebook» та групі «Коворкінг креативних викладачів та студентів»: скласти абетку інтелектуально обдарованості зі слів одного тематичного ряду; розробити чек-лист «Умови успішного сімейного виховання інтелектуально обдарованих дітей»; створити «Хмару слів», візуально відтворивши на зображенні список ключових фраз, пов'язаних із особистісними рисами педагога інтелектуально обдарованих дітей; створити кластер, систематизувавши у вигляді грона професійні якості педагога обдарованих дітей; створити кросворд із термінами, які стосуються інтелектуально обдарованості; зашифрувати в таблиці з літерами ключові слова теми, а в коментарях потрібно написати відшукані слова і пояснити, чому саме вони стосуються цієї теми; вправа «Доповни речення» – запропонувати по-чаток декількох речень щодо особливостей роботи з інтелектуально обдарованими дітьми, а в коментарях – продовжити думку; вправа «Де-шифрувальник» – розгадати речення і дізнатися цікаві відомості про інтелектуальну обдарованість тощо.

Висновки. Отже, для продуктивної роботи з інтелектуально обдарованими молодшими школярами майбутній учитель має володіти високим рівнем фахової компетентності, особистісними якостями, професійно спрямованими знаннями, вміннями, прагнути до саморозвитку та самовдосконалення.

Учителі, підготовлені до роботи з інтелектуально обдарованими дітьми, мають конструю-

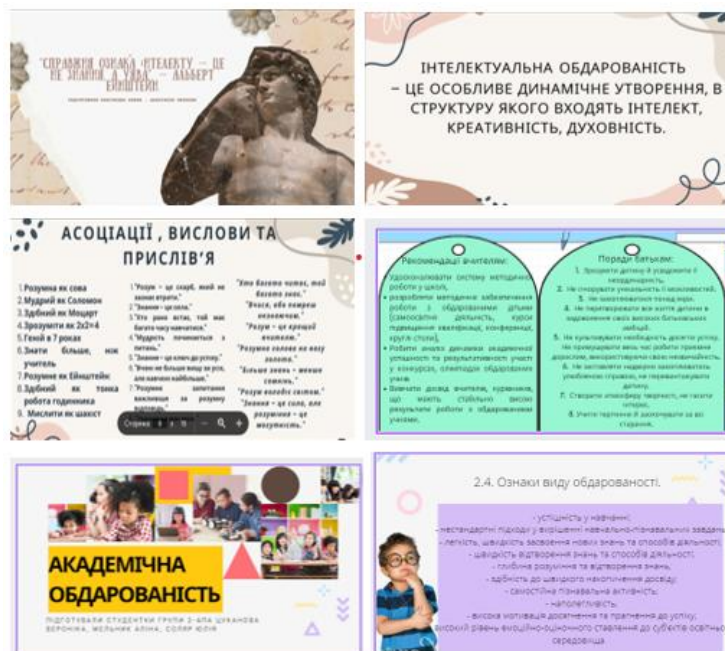

Рис. 1. Фрагменти творчих проєктів студентів

вати освітній процес, надаючи перевагу самостійній роботі молодших школярів, дослідницькій практиці, інтелектуальній діяльності, розвитку пізнавальних процесів.

Наше дослідження не вичерпує усіх аспектів вирішення порушеної проблеми. Подальші розвідки спрямовуватимуться на вивчення проблеми психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей.

Список використаних джерел

1. Антонова О. Є. Підготовка майбутнього вчителя до роботи з обдарованими учнями як складова його професійної компетентності. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2003. № 12. С. 66-69.
2. Антонова О. Є., Клименюк Ю. М. Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи: монографія. Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2011. 263 с.
3. Demchenko O., Kit G., Holiuk O., Rodiuk N. Development of future teachers' subjectivity in the context of preparation for working with gifted children. Society, Integration, Education: proceedings of the International Scientific Conference, May 25th-26th. Rezekne: Rezekne Academy of Technologies, 2018. P. 507-519. (дата звернення: 20.03.2024). <https://doi.org/10.17770/sie2018voll.3167>
4. Demchenko O., Kit G., Holiuk O., Rodiuk N., Pakhalchuk N., Hryhorovych O. Business games in quasi-professional future teachers' training to the development of gifted children. Society. Integration. Education: proceedings of the International Scientific Conference. 2019. Volume I. P. 144-159. <https://doi.org/10.17770/sie2019voll.3993>
5. Ілійчук Л. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи з обдарованими дітьми. Гірська школа українських Карпат. 2016. № 14. С. 173-176.
6. Клименюк Ю. М. Технологія підготовки студентів педагогічного факультету до роботи з інтелектуально обдарованими учнями. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 355-376.
7. Коваль Т. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів у контексті парадигмального оновлення сучасної освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 3 (57). С. 390-398.
8. Концепція Нової української школи: ухвал. рішенням колегії МОН від 27 жовт. 2016 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 26.12.2023).
9. Молнар Т. І. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». 2016. Вип. 2 (4). С. 28-31.
10. Русин Г. Професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з обдарованими дітьми в сучасній школі. Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 10. С. 163-165.
11. Стахова І. А. Творчий розвиток учителя початкових класів засобами використання соціальних Інтернет-мереж. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 9 (43). С. 161-167.
12. Федоров М. П. Педагогічні умови підготовки студентів до роботи з обдарованими дітьми: автореф. дис. ... канд. пед. наук: ІЗ.00. 01. Луганськ, 2000. 21 с.
13. Шевчук С. Розвиток інтелектуальної обдарованості вихованців як один з пріоритетних напрямів діяльності позашкільних навчальних закладів екологічного профілю. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. 2014. Вип. 2. С. 89-100.
14. Шемуда М. Г. Професійна підготовка вчителя до роботи з обдарованими дітьми. 2009. URL: <https://sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-04/09smnwgpr.pdf> (дата звернення: 28.12.2023).

References

1. Antonova, O. Ye. (2003). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do roboty z obdarovanymy uchniamy yak skladova yoho profesiinoi kompetentnosti [Preparation of the future teacher to work with gifted students as a component of his professional competence]. Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University, 12, 66-69. [in Ukrainian].

2. Antonova, O. Ye., & Klymeniuk, Yu. M. (2011). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do rozvytku intelektualnoi obdarovanosti uchniv pochatkovoї shkoly [Preparation of the future teacher for the development of intellectual giftedness of primary school students]: monohrafiia. Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. un-t. [in Ukrainian].
3. Demchenko, E., Kyt, H., Holyuk, O., & Rodyuk, N. (2018). Development of future teachers' subjectivity in the context of preparation for working with gifted children. Society, Integration, Education: proceedings of the International Scientific Conference, 507-519. <https://doi.org/10.17770/sie2018voll.3167>
4. Demchenko, O., Kit, G., Holiuk, O., Rodiuk, N., Pakhalchuk, N., & Hryhorovych, O. (2019). Business games in quasi-professional future teachers' training to the development of gifted children. Society. Integration. Education: proceedings of the International Scientific Conference, 1, 144-159. <https://doi.org/10.17770/sie2019voll.3993>
5. Ilichuk, L. (2016). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do roboty z obdarovanyimi ditmy [Preparation of future primary school teachers to work with gifted children]. Mountain School of the Ukrainian Carpathians, 14, 173-176. [in Ukrainian].
6. Klymeniuk, Yu. M. (2009). Tekhnolohiia pidhotovky studentiv pedahohichnoho fakultetu do roboty z intelektualno obdarovanyimi uchniamy [Technology of training students of the Faculty of Pedagogy to work with intellectually gifted students]. Professional pedagogical education: innovative technologies and methods: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 355-376. [in Ukrainian].
7. Koval, T. V. (2016). Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv u konteksti paradyhmalnoho onovlennia suchasnoi osvity [Professional training of the future primary school teacher in the context of the paradigmatic renewal of modern education]. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 3 (57), 390-398. [in Ukrainian].
8. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [Concept of the New Ukrainian School]. (2016): Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 27 October 2016.
9. Molnar, T. I. (2016). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do rozvytku intelektualnoi obdarovanosti uchniv [Preparation of future primary school teachers for the development of intellectual giftedness of students]. Scientific newsletter of Mukachiv State University. Series «Pedagogy and psychology», 2 (4), 28-31. [in Ukrainian].
10. Rusyn, H. (2013). Profesiina pidhotovka maibutnoho vchytelia do roboty z obdarovanyimi ditmy v suchasni shkoli [Professional training of the future teacher to work with gifted children in a modern school]. Mountain School of the Ukrainian Carpathians, 10, 163-165. [in Ukrainian].
11. Stakhova, I. A. (2014). Tvorchyi rozvytok uchytelia pochatkovykh klasiv zasobamy vykorystannia sotsialnykh Internet-merezh. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 9 (43), 161-167. [in Ukrainian].
12. Fedorov, M. P. (2000). Pedahohichni umovy pidhotovky studentiv do roboty z obdarovanyimi ditmy [Pedagogical conditions for preparing students to work with gifted children]: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kand. ped. nauk: 13.00. 01. Luhansk. [in Ukrainian].
13. Shevchuk, S. (2014). Rozvytok intelektualnoi obdarovanosti vykhovantsiv yak ody z priorytetnykh napriamiv diialnosti pozashkilnykh navchalnykh zakladiv ekolohichnoho profilu [Development of the intellectual giftedness of pupils as one of the priority areas of activity of extracurricular educational institutions of an environmental profile]. Education and training of a gifted child: theory and practice, 2, 89-100. [in Ukrainian].
14. Shemuda, M. H. (2009). Profesiina pidhotovka vchytelia do roboty z obdarovanyimi ditmy [Professional training of teachers to work with gifted children] [in Ukrainian]. <https://sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-04/09smnwgppdf>.

Про авторів

Юлія Бондар, доктор філософії, старший викладач кафедри початкової освіти,
e-mail: yuliya.bondar.94@gmail.com

Тетяна Коваль, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти,
e-mail: tanyabyzja@ukr.net

About the Authors

Yuliia Bondar, PhD, Senior Lecturer at the Department of Primary Education,
e-mail: yuliya.bondar.94@gmail.com

Tetiana Koval, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Art Disciplines of Preschool and Primary Education,
e-mail: tanyabyzja@ukr.net

УДК 378.016: [373.3.016:57.081.1]

Підготовка майбутніх учителів початкової школи до природничо-екологічної освіти учнів

Інна Стахова , Наталія Казьмірчук , Наталія Франчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

У статті наголошено на важливості природничо-екологічної освіти, визначено її як один із провідних шляхів подолання екологічної кризи. Публікація розкриває суть підготовки майбутніх учителів початкової школи до природничо-екологічної освіти молодших школярів. Автори зосередилися на теоретичних положеннях про суть природничо-екологічної освіти, її трактують як комплекс знань про навколишнє середовище, взаємозв'язки в ньому, особливості захисту, збереження та відновлення природних ресурсів; набуття практичних умінь та навичок раціонального природокористування; спосіб розвитку екологічного мислення та виховання гуманного ставлення до природи, що є виявом екологічної етики, високої культури сучасного суспільства. У науковій публікації визначено, що підготовка майбутніх учителів початкових класів до природничо-екологічної освіти учнів базується на організації аудиторних занять (лекції, практичні та лабораторні заняття); позааудиторних занять (екологічні проекти, челенджі, квести, конкурси тощо); самостійній роботі (підготовка до занять, власні дослідження, участь у курсах підвищення кваліфікації), педагогічній практиці.

У статті проаналізовано результати опитування викладачів факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної і викладачів природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, у ході якого визначено провідні освітні практики, що сприяють підготовці майбутніх учителів до природничо-екологічної освіти молодших школярів. Основні серед них такі: проектна, творча та пошуково-дослідницька діяльність, власні спостереження за природним довкіллям, участь у природоохоронній діяльності тощо. А також у статті представлено опитування майбутніх учителів початкової школи щодо найбільш дієвих методик, що сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу. Окрім того, ми запропонували методичні рекомендації викладачам закладів вищої освіти, що дозволять покращити процес підготовки студентів до природничо-екологічної освіти учнів початкової школи.

Ключові слова: майбутні учителі, учні початкової школи, природничо-екологічна освіта, природничо-освітня галузь

UDC 378.016: [373.3.016:57.081.1]

Preparation of future primary school teachers for nature and environmental education of students

Inna Stakhova , Nataliia Kazmirchuk , Nataliia Franchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnitsia, Ukraine

Abstract

The article emphasizes the importance of natural and ecological education, defines it as one of the leading ways to overcome the ecological crisis. The publication reveals the essence of training future primary school teachers for natural and ecological education of younger students. The article reveals the theoretical principles of the essence of natural and ecological education, it is interpreted as: a complex of knowledge about the environment, its interrelationships, features of protection, preservation and restoration of natural resources; acquisition of practical skills and skills of rational nature management; a way of developing ecological thinking and nurturing a humane attitude to nature, which is a manifestation of ecological ethics, high culture of society.

The scientific publication determined that the preparation of future primary school teachers for natural and ecological education of students is based on the organization of classroom classes (lectures, practical and laboratory classes); extracurricular activities (environmental projects, challenges, quests, contests, etc.); independent work (preparation for classes, own research, participation in professional development courses), pedagogical practice.

The article presents a survey of teachers of the Valentyna Voloshyna Faculty of Preschool and Primary School Education and teachers of the Natural and Geographical Faculty of Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. In the course of the survey, the leading educational practices that contribute to the preparation of future teachers for the natural and ecological education of younger schoolchildren were determined, the main ones among them are: project activities, creative and search-research activities, own observations of the natural environment, participation in nature conservation activities, etc. The article also presents a survey of future elementary school teachers regarding the most effective methods that contribute to better learning of educational material. In addition, we offered methodological recommendations to teachers of higher education institutions, which will allow to improve the process of preparing students for natural and ecological education of elementary school students.

Keywords: future teachers, primary school students, natural and ecological education, natural educational field

Постановка проблеми. Екологічна криза сьогодні досягла планетарного масштабу, цивілізація потребує радикальних природо-охоронних дій. Природничо-екологічна освіта є одним із засобів боротьби не тільки з екокризою, але й з людським невіглаством та байдужістю, що стали причинами її виникнення. Загострення екологічної ситуації продукує нові завдання в освіті, зокрема, у початковій школі, оскільки молодший шкільний вік є сенситивним періодом становлення особистості. Знання, засвоені в цей час, стають фундаментом для формування гуманних природозбережувальних цінностей дітей в майбутньому. Сучасний педагог має бути готовий до

активної природничо-екологічної освіти учнів, компетентним у провідних методиках, технологіях, освітніх практиках навчання дітей. А це ставить завдання перед закладами вищої освіти – підготувати студентів до продуктивної природничо-екологічної освіти молодших школярів.

Для українських закладів вищої освіти якісна підготовка майбутніх учителів початкової школи в екологічній та природоохоронній галузях є надзвичайно актуальною, зважаючи на військову агресію росії проти України. Масштабні збитки, завдані довкіллю (забруднення вибухами фосфорних та касетних бомб, підлив низки фабрик, заводів, нафтових баз, Каховської ГЕС

тощо), вимагають не одного десятка років для їх ліквідації. А це ще раз підкреслює важливість виховання гуманного екологічно свідомого населення та якісної підготовки майбутніх учителів до цього процесу.

У законі України «Про вищу освіту», концепції екологічної освіти, стандарті вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта галузі знань 01 Освіта / Педагогіка для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти одним із провідних завдань визначено підготовку студентів до природничо-екологічної освіти молодших школярів, набуття педагогічних компетентностей для формування ціннісного ставлення дітей до природи. Продуктивно питання підготовки вчителів до викладання природничих дисциплін висвітлювали М. Гриньова, В. Глуханюк, К. Гуз, В. Ільченко, О. Лаврентьева, Ю. Саунова, С. Совгіра. У своїх дослідженнях звернули увагу на особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до природничо-екологічної освіти учнів Т. Байбара, О. Біда, Т. Васютіна, О. Грошовенко, І. Мозуль, Л. Присяжнюк, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт. Шляхи реалізації природничо-екологічної освіти молодших школярів розробили Н. Бібік, Г. Бондарчук, І. Большаковою, О. Волощенко, Т. Гільберг, І. Грущинською, Г. Остапенко, Н. Павич, С. Тарнавською, З. Хитрою, їхні напрацювання дозволять покращити підготовку майбутніх учителів, зробити її більше практико-орієнтованою.

Мета статті полягає у розкритті особливостей підготовки студентів спеціальності 013 Початкова освіта до природничо-екологічної освіти учнів, представленні пропозицій і методичних рекомендацій щодо покращення такої підготовки.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні організації (Європейська Комісія, ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи тощо) спільно дійшли висновку, що одним із шляхів подолання світової екологічної кризи є професійна підготовка вчителів до ґрунтовної природничої освіти учнів, виховання у них почуття відповідальності та емпатії до природного довкілля, здатності до обдуманого природоохоронної діяльності. У Державному стандарті початкової освіти передбачено формування екологічної компетентності і компетентності у природничих науках та технологіях дітей, а це потребує активної підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничо-екологічної освіти школярів [3]. У професійному стандарті вчителя початкової школи наголошено на необхідності формування предметно-

методичної компетентності, одним із складників якої є здатність забезпечувати природничо-екологічну освіту учнів початкової школи [9].

У концепції екологічної освіти України визначено, що суть природничо-екологічної освіти полягає в набутті знань про навколишнє середовище, взаємозв'язки в ньому, особливості захисту, збереження та відновлення природних ресурсів; розвиток екологічного мислення суспільства, вплив на його екологічний світогляд (громадськість не усвідомлюватиме свого існування без піклування про природу, її збереження, відновлення); виховання гуманного ставлення до природи, що є виявом екологічної етики, високої культури суспільства. Природоохоронна діяльність має спрямовуватися на поєднання раціонального й емоційного у взаєминах людини з природою на засадах добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права [6].

Опрацювання наукових джерел, зокрема робіт Т. Васютіної, Г. Пустовіта, М. Хроленко дозволило визначити, що підготовка вчителів до природничо-екологічної освіти учнів – це складний та довготривалий процес, що передбачає формування позитивних мотивів, стійкого професійного інтересу до навчання дітей природничої освітньої галузі, формування здатності професійно розробляти уроки та позаурочні заходи природоохоронної тематики, виховувати у дітей емпатійне ставлення до природи шляхом переосмислення її проблем та пошуку раціонального способу їхнього вирішення [2]; [10]; [13]. Г. Кіт звертає увагу на те, що для сучасного майбутнього педагога має велике значення «постійний творчий пошук, організація навчального процесу шляхом виявлення і впровадження у практику най-ефективніших методів, прийомів, засобів, форм навчання й виховання учнів; дослідницька діяльність з метою подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу» [5]. Дослідники (Л. Присяжнюк, К. Колеснік, І. Карук, А. Король) стверджують, що у ході підготовки майбутніх педагогів важливо враховувати середовищний підхід, а саме: організувати краєзнавчі екскурсії, працювати на географічному майданчику та науково-дослідній ділянці, створювати міні-городи на підвіконні, займатися дослідницькою діяльністю у природному довкіллі [8, с. 161].

У своїх наукових працях С. Совгіра акцентує на тому, що підготовка майбутніх учителів має спрямовуватися на природничо-екологічну

освіту учнів, а реалізовуватися шляхом проведення уроків та позаурочних заходів. Дослідниця наголошує на тому, що природничо-екологічна освіта полягає у набутті школярами знань про довкілля, взаємозв'язки в ньому, формуванні умінь та навичок очищення, збереження природного середовища, налагодження гармонійних стосунків з флорою й фауною [11, с. 127].

У наукових студіях Н. Баюрко визначено, що природничо-екологічна освіта підпорядковується таким дидактичним цілям: *пізнавальним*, що спрямовані на формування досвіду отримання і переробки наукової інформації, оволодіння прийомami дослідницької роботи тощо; *ціннісно-орієнтаційним*, що сприяють формуванню спроможності об'єктивно оцінювати реальність (аналіз стану природи, обговорення впливу людини на стан навколишнього середовища, відповідність естетичним і морально-етичним нормам поведінки тощо); *практичним*, націленим на працю в природі та природоохоронну діяльність [1, с. 87].

Орієнтуючись на культурно-історичні аспекти становлення природничо-екологічної освіти в Україні та в Європейському Союзі, на думку О. Лаврентьевої, можна виокремити такі етапи:

усвідомлення студентами основних теорій розвитку природничих, екологічних наук та методики їх викладання;

зіставлення особливостей наукового становлення природничо-екологічних наук в Україні та ЄС;

використання провідних освітніх практик у педагогічній діяльності [7, с. 39].

Природничо-екологічна освіта студентів реалізується у комплексі: аудиторні заняття, позааудиторні заняття, самостійна робота, педагогічна практика. Аудиторні заняття відбуваються у форматі лекцій, практичних та лабораторних. Позааудиторна робота передбачає участь у різних заходах (екологічних та природоохоронних проєктах, челенджах, квестах, конкурсах, тренінгах, вебінарах тощо), що не передбачені навчальним планом та здійснюються за добровільної участі студентів. У процесі само-стійної роботи майбутні педагоги опрацьовують наукову та методичну літературу, готуються до занять, проводять власні дослідження. Для підготовки студентів до природничо-екологічної освіти учнів велике значення має педагогічна практика, у ході якої здобувачі вищої освіти мають можливість вправлятися у проведенні уроків інтегрованого

курсу «Я досліджую світ», проведенні низки природоохоронних заходів тощо.

Природничо-екологічна освіта майбутніх учителів початкової школи у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського здійснюється у межах таких навчальних курсів, як природознавство з методикою формування компетентності в природничій освітній галузі, технології природничої освіти молодших школярів, методика інтегрованого курсу «Я досліджую світ» тощо.

У ході дослідження особливостей підготовки майбутніх учителів до природничо-екологічної освіти учнів початкової школи ми провели опитування викладачів факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної і викладачів природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Метою інтерв'ювання було визначити низку ефективних способів підготовки майбутніх учителів до природничо-екологічної освіти учнів. В опитуванні взяли участь 15 респондентів. Так, Інна К. (науково-педагогічний стаж – 8 років) стверджує, що «у ході дистанційного навчання організувати підготовку майбутніх учителів до природничо-екологічної освіти учнів важко, адже не вдається на практиці відпрацювати низку завдань (розгляд листка в мікроскоп, вимірювання опадів, орієнтування за компасом, спостереження за неживою природою тощо), проте можна організувати віртуальні екскурсії до різних природних об'єктів, навчитися вдало підбирати технічні засоби наочності, отримані знання укомплектовувати у брошури, плакати». Наталія Б. (науково-педагогічний стаж – 22 роки) наполягає на тому, що «сучасна підготовка майбутніх учителів будь-якої спеціальності має передбачати заняття з екології та природознавства, причому їх легко поєднати з мистецтвом (вивчення творчості відомих митців через призму природоохоронного бачення, естетичного представлення довкілля), мате-матичними науками (порівняння природних об'єктів з геометричними фігурами, відслідковування у природі математичних та фізичних формул), історичними науками (вивчення особливостей збереження природи у різні часи) тощо». Наталія К. (науково-педагогічний стаж – 18 років) акцентує увагу на тому, що «підготовка сучасних студентів має бути динамічною, насиченою практичними завданнями, з використанням інноваційних технологій».

Загалом результати опитування засвідчили, що найчастіше на аудиторних заняттях викладачі використовують інтерактивні прийоми навчання, проектну діяльність, віртуальні екскурсії, екологічні стежини, творчі та проблемно-пошукові завдання, роботу з різними мобільними екологічними додатками та освітніми платформами (Learning.app, Хмара слів) тощо. Організуючи позааудиторні заняття, викладачі намагаються залучати студентів до різноманітних природоохоронних акцій, челенджів, квестів, естафет, що транслюються у соціальних мережах, пропонують майбутнім учителям брати участь в екологічних святах, природоохоронних конкурсах та виставках, перегляді та обговоренні фільмів на екологічну тематику. Для самостійної роботи студентам найчастіше пропонується опрацювати основну та додаткову літературу до тем практичних чи лабораторних занять, готувати реферативні повідомлення, виконувати навчально-дослідницькі завдання тощо. Під час педагогічної практики студенти самостійно розробляють конспекти уроків та позаурочних заходів на екологічну тематику, організовувати природоохоронні акції для учнів, проводити в середовищі школярів виховні заходи тощо.

Освітній процес спрямований на формування в майбутніх учителів цілісної наукової природничо-екологічної картини світу, поглиблення знань з природничих дисциплін, розширення уявлень про взаємозв'язки різних явищ в природі. Студенти набувають фахової компетентності реалізовувати природничо-екологічну освіту в початковій школі, розширюють свій педагогічний арсенал новими дієвими методами, прийомами, формами роботи, навчаються підбирати відповідний інструментарій для пояснення нової теми тощо.

Під час дослідження ми також провели анкетування студентів спеціальності 013 Початкова, СВО «бакалавр», 3-го року навчання факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. В анкетуванні взяли участь 52 майбутніх учителі початкової школи. Метою анкетування було визначення найбільш дієвих, за оцінкою студентів, освітніх практик формування природничо-екологічного світогляду. Результати засвідчили, що 22 (42,3%) майбутніх учителів відзначили ретельну підготовку до практичних та лабораторних занять; 10 (19,2%) – участь у міжнародному проекті Jean Monnet Module

«Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід»; 8 (15,4%) – роботу в екологічному гуртку «ЕСО-HELP»; 7 (13,5%) – залучення до природоохоронних акцій, челенджів, конкурсів; 5 (9,6%) – додаткові заняття на освітніх платформах «Всеосвіта», «На урок», «EdEra», «Prometeus» тощо.

Зважаючи на результати опитування респондентських груп, ми рекомендуємо у ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до природничо-екологічної освіти учнів проводити:

лекції, практичні та лабораторні заняття на теми: «Екологічні проблеми України та світу», «Напрями екологічного виховання молодших школярів», «Особливості організації природоохоронної діяльності в роботі з молодшими школярами», «Природоохоронна діяльність як засіб виховання бережливого ставлення молодших школярів до природного довкілля»;

пізнавальні екологічні стежини «Крок назустріч природі», «Природа – наш дім»;

екскурсії до парку, лісу, водойми, ботанічного саду, зоопарку, тераріуму;

квести: «Чарівний світ природи», «Сонячна Вінниччина»;

навчальні практики, польові збори; екологічні акції «Врятуй планету»,

«Збережи свій дім», екологічні аукціони «Допоможи тваринам взимку», «Посади своє дерево» тощо;

вебінари «Поради педагогові щодо природоохоронної діяльності учнів», «Екологічне виховання учнів» тощо.

У навчанні майбутніх учителів цінною буде організація роботи з ментальними картами, участь у екологічних проектах, використання елементів STREAM-освіти, робота над дослідженнями та ведення спостережень за довкіллям, розробка власних методичних посібників для молодших школярів.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновки, що підготовка майбутніх учителів до природничо-екологічної освіти учнів – це складний процес, що базується на комплексі знань з географії, біології, зоології, екології тощо; набутих практичних умінь та навичках (користування приладами для дослідження природного довкілля, підбір відповідного дидактичного матеріалу, розробка конспектів уроків та позаурочних заходів природничої тематики для школярів тощо); досвіді організації природоохоронної діяльності дітей тощо. Які-

сно підготувати майбутніх учителів до природничо-екологічної освіти учнів можна, використовуючи комплексне поєднання аудиторних, позаауди-торних занять, самостійної роботи та педагогічної практики. Проведене дослідження свідчить, що для аудиторних занять доречно використовувати інтерактивні прийоми навчання, проектну роботу, завдання творчого та пошукового характеру, завдання на основі інтернет-ресурсів тощо. Позааудиторні заняття передбачають участь майбутніх учителів у різних заходах природничо-екологічної тематики: екологічних стежинах, святах, театральних постановках, квестах тощо. У процесі самостійної роботи майбутні вчителі

опрацьовують наукову літературу, самостійно розробляють навчальні уроки, виховні заходи для учнів початкової школи. Під час педагогічної практики майбутні учителі мають можливість набутти фахових умінь та навичок формування екологічної компетентності дітей шляхом проведення уроків, позаурочних заходів, природничих дидактичних ігор тощо. Зважаючи на складну екологічну ситуацію, у якій перебуває Україна, якісна підготовка майбутніх учителів до природничо-екологічної освіти учнів стимулюватиме розвиток свідомого та гуманного стилю мислення, посилить природоохоронну діяльність молодшої генерації українців.

Список використаних джерел

1. Баюрко Н. В. Підготовка майбутніх учителів біології до розвитку екологічної компетентності учнів основної школи: дис. ... канд. пед. наук. Вінниця, 2016. 256 с.
2. Васютіна Т. М., Телецька Л. І. Практикум з основ природознавства. Івано-Франківськ: Наір, 2014. 27 с.
3. Державний стандарт початкової освіти: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> (дата звернення: 31.01.2024).
4. Імбер В. І., Карук І. В., Колеснік К. А. Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час застосування освітніх ситуацій у процесі групової діяльності з дітьми дошкільного віку. *International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities»*. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. С. 138-140.
5. Кіт Г. Педагог-дослідник – стратегічний орієнтир сучасної школи. *Вісник психології і педагогіки. Випуск 23: електронний додаток збірки наукових праць викладачів-дослідників до книги «Викладачі-дослідники з педагогіки та психології: 40 років у царині освіти»*. Київ: Каравела, 2018. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._Випуск_23 (дата звернення: 04.02.24).
6. Концепція екологічної освіти України від 20.01.2001 №13/6-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01> (дата звернення: 05.02.2024).
7. Лаврентьева О. О. Развитие методологической культуры будущих учителей природничих дисциплин в процессе профессиональной подготовки: теоретико-методический аспект: монография / за ред. проф. Л. О. Хомич. Київ: КНТ, 2014. 456 с. <https://doi.org/10.31812/0564/314>
8. Присяжнюк Л. А., Колеснік К. А., Карук І. В., Король А. В. Підготовка майбутніх педагогів до реалізації середовищного підходу до організації освітнього процесу в закладах дошкільної і початкової освіти в контексті впровадження європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2022. Вип. 64. С. 161-173. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-161-173>
9. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладів загальної середньої освіти». URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf (дата звернення: 03.02.2024).
10. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта та виховання в Україні. *Education and Pedagogical Sciences*, 2013. № 3. С. 5-10.
11. Совгіра С. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах: монографія. Київ: Наук. світ, 2008. 346 с.
12. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Київ, 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> (дата звернення: 09.02.2024 р.).
13. Хроленко М. В. Формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2006. 234 с.

References

1. Baiurko, N. V. (2016). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv biologii do rozvytku ekolohichnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly : dys. na zdob. nauk. stup. kand. ped. nauk* [Preparation of future biology teachers for the development of ecological competence of primary school students]. Dissertation. on of science stupa Ph.D. ped. of science. Vinnytsia. [in Ukrainian].
2. Vasiutina, T. M., Teletska, L. I. (2014). *Praktykum z osnov pryrodnavstva* [Practicum on the basics of natural science]. Ivano-Frankivsk: Nair. [in Ukrainian].
3. *Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity* [State standard of primary education]. (2018). Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 21 February 2018, No. 87. URL: <http://nus.org.ua/news/uryadopublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/> [in Ukrainian].
4. Imber, V. I., Karuk, I. V., & Kolesnik, K. A. (2017). *Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii pid chas zastosuvannia osvitnikh sytuatsii u protsesi hrupovoï diialnosti z ditmy doshkilnoho viku* [The use of information and communication technologies during the application of educational situations in the process of group activities with children of preschool age]. International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities». Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 138-140 [in Ukrainian].
5. Kit, H. (2018). *Pedahoh-doslidnyk – stratehichnyi oriientyr suchasnoi shkoly* [The pedagogue-researcher is a strategic reference point of the modern school]. *Visnyk psykholohii i pedahohiky. Vypusk 23. Elektronnyi dodatok zbirky naukovykh prats vykladachiv-doslidnykiv do knyhy «Vykladachi-doslidnyky z pedahohiky ta psykholohii: 40 rokiv u tsaryni osvity»*. K.: Karavela, 2018. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnyk_nauk._prats._Vypusk_23 [in Ukrainian].
6. *Kontseptsiiia ekolohichnoi osvity Ukrainy* [Concept of ecological education of Ukraine] 20.01.2001 №13/6-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01> [in Ukrainian].
7. Lavrentieva, O. O. (2014). *Rozvytok metodolohichnoi kultury maibutnikh uchyteliv pryrodnychkh dystsyplin u protsesi profesiinoï pidhotovky : teoretyko-metodychnyi aspekt* [Development of methodological culture of future teachers of natural sciences in the process of professional training: theoretical and methodological aspect]. Monograph; za red. prof. L. O. Khomych. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].
8. Prysiazhniuk, L. A., Kolesnik, K. A., Karuk, I. V., & Korol, A. V. (2022). *Pidhotovka maibutnikh pedahohiv do realizatsii seredovyshchnoho pidkhodu do orhanizatsii osvitnoho protsesu v zakladakh doshkilnoi i pochatkovoï osvity v konteksti vprovadzhennia yevropeiskoho dosvidu* [Preparation of future teachers to implement an environmental approach to the organization of the educational process in preschool and primary education institutions in the context of the implementation of European experience]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zbirnyk naukovykh prats*, 64, 161-173. [in Ukrainian].
9. *Profesiinyi standart za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity»* [Professional standard for professions «Teacher of primary classes of general secondary education institutions»]. [in Ukrainian]. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf
10. Pustovit, H. P. (2013). *Pozashkilna osvita ta vykhovannia v Ukraini* [Extracurricular education and upbringing in Ukraine]. *Education and Pedagogical Sciences*, 3, 5-10. [in Ukrainian].
11. Sovhira, S. (2008). *Teoretyko-metodychni osnovy formuvannia ekolohichnoho svitohliadu maibutnikh uchyteliv u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh* [Theoretical and methodological foundations of the formation of the ecological outlook of future teachers in higher pedagogical educational institutions]. Kyiv: Nauk. svit. [in Ukrainian].
12. *Standart vyshchoï osvity za spetsialnistiu 013 Pochatkova osvita dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoï osvity* [Standard of higher education for specialization 013 Primary education for the first (bachelor's) level of higher education]. (2021). Kyiv. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
13. Khrolenko, M.V. (2006). *Formuvannia ekolohichnoi svidomosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv* [Formation of ecological consciousness of future primary school teachers]. Dissertation. on of science stupa Ph.D. ped. of science. Kyiv. [in Ukrainian].

Про авторів

Інна Стахова, доктор філософії, доцент кафедри початкової освіти,

e-mail: kachayloinna@gmail.com

Наталія Казьмірчук,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти,

e-mail: natalikazmirchuk@i.ua

Наталія Франчук,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти,

e-mail: klochko.nata@ukr.net

About the Authors

Inna Stakhova, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of Department of Primary Education,

e-mail: kachayloinna@gmail.com

Nataliia Kazmirchuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Primary Education,

e-mail: natalikazmirchuk@i.ua

Nataliia Franchuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of Department of Primary Education,

e-mail: klochko.nata@ukr.net

УДК 378.091.33:[372.2.015.31:78]

Сучасні педагогічні технології підготовки майбутніх вихователів до музичного виховання дітей дошкільного віку

Михайло Вацьо

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Анотація

Стаття присвячена вивченню та упровадженню результативних педагогічних технологій музичного виховання, використовуваних у підготовці майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку. Автор акцентує увагу на структурі освітнього процесу в закладі вищої освіти з урахуванням особливостей підготовки майбутніх вихователів до музичного виховання дошкільників. Розглянуто показники готовності майбутнього вихователя до професійної діяльності з позиції Стандарту дошкільної освіти. Проаналізовано позитивні та негативні аспекти традиційного навчання музики і співів. Автор розкриває поняття «інноваційна педагогічна технологія» на основі наукових психолого-педагогічних джерел, представляє сучасні підходи та методи, спрямовані на підготовку майбутніх вихователів до музичного виховання дітей дошкільного віку, зокрема висвітлює використання таких інноваційних технологій, як застосування програмованого навчання, мультимедійні технології та інші форми активної взаємодії вихователя й вихованців в освітньому процесі. Результати дослідження можуть бути корисні як для науково-педагогічних працівників, які навчають майбутніх вихователів, так і для педагогів-практиків, які прагнуть удосконалити професійну майстерність у музичному вихованні дітей дошкільного віку.

Ключові слова: сучасні освітні технології, підготовка майбутніх вихователів, музичне виховання дітей, дошкільний вік, педагогічний проект, портфоліо, кейс

UDC 378.091.33:[372.2.015.31:78]

Modern pedagogical technologies for preparing future teachers for musical education of preschool children

Mykhailo Vatso

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnitsia, Ukraine

Abstract

This article is dedicated to the study and analysis of current pedagogical technologies employed in the training of future educators for the musical education of preschool children. The author of the article focuses attention on the structure of the educational process in higher educational institutions specializing in the pedagogical preparation of future caregivers. The indicators of a future caregiver's readiness for professional activities are examined. The concept of «innovative pedagogical technology» is explored in the academic literature. An analysis of the positive and negative aspects of traditional teaching methods is conducted. The author explores modern approaches and methods aimed at preparing future caregivers for the musical education of preschool children. The article highlights the use of innovative technologies, such as programmed learning, multimedia technologies, and other forms of active interaction in the educational process. The research findings can be valuable for both pedagogical universities training future caregivers and practicing educators seeking to enhance their methodologies in the field of musical education for preschool children.

Keywords: future caregivers, musical education of preschoolers, modern pedagogical technologies, project, portfolio, case

Постановка проблеми. Концептуальні положення державних документів – Закони України «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», «Базовий компонент дошкільної освіти» визначають стратегічні напрями розвитку освітньої системи в Україні. У цих нормативних документах акцентується на важливості забезпечення високої якості професійної підготовки майбутніх вихователів, яка в майбутньому визначатиме успішну педагогічну діяльність у закладах дошкільної освіти. Зокрема, О. С. Соколовська зазначає, що «...формування професійних педагогічних кадрів з інноваційним типом мислення, розвиненою світоглядною культурою, здатних усвідомлювати місце та роль освітніх процесів у світовому культурному просторі, є стратегічним орієнтиром розвитку українського суспільства» [7, с. 78]. Дошкільна освіта як перша освітня ланка повинна оперативіно реагувати на сучасні культурні вимоги, збагачувати знання дитини необхідною та якісною інформацією, сприяти розвитку її природних здібностей та формуванню орієнтації на загальнолюдські й національні цінності. Реалізація такого змісту дошкільної освіти стає можливою лише у випадку

супроводу висококваліфікованим, творчим та ініціативним педагогом.

Його знання повинні бути особливо ґрунтовними та широкими, мати міждисциплінарний характер, забезпечувати здатність вирізняти та виконувати свої суто професійні завдання. Вони повинні походити з різних джерел та інформаційно-чуттєвих царин, включаючи як чітко й однозначно окреслені наукові, так і менш виокремлені, але теж досить важливі «здоровоглузdevі знання». Сам педагог повинен усвідомлювати, що йому не можна зводити своє призначення до пасивного споживання наявного набутку наук. Він повинен і може стати співтворцем нових знань, принаймні в гуманітарній сфері. «Таким чином, загальні та глибокі педагогічні знання повинні слугувати основою набування ... комплексу професійних умінь і навичок як постійної внутрішньої готовності до ефективних професійних дій, легкості й швидкості пристосування своїх дій до швидкозмінних умов, а також різних об'єктивних і суб'єктивних обставин» [1, с. 19].

Вихователю також важливо володіти широким спектром сучасних технологій дошкільної освіти, при взаємодії з дітьми розуміти психоло-

гічні особливості вихованців та виявляти належним чином сформовані педагогічні уміння та здібності для забезпечення гармонійного розвитку дітей дошкільного віку. Реалізація актуального змісту в дошкільній освіті та упровадження заasad Концепції Нової української школи виступають ключовими факторами розвитку країни, що базуються на високій якості теоретичної та практичної підготовки вихователів.

Одним із основних аспектів цього завдання є музичне виховання, яке сприяє різнобічному розвитку дитини, формує її емоційну сферу та когнітивні здібності. Для успішної реалізації музичного виховання в дошкільних закладах необхідна кваліфікована підготовка вихователів, що зумовлює «підвищення вимог до майбутніх вихователів та необхідність удосконалення їхньої професійної підготовки» [7, с.78]. Враховуючи це, важливим завданням є упровадження сучасних методів та технологій, спрямованих на модернізацію системи освіти з урахуванням вимог сучасності, досягнень науки, культури та практики. Сучасні педагогічні технології покликані забезпечити ефективне формування професійних навичок майбутніх вихователів у галузі музичного виховання дітей дошкільного віку.

Проблему професійної підготовки майбутніх вихователів досліджували вітчизняні науковці в галузі педагогіки й психології, серед яких слід назвати зокрема В. Андрущенко, О. Власенко, І. Волощука, І. Зязюна, В. Павлович, А. Печенюк, Г. П'ятова, М. Ярмаченка. Проблему використання інноваційних технологій в освіті досліджували як зарубіжні (А. Дуглас, П. Зеус, Д. Лі, Дж. Уйтмор), так й українські (І. Підласий, О. Пометун, О. Романовський, О. Сухомлинська) учені. Використання ІКТ в освітньому процесі розкрито в працях В. Бикова, Р. Гуревича, О. Іваницького, М. Кадемії, Г. Селевка. Особливості професійної підготовки фахівців дошкільної освіти в педагогічному просторі України вивчали Л. Артемова, А. Богуш, Г. Беленька, Н. Грама, І. Дичківська, Н. Ємельянова, Т. Котик, К. Крутий, Н. Лисенко, Т. Поніманська, О. Половіна, Г. Цветкова та ін.

Аналіз змісту вітчизняного й зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутніх вихователів підтверджує, що, незважаючи на обмежену кількість теоретичних знань, які майбутні фахівці набувають в освітніх закладах, суттєва увага приділяється практичному упровадженню новітніх форм співпраці з дітьми та семінарів-практикумів за участю творчих педагогів. Ключовим елементом у професійній підготовці є педагогічна практика, яка визначає реальну якість підготовки майбутніх вихователів.

човим елементом у професійній підготовці є педагогічна практика, яка визначає реальну якість підготовки майбутніх вихователів.

Мета статті – дослідити та обґрунтувати необхідність використання сучасних педагогічних технологій у процесі підготовки майбутніх вихователів до музичного виховання дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Дослідники наголошують, що «сучасна прогресивна педагогічна досконалість формується з кількох ключових складників: творчість, компетентність, гуманістичність, діджиталізація» [9, с. 653]. У дошкільній освіті особливо актуальним постає творчий складник, оскільки для вияву талановитості чи креативності дитини широко використовують гру, імпровізацію.

Педагогічний процес у закладі вищої освіти спрямований на формування творчої, освіченої та розвиненої особистості на засадах гуманістичних цінностей, яка може постійно оновлювати свої знання, володіє високим рівнем професійних компетентностей, уміє використовувати сучасні, зокрема інформаційні, технології, а також має навички організації роботи вихователя й інших працівників закладів дошкільної освіти в сучасних умовах. Готовність майбутнього педагога до професійної діяльності визначають такі показники: «1) спрямованістю педагога на інноваційний підхід до освітнього процесу; 2) орієнтацією методичних структур на забезпечення індивідуальних особливостей підготовки професійного педагога; 3) виробленням на цій основі нетрадиційних форм і методів освітньої роботи; 4) підвищенням професійної майстерності педагога» [4, с. 210]. Варто зазначити, що в науковій літературі під освітньою технологією розуміють «сукупність засобів, форм і методів навчання, спрямованих на формування необхідних знань, умінь, навичок, представлених за відповідною спеціальністю» [5, с. 115].

При плануванні освітнього процесу виникає питання: чи слід зберігати традиційні технології навчання, які вже довели свою ефективність протягом багатьох років? Чи є обґрунтованою відмова від таких традиційних методів? Для відповіді на ці питання проведемо аналіз позитивних та негативних аспектів традиційного навчання. Серед позитивних аспектів традиційного навчання виокремимо такі: переважають перевірені часом і практикою застосування методи навчання, систематичний характер освіти, упоряд-

коване, логічно правильне подання дидактичного матеріалу. До негативних аспектів можна віднести такі: студентів ізолюють від спілкування з іншими колегами; шаблонна побудова, одноманітність освітнього процесу; нераціональний розподіл часу в ході заняття. Отже, варто зазначити, що сучасна система освіти повинна помірковано використовувати надбаний позитивний досвід традиційного навчання, не відкидаючи його, а навпаки, керувати увагою та діями студентів. Вона має стимулювати їх до самостійного навчання та розвитку, а також розширювати їхній потенціал у сфері інновацій та творчої реалізації. Поєднання традиційних і новітніх технологій – само по собі явище інноваційне.

Формування майбутнього вихователя як соціально активної та творчої особистості вимагає від викладачів закладів вищої освіти використання нестандартних форм, методів та засобів педагогічної взаємодії. У сучасних умовах таким інструментом є використання інноваційних освітніх технологій, які визнані однією з провідних тенденцій сучасного розвитку людства. У науковій літературі інноваційна освітня технологія визначена як «упорядкована сукупність дій, операцій і процедур, що забезпечують досягнення прогнозованого й діагностованого результату в постійно змінюваних умовах освітнього процесу» [6, с. 224]. У сфері вищої освіти акцент робиться на застосуванні комплексних освітніх технологій, які включають в себе педагогічні, інформаційні, телекомунікаційні (мережеві), інтелектуальні та інноваційні аспекти. Технології різних категорій відрізняються за виконуваними дидактичними функціями, змістом, характером навчальної діяльності, механізмом зворотного зв'язку та обсягом використання технічних засобів навчання.

Безумовно, що навчання із застосуванням інноваційних технологій якісно переважає класичну освіту. Воно «інтегрує процеси, які не можна об'єднувати в межах класичної освіти: навчання, працевлаштування, планування кар'єри, безперервна освіта» [6, с. 225]. У науковій літературі виділяють такі інноваційні освітні технології:

– Тренінгові технології, націлені на концептуалізацію практичного досвіду студентів й удосконалення набутих теоретичних знань. Це досягається через використання різних модифікацій, зокрема тематичні й комплексні тренінги, аналіз конкретних ситуацій та впровадження ігрових технологій.

– Програмоване навчання «спрямоване на ефективне засвоєння і запам'ятовування інформації, яка подається у вигляді чітко структурованих та логічно побудованих фреймів» [8, с. 660]. Цей процес супроводжується систематичним контролем на кожному етапі, що дозволяє здобувачам засвоювати та закріплювати знання ефективним і послідовним способом.

– Мультимедійні технології передбачають використання технічних засобів навчання для реалізації різноманітних функцій, які традиційно виконує викладач. Ці «технічні засоби не лише надають інформацію у навчальному, довідковому та ілюстративному форматі, але й створюють динамічну візуалізацію змісту» [8, с. 660]. Вони також уможливають виконання тренувальних вправ, тестових завдань, навіть ведення обліку індивідуального прогресу та досягнень здобувачів освіти.

У процесі підготовки майбутнього вихователя до музичного виховання дітей дошкільного віку важливим є створення розвивального освітнього середовища, спрямованого на активну участь студентів у творчому процесі. Вибір форм проведення занять, реалізація на них методів навчання повинні стимулювати самостійну та інноваційну активність студентів для ефективного набуття ними нових знань та їх успішного застосування на практиці.

Система професійної педагогічної освіти повинна бути спланована так, щоб надихати студентів на власні дослідження, творче мислення та самостійне виконання пропонує завдань. Важливо створити атмосферу, у якій студенти відчуватимуть себе активними учасниками освітнього процесу, а не пасивними споживачами інформації. Це допоможе їм розвивати не лише теоретичні знання, але й навички логічного і критичного мислення, творчі здібності, спроможність у перспективі застосувати отримані знання в реальних ситуаціях дошкільного виховання.

Сучасні методики навчання майбутніх вихователів передбачають систематичну інтеграцію музичного мистецтва в освітній процес. Це дозволяє студентам не тільки отримати теоретичні знання про роль музики в розвитку дітей дошкільного віку, а й практично застосовувати їх під час свого навчання. Інтеграція музичного мистецтва до навчального плану сприяє формуванню у майбутніх вихователів навичок організації музичних занять, вибору відповідного ре-

пертуару та взаємодії з дітьми через цей вид мистецтва. Інтеграція музики в професійну освіту майбутніх вихователів передбачає не лише засвоєння теоретичного матеріалу, а і його практичне застосування. Наведемо кілька прикладів конкретних методів та підходів, що використовуються в підготовці майбутніх вихователів.

1. *Музичні майстер-класи.* Організація музичних майстер-класів для майбутніх вихователів – це чудовий спосіб занурення студентів у практичний досвід музичного виховання. Професійні музиканти та педагоги можуть провести заняття, націлені на оволодіння основними музичними навичками, включаючи гру на інструментах, ритмічні вправи та вокальні тренування.

2. *Створення навчальних матеріалів.* Стимулювання творчого мислення майбутніх вихователів може здійснюватися створенням власних навчальних матеріалів. Це може включати розробку музичних ігор, фрагментів занять або створення музичних арт-проектів. Такий підхід дозволяє студентам застосувати теоретичні знання на практиці та розвиває їхні творчі здібності.

3. *Практичні заняття з дітьми.* Залучення майбутніх вихователів до реального освітнього середовища допомагає їм застосовувати отримані знання на практиці. Проведення музичних занять з дітьми у закладах дошкільної освіти дозволяє студентам зрозуміти, як ефективно застосовувати музичні методики в освітньому процесі.

4. *Використання новітніх технологій у навчанні.* Інтеграція сучасних технологій, зокрема комп'ютерних програм для створення музики або інтерактивних освітніх платформ, в освітній процес дозволяє майбутнім вихователям ознайомитися з новими інструментами та методиками. Наприклад, використання програм для створення музичних композицій може допомогти студентам розвивати власні навички аранжування та композиції.

5. *Навчання через гру.* Музичні ігри – відмінний спосіб не тільки зробити навчання більш цікавим, а й урізноманітнити методику викладання. Майбутні вихователі можуть розробляти ігри, спрямовані на розвиток музичних навичок дітей, як-от: слухової пам'яті, ритмічного сприйняття та музичної імпровізації.

Ці приклади демонструють, як інтеграція музики до педагогічної освіти може бути здійснена шляхом комбінування теоретичних знань з практичним досвідом, залученням студентів у

реальне освітнє середовище та використання сучасних технологій освіти.

Доцільно зазначити, що використання сучасних технологій, таких як інтерактивні онлайн-ресурси, програми для створення музичних матеріалів та віртуальні інструменти, відкриває нові можливості для підготовки майбутніх вихователів до музичного виховання дітей дошкільного віку. Електронні платформи можуть надати доступ до великих баз даних музичних композицій, методик та ігор, що сприятиме різноманітності та високій якості освітнього процесу.

В сучасних підходах до навчання основна увага спрямована на практичні навички студентів. Майбутнім вихователям доступні можливості розробляти власні заняття та музично-дидактичні ігри. Це сприяє формуванню творчого підходу до музичного виховання та розвиває у майбутніх вихователів гнучкість у виборі методів роботи.

Зауважимо, що метод проектного навчання передбачає організацію навчання у формі проєктів, засобами яких студенти виконують реальні завдання та вирішують дидактичні проблеми. У контексті підготовки вихователів до музичного виховання це може передбачати створення музичних проєктів для дітей, наприклад, музичної вистави або програми музичного свята. Цей метод стимулює творче мислення та розвиває практичні навички у втіленні музичних ідей.

Вважаємо за необхідне вкотре наголосити, що «ознайомлення студентів з музичною культурою Поділля на основі застосування методів і прийомів краєзнавчих наук спрямовує на формування у них системи професійної компетентності як у майбутніх музикантів-педагогів та дослідників і пропагандистів культури рідного краю» [2, с. 5]. Тому вважаємо за доцільне навести приклад проєкту, запропонованого студентам другого року підготовки. Назва проєкту: «Спадщина Поділля: вивчення та збереження дитячого народно-пісенного фольклору». Мета проєкту: дослідити, документувати та поширювати дитячий народно-пісенний фольклор Поділля з метою збереження та популяризації багатства культурної спадщини регіону.

Завдання проєкту:

1) збір матеріалів – записати музично-пісенний народний фольклор у різних селищах та селах Поділля, провести інтерв'ю з місцевими мешканцями, які можуть поділитися своїми знаннями про традиційні пісні та їх історичну цінність;

2) документування та архівування – укласти архів зібраних записів, включаючи аудіо- та відеоматеріали, здійснити документацію текстів дитячого фольклору, вказавши їх історичне та культурне значення;

3) створення інтерактивного веб-ресурсу – підготувати презентацію або відеоматеріал, де будуть представлені зібрані тексти дитячого фольклору, інформація про їх походження.

Освітня програма:

- співпрацювати з місцевими закладами дошкільної освіти для впровадження програми ознайомлення з дитячим народно-пісенним фольклором Поділля в освітній процес;

- організувати лекції та майстер-класи для дітей дошкільного віку та вихователів.

Очікувані результати:

збереження та вивчення дитячого народного фольклору Поділля;

створення презентації або відеоролика для вивчення та поширення цієї культурної спадщини;

підвищення інтересу майбутніх вихователів до регіональної культурної спадщини та традицій.

Проект спрямований на збереження та передачу наступним поколінням багатства традицій та культурних цінностей Поділля через вивчення регіонального дитячого народного фольклору.

Використання реальних кейсів та сценаріїв із практики може ефективно коригувати підготовку фахівців з музичного виховання дітей. Майбутні вихователі можуть аналізувати реальні ситуації, які чекають їх у майбутній професійній діяльності, та пропонувати рішення на основі своїх знань. Прикладом може бути обговорення сценаріїв, пов'язаних із труднощами у музичному розвитку дітей, та пошук ефективних педагогічних підходів.

Наводимо приклад створення кейсу, який був запропонований здобувачам четвертого року підготовки бакалавра під час проходження ними практики в закладі дошкільної освіти. Тема: «Створення та реалізація педагогічних умов для розвитку музично-ігрової діяльності дітей середнього дошкільного віку з метою формування комунікативних умінь».

Формулювання мети створення кейса: «Ви берете участь у практичному стажуванні в закладі дошкільної освіти. Завданням для вас є створення та реалізація педагогічних умов для розвитку музично-ігрової діяльності дітей сере-

днього дошкільного віку з акцентуванням уваги на формуванні комунікативних умінь».

Завдання:

1) аналіз реального стану музично-ігрової діяльності – дослідити реальний стан музично-ігрової діяльності в закладі дошкільної освіти; визначити рівень комунікативних навичок дітей середнього дошкільного віку;

2) створення музично-ігрового плану:

- розробити план занять, який передбачатиме музичні та ігрові елементи;

- обрати та підготувати різноманітні інструменти та ресурси для занять;

3) організація розвивального середовища:

- підготувати групову кімнату для музично-ігрових занять, створити осередки для різних видів активності дітей;

- забезпечити доступ учнів до музичних інструментів та реквізиту;

4) планування ігор та вправ:

- розробити ігри та вправи, які сприятимуть розвитку комунікативних умінь дошкільників;

- врахувати можливості організації групової та індивідуальної роботи;

5) оцінка та спостереження:

- визначити критерії оцінювання розвитку комунікативних навичок дошкільників;

- спостерігати за дітьми під час занять та аналізувати їхні комунікативні взаємодії.

Планований результат: після завершення практичного етапу студентам необхідно підготувати звіт із власними спостереженнями, аналізом та рекомендаціями для поліпшення процесу навчання та мовленнєвого розвитку дітей.

Ще однією ефективною сучасною технологією в закладах вищої освіти є створення портфоліо. Педагоги наголошують, що можна використовувати цю технологію на різних етапах підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти. Застосування портфоліо в освітньому процесі сприяє розвитку в студентів навичок методичної роботи з різними типами навчальної та професійної інформації, упорядкуванню фахових знань та формуванню професійної рефлексії. Це зумовлює використання цієї технології не лише під час проведення практичних та семінарських занять, а й для організації практики та самостійної науково-дослідницької діяльності майбутніх фахівців. У широкому сенсі слова, портфоліо – це «метод фіксування, накопичення та оцінки індивідуальних досягнень студента за період його навчання» [3, с. 36]. Студенти, створюючи портфо-

лію, аналізують власний досвід у педагогічній діяльності, виділяють успішні технології та ті, що потребують удосконалення. Отримання зворотного зв'язку від викладачів та колег дозволяє коригувати свої методи та підходи, роблячи професійне навчання більш ефективним.

Не менш корисними для професійної підготовки майбутніх педагогів є ділові ігри, які, як зазначають дослідники, сприяють зануренню у реальний педагогічний процес, потужно формують практичні уміння і навички [10]. «Створюємо безпечне середовище для дитини», «Від творчого педагога – до творчої дитини», «Творча майстерня» – проведені ділові ігри, інтерактивні ділові ігри та вправи активізували пізнавальну активність майбутніх вихователів, сприяли їх творчому розвитку, формуванню професійних компетентностей.

Експериментальне дослідження, яке проводилось на базі 2 курсу факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, відбувалося у кілька етапів: етап організаційно-підготовчий, основний та підсумковий, який передбачав узагальнення результатів проведеного педагогічного експерименту. Аналіз результатів дослідної роботи виявив, що активна участь майбутніх

вихователів, які використовують новітні освітні технології, сприяє ефективному формуванню їхніх професійних компетентностей. Ці компетентності містять навички аналізу, доцільного упровадження освітніх технологій, проведення самостійних наукових досліджень у педагогічній сфері та їх реалізацію у практиці виховної роботи з дошкільниками, аналіз результатів педагогічної діяльності, а також володіння інформаційно-комунікаційними технологіями.

Висновки. Ефективність функціонування дошкільної освітньої системи визначає якість кваліфікації педагогічних кадрів. Однією з ключових проблем на сучасному етапі освітнього реформування в Україні є гарантування якості підготовки майбутніх вихователів на рівні міжнародних стандартів. Для вирішення цього завдання необхідно здійснити перегляд педагогічних підходів та впровадити передові освітні технології. Використання новітніх технологій стає ключовим фактором у підготовці майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до музичного виховання дітей дошкільного віку, що забезпечить студентам реальний досвід, допоможе розвивати не лише теоретичні, а й практичні навички виховної роботи з дошкільниками.

Список використаних джерел

1. Васильюк А. Зміни у підготовці вчителів дошкільної і початкової освіти: польський досвід. Підготовка фахівців дошкільної та початкової освіти в умовах інтеграції України в європейський освітній простір: колективна монографія. Вінниця, 2023. С. 6–30.
2. Вацьо М. В. Методичні підходи до застосування народно-пісенного фольклору Поділля у фаховій підготовці майбутніх вчителів. Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної з Міжнародною участю молодих учених та студентів (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 20–21 листопада 2019 р.). Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 12.
<http://93.183.203.244:80/xmlui/handle/123456789/4857>
3. Кошечко Н. Інноваційні освітні технології навчання та викладання у вищій школі. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка. 2015. № 1. С. 35–38.
4. Курлянд З. Н., Хмелюк Р. І., Семенова А. В., Бартенева І. О., Богданова І. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2017. 495 с.
5. Машкіна Л. Теоретичні засади інноваційно-професійної підготовки майбутніх педагогів. Педагогічний альманах. 2018. Вип. 38. С. 114–119.
6. Смолюк С. В. Використання інноваційних технологій навчання в процесі фахової підготовки майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти. Інноваційна педагогіка. Одеса, 2022. Вип. 48, т. 2. С. 223–226.
7. Соколовська О. С. Застосування новітніх технологій у професійній підготовці майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 75, т. 3. С. 77–81.
8. Фасолько Т. С., Чорна Г. В., Фроленкова Н. О. Інноваційні підходи у професійній підготовці майбутніх вихователів в закладів дошкільної освіти. Перспективи та інновації науки. 2022. № 2(7). С. 659–670.
[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-659-669](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-659-669)

9. Demchenko O., Kit, G., Holiuk, O., Rodiuk, N., Pakhalchuk, N., & Hryhorovych, O. (2019). BUSINESS GAMES IN QUASI-PROFESSIONAL FUTURE TEACHERS' TRAINING TO THE DEVELOPMENT OF GIFTED CHILDREN. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference, 1, 144-159. <https://doi.org/10.17770/sie2019vol1.3993>
10. Sivachenko I., Demchenko O., Vakaliuk I., Valentieva T., Kit H. Problems and Perspectives of Pedagogical Research in the Context of Digitalization. IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. № 6, vol. 22. P. 652–657. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.81>

References

1. Vasyliuk, A. (2023). Zminy u pidhotovtsi vchyteliv doshkilnoi i pochatkovoї osvity: polskyi dosvid [Changes in the training of teachers of preschool and primary education: the Polish experience]. *Pidhotovka fakhivtsiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity v umovakh intehratsii Ukrainy v yevropeyskyi osvitnii prostir – Training of specialists in preschool and primary education in the conditions of Ukraine's integration into the European educational space: kolektyvna monohrafiia*. Vinnytsia, 6-30. [in Ukrainian].
2. Vatso, M. V. (2019). *Metodychni pidkhody do zastosuvannia narodno-pisennoho folkloru Podillia u fakhovii pidhotovtsi maibutnikh vchyteliv*. [Methodical approaches to the use of folk folklore of Podillya in the professional training of future teachers]. *Muzychne mystetstvo i osvita: dosvid ta innovatsiini shliakhy rozvytku: zb. materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi z Mizhnarodnoi uchastii molodykh uchenykh ta studentiv (Vinnytsia, VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 20-21 lystopada 2019 r.)*, 19, 12. [in Ukrainian].
3. Koshechko, N. (2015). *Innovatsiini osvitni tekhnologii navchannia ta vykladannia u vyschii shkoli [Innovative educational technologies of teaching and learning in higher education]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohika*, 1, 35–38. [in Ukrainian].
4. Kurliand, Z.N., Khmeliuk, R.I., Semenova, A.V., Bartienieva, I.O., & Bohdanova, I.M. (2017). *Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib [Higher education pedagogy: textbook]*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
5. Mashkina, L. (2018). *Teoretychni zasady innovatsiino-profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv*. [Theoretical foundations of innovative-professional training of future teachers]. *Pedahohichniy almanakh*, 38, 114-119. [in Ukrainian].
6. Smoliuk, S. V. (2022). *Innovatsiinykh tekhnologii navchannia v protsesi fakhovoї pidhotovky maibutnoho vykhovatelya zakladu doshkilnoi osvity*. [Use of innovative teaching technologies in the professional training of future educators in preschool education institutions]. *Innovatsiina pedahohika*, 48 (2), 223-226. [in Ukrainian].
7. Sokolovska, O. S. (2021). *Zastosuvannia novitnikh tekhnologii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh vykhovatelyv zakladiv doshkilnoi osvity*. [Application of modern technologies in the professional training of future educators in preschool education institutions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyschii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 75 (3), 77-81. [in Ukrainian].
8. Fasolko, T.S., Chorna, H.V., & Frolenkova, N.O. *Innovatsiini pidkhody u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh vykhovatelyv v zakladiv doshkilnoi osvity*. [Innovative approaches in the professional training of future educators in preschool education institutions]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 2(7), 659-670. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-659-669](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-659-669)
9. Demchenko, O., Kit, G., Holiuk, O., Rodiuk, N., Pakhalchuk, N., & Hryhorovych, O. (2019). *Business Games in Quasi-Professional Future Teachers' Training to the Development of Gifted Children. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. (Vol. 1), May 24th -25th, 144-159. <http://dx.doi.org/10.17770/sie2019vol1.3993>
10. Sivachenko, I., Demchenko, O., Vakaliuk I., Valentieva, T., & Kit, H. (2022). *Problems and Perspectives of Pedagogical Research in the Context of Digitalization*. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(6), 652-657. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.81>

Про авторів

Михайло Вацьо, заслужений працівник культури України, доцент, доцент кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти, e-mail: mishavatsyo@gmail.com

About the Authors

Mykhailo Vatso, Honored Worker of Ukraine Culture, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Art Disciplines of Preschool and Primary Education, e-mail: mishavatsyo@gmail.com